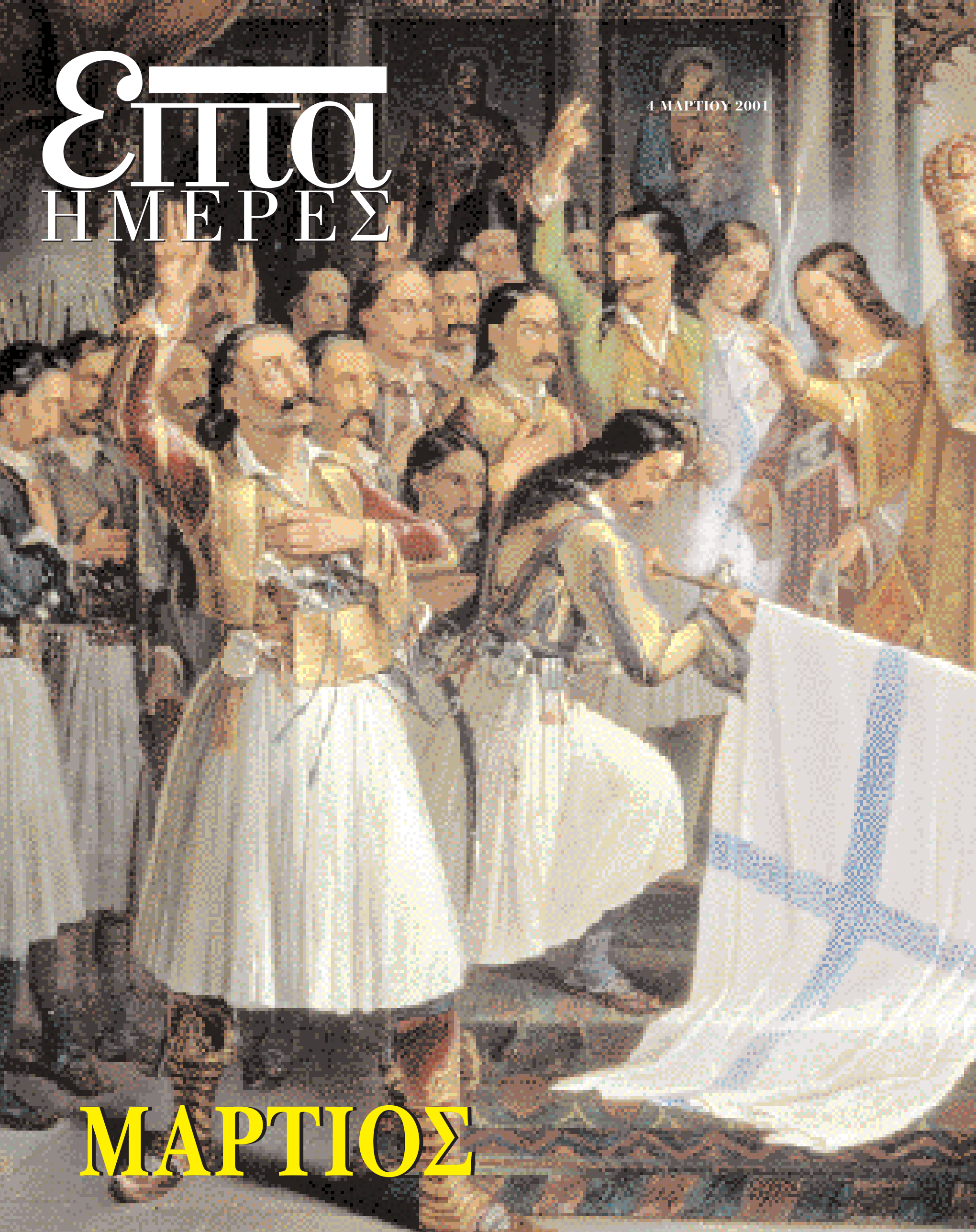

ΕΠΤΑ ΗΜΕΡΕΣ

4 ΜΑΡΤΙΟΥ 2001

ΜΑΡΤΙΟΣ

Χορηγός: **ΕΜΠΟΡΙΚΗ ΤΡΑΠΕΖΑ**

ΜΑΡΤΙΟΣ

Martius – Μάρτιος – Μάρτης

Των Στράτου Θεοδοσίου
Μάνου Δανέζη

Ψηφιδωτές παραστάσεις

Της Π. Ασημακοπούλου-Ατζακά

Τα Σαράντα παλικάρια του Μάρτη

Του Ηλία Αναγνωστάκη

«Κατά μήνας Ανθεστηριώνα και Ελαφηβολιώνα»

Της Σεμέλης Πινιάτογλου

Λαογραφικά του Μαρτίου

Του Γεωργίου Αικατερινίδη

Ο «Μάρτης» και ο ήλιος

Του Χρίστου Οικονομόπουλου

Ο Μάρτης και η Σαρακοστή

Της Αικ. Πολυμέρου-Καμπλάκη

Ο Μάρτης του ξενιτεμού

Του Παναγιώτη Καμπλάκη

Η Μεγάλη Νηστεία

Του Βιτάλη Ζαϊκόφσκυ

Η επέτειος της Εθνεγερσίας

Του Βασ. Βλ. Σφυρόερα

Παναγία, η ανθρώπινη ουτοπία

Του Σταμάτη Σακελλίωνα

Κυριακή της Ορθοδοξίας

Του Σάββα Αγουριδίη

Ο Ακάθιστος Ύμνος...

Του Θεοχάρη Δετοράκη

«Νήψις» – Ανάβαση προς το φως

Του Νικολάου Πολίτου

Στο αλώνι της Αγιαλένης

Της Ελένης Ψυχογιού

Γευστική Τριλογία της Ανοιξης

Της Εύης Βουσινά

Ο Μάρτιος στην πεζογραφία και την ποίηση

Του Χριστόφορου Μπλιώνη

Λάφνη αμάραντη

Του Γιώργου Ζεβελάκη

Εξώφυλλο

Ο Ορκος στην Αγία Λαύρα, πίνακας του Θεόδωρου Βρυζάκη, 1849.

Υπεύθυνη «Επτά Ημερών»

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑ ΤΡΑΪΟΥ

Martius -

Την πρώτη Κυριακή κάθε μήνα, ολόκληρο το έτος 2001, οι «Επτά Ημέρες» θα είναι αφιερωμένες στον αντίστοιχο μήνα. Το αφιέρωμα στον Μάρτιο είναι το τρίτο στη σειρά των αφιερωμάτων των «Επτά Ημερών» στους Δώδεκα Μήνες του Χρόνου.

Των ΣΤΡΑΤΟΥ ΘΕΟΔΟΣΙΟΥ
ΜΑΝΟΥ ΔΑΝΕΖΗ

Επικ. Καθηγητών Αστροφυσικής Τμήμα Φυσικής-
Πανεπιστήμιο Αθηνών

Ο ΜΑΡΤΙΟΣ είναι ο τρίτος μήνας του πολιτικού έτους, με διάρκεια 31 ημερών. Ήταν ο πρώτος μήνας του αρχαίου δεκάμηνου ρωμαϊκού ημερολογίου, ως ο μήνας κατά τον οποίο σημειώνεται η εαρινή ισημερία, την 21η του μηνός, μια αστρονομική αφετηρία πολύ λογικότερη από την 1η Ιανουαρίου που χρησιμοποιούμε σήμερα ως αρχή του έτους. Πράγματι, η εαρινή ισημερία, ένα από τα τέσσερα βασικά σημεία της φαινόμενης τροχιάς του Ηλίου στην εκλειπτική, ήταν αστρονομικό-ημερολογιακό ορόσημο, αφού στην ημερομηνία αυτή εστιαζόταν η αρχή των περισσότερων αρχαίων ημερολογιακών συστημάτων.

Σύμφωνα με την παράδοση (Πλούταρχος *Βίος Νουμά*, 19), ως πρώτος μήνας καθιερώθηκε από τον μυθικό Ρωμύλο, προς τιμήν του πατέρα του και γενάρχη των Ρωμαίων, θεού του πολέμου Mars (Αρν). Στον Αρν επίσης ήταν αφιερωμένη η τρίτη ημέρα της εβδομάδας (dies Martis), από τον οποίο πήρε την ονομασία της, την οποία διατηρεί παραλλαγμένη και σήμερα σε ορισμένες ευρωπαϊκές γλώσσες (π.χ. Martedì, Mardi, Martes κ.ά.).

Η 1η, 9η, 14η, 15η, 17η, 19η και 23η ημέρα του Μαρτίου ήταν αφιερωμένες στον Αρν:

Την 1η Μαρτίου γιορτάζονταν στη Ρώμη τα Ματρονάλια (Matronalia), η σπουδαιότερη γιορτή προς τιμήν της θεάς Ηρας (Juno), που ενίοτε εκαλείτο και Μαρτιάλις (Martialis), ως μητέρα του Mars/Αρν. Στη γιορτή αυτή οι Ρωμαίες Δέσποινες (Matronae) απέθεταν στον ναό της θεάς, στον Εσκυλίνο λόφο της Ρώμης, τις προσφορές τους, συνήθως αγελάδες και χήνες, που εθεωρούντο τα ιερά ζώα της θεάς. Αρχικά η γιορτή ετελείτο μόνο από τις παντρεμένες γυναίκες, στις οποίες προσέφεραν δώρα οι σύζυγοί τους. Αργότερα πανηγυριζόταν από όλες τις γυναίκες, που την ημέρα εκείνη περιποιούνταν τις υπηρέτριές τους.

Την ίδια ημέρα, δηλαδή στις Καλένδες του Μαρτίου, οι Ρωμαίοι γιόρταζαν τα γενέθλια του θεού Αρν και την πτώση της ιερής ασπίδας του από τον ουρανό ή την ανεύρεσή της στη Ρέτζια (Regia), το μυθικό ανάκτορο του Νουμά Πομπιλίου στους πρόποδες του Παλατινού λόφου της Ρώμης. Επίσης, στις Καλένδες Μαρτίου, οι Εστιάδες ιέρειες άναβαν νέα ιερά φωτιά στον ναό της Εστίας, στην Αγορά της Ρώμης, για να τιμήσουν τόσο τη θεά Εστία όσο και την αρχή του έτους.

Την πρώτη πανσέληνο του έτους, δηλαδή στις 15 Μαρτί-

Απριλιος - Μάρτης

◀ Σύμφωνα με την παράδοση, τον Μάρτιο όρισε πρώτο μήνα τον ρωμαϊκό ημερολόγιο ο μυθικός Ρωμέλος, προς τιμήν του θεού του πολέμου Αρη/ Mars. Ο Αρης, πιθανόν έργο του γλύπτη Σκόπα, περ. 330 π.Χ. Αντίγραφο. Ρώμη, Museo Nazionale Romano.

◀ Ο «πολεμικός» Μάρτιος, κλαδεντής στο χοράφι και στη μάχη, και το ζωδιακό του σύμβολο. Ξυλογραφία από την Αγγλία των αρχών του 16ου αι., τμήμα επιχρωματισμένου πολύπτυχου.

▲ Η εικονογράφηση του Μαρτίου, από το ημερολόγιο *Les Tres Riches Heures du Duc de Berry*, 15ος αι. Σαντιγί (Γαλλία), Μουσείο Conde.

▲ Ο Μάρτιος αμπελονργός καθαρίζει τους πρώιμους βλαστούς να δυναμώσουν τα καινούργια κλήματα. Από το χειρόγραφο *Λειτουργικό (Missal)* του αρχιεπισκόπου Αλόγου Καρίγιο της Ακοόνια, 1446-1482. Καθεδρικός του Τολέδο, Ισπανία (πηγή: T. P. Higuera, «*Medieval Calendars*»).

ου, κατά το αρχαίο ρωμαϊκό ημερολόγιο, οι Ρωμαίοι τιμούσαν την Άννα Περέννα (Anna Perenna), που εθεωρείτο η προσωποποίηση του έτους και ήταν πολύ δημοφιλής. Το όνομά της σχηματίστηκε από την ευχή «ut annare perennareque commode liceat», που σημαίνει «για να μας αφήσεις να ζήσουμε όλο το έτος όπως μας αρέσει». Η γιορτή αυτή, που γινόταν στο φερόνυμο άλσος της θεάς έξω από τη Ρώμη, είχε αγροτικό και ευρύτατα λαϊκό χαρακτήρα, με χορούς, τραγούδια και πολλές άλλες εύθυμες εκδηλώσεις. Ο Βιργίλιος ταυτίζει τη θεά με την Άννα, αδελφή της Διδούς, της βασίλισσας της Καρχηδόνας (Βιργ. *Αινειάδας* IV, 9 κ.εξ.)

Τη 17η Μαρτίου γιορτάζονταν από τους Αγωναίους (Agonales) –ιερατικά σωματεία που φύλαγαν στον ναό του Αρη τις 12 ιερές ασπίδες– τα Αγωνάλια (Agonalia) προς τι-

► Ο Μάρτιος ως νεαρός άντρας, ίσως με κλαδευτήρι στο χέρι. Ανάγλυφο από τη σειρά των μηνών στο Βαπτιστήριο της Πάρμας, Ιταλία, περ. 1196 (πηγή: T. P. Higuera, «Medieval Calendars». Εκδ. Weidenfeld & Nicolson, London)

◄ Καθώς ο καιρός γλυκαίνει, ο Μάρτης χωρικός «κοντοκορφίζει» τα νεαρά βλαστάρια για να δυναμώσουν τα φυτό. Τοιχογραφία (λεπτομέρεια) στο ναό του Αγίου Ισιδώρου της Λεόν, Ισπανία, περ. 1130 (πηγή: T. P. Higuera, «Medieval Calendars». Εκδ. Weidenfeld & Nicolson, London).

► Η εικονογράφηση του μήνα Μαρτίου και τον ζωδιακό του συμβόλου, τον Κριό, στο εικονογράφο ημερολόγιο Bedford Hours, περ. 1425. Λονδίνο, Βρετανικό Μουσείο.

μην του Αρν. Επί ένα δεκαήμερο πανηγύριζαν οι Αγωναλείς, περιφερόμενοι ένοπλοι στους δρόμους της Ρώμης, χορεύοντας και τραγουδώντας.

Την 24η Μαρτίου οι Ρωμαίοι τιμούσαν τη μεγάλη θεά Κυβέλη, με οργιαστικές τελετουργίες γονιμικής μαγείας, κατά τις οποίες οι ιερείς της θεάς, οι επονομαζόμενοι Γάλλοι, αυτοευνουχίζονταν. Οι τελετές αυτές διατηρήθηκαν τουλάχιστον μέχρι τον 5ο μ.Χ. αιώνα.

Στις 25 ή κατ' άλλους στις 17 Μαρτίου γιορτάζονταν τα Λιμπεράλια (Liberalia), προς τιμήν του αρχαίου θεού Liber (Διονύσου) και της συντρόφου του Libera, που αργότερα ταυτίστηκε με την Περσεφόνη. Στη γιορτή αυτή, οι νέοι που είχαν συμπληρώσει το 16ο έτος της ηλικίας τους παραλάμβαναν την ανδρική τήβεννο (togam virilem) και εισέρχονταν πανηγυρικά στην αντρική ηλικία.

Η προέλευση της ονομασίας και η καθιέρωση του τρίτου μήνα του πολιτικού έτους

Στα νεότερα χρόνια οι Ρωμαίοι θεωρούσαν τον Μάρτιο ως αφιερωμένο και στον θεό Mercurius (Ερμή), τον οποίο, στις διάφορες παραστάσεις του μηνός Μαρτίου, παρίσταναν συνήθως σαν εύρωστο άνδρα που φορεί δέρμα λύκαινας.

Στο αρχαίο ρωμαϊκό ημερολόγιο το έτος άρχιζε τον Μάρτιο, όταν ο αστερισμός του Ταύρου ήταν μόλις ορατός στα δυτικά, δύοντας σχεδόν μαζί με τον Ηλιο. Για τους αρχαίους Ρωμαίους, λοιπόν, η «εσπερία δύσις» του Ταύρου σημείωνε την αρχή του νέου έτους: «Ο λευκός Ταύρος ανοίγει με τα χρυσά του κέρατα το έτος» αναφέρει ο Βιργίλιος στον *Πρώτο Γεωργικό* του.

Επειδή ο Μάρτιος είναι ο μήνας της εαρινής ισημερίας, σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες διατηρήθηκε ως πρώτος μήνας του πολιτικού έτους μέχρι τα μέσα περίπου του Μεσαίωνα.

Ο Μάρτιος έχει στην Ελλάδα πάρα πολλές ονομασίες, που σχετίζονται με τις ασταθείς καιρικές του συνθήκες: «Κάλλιο Μάρτης στις γωνιές, παρά Μάρτης στις αυλές» και «Μάρτης είναι χάδια κάνει, πότε κλαίει, πότε γελάει». Αλλά, καθώς το μήνα αυτό ξεκινά η άνοιξη και αχνοφαίνονται οι υποσχέσεις του καλοκαιριού, σε πολλά μέρη ο Μάρτης ονομάζεται και Ανοιξιόττης –«Από Μαρτίου καλοκαιριά, κι απ' Αύγουστο χειμώνας»– χωρίς, βέβαια, να παύει να είναι και Γδάρτης, για το δριμύ ψύχος του («Μάρτης, γδάρτης και κακός παλουκοκάφτης / τα παλιόβοϊδα τα γδέρνει, τα δαμάλια τα παιδεύει», λέει ο λαός) και Παλουκοκάφτης, καθώς πολλές φορές τα παρατεταμένα κρύα του αναγκάζουν τους χωρικούς, έχοντας εξαντλήσει το απόθεμά τους σε καυσόξυλα, να καίνε ακόμη και τα παλούκια από τους φράχτες τους για να ζεσταθούν: «Φύλα ξύλα για το Μάρτη, να μην κάψεις τα παλούκια» προτρέπει η λαϊκή σοφία. Λόγω της αστάθειάς του ο Μάρτιος ονομάζεται επίσης Κλαψομάρτης και Πεντάγνημος: «Ο Μάρτης ο Πεντάγνημος, πέντε φορές εκιόνισε και πάλι το μετάνιωσε πως δεν εξαναχιόνισε». Οντως, αν και πρώτος μήνας της άνοιξης, ο Μάρτης είναι ένας από τους πιο κρύους μήνες του έτους και στα ορεινά το χιόνι πέφτει πυκνό: «Όπως το Μάρτη τα βουνά ασπρίζουν απ' τα χιόνια, έτσι ν' ασπρίσουν τα μαλλιά της νύφης απ' τα χρόνια», λέει μια έμμετρον γαμπλιάτικη ευχή.

Ο Μάρτιος θεωρείται ο καταλληλότερος μήνας για φύτεμα δένδρων, γι' αυτό και σε πολλά μέρη λέγεται Φυτευτής. Τέλος, λόγω της μεγάλης εορτής του Ευαγγελισμού, στις 25 Μαρτίου, ονομάζεται και Βαγγελιώττης.

Βιβλιογραφία

Στράτος Θεοδοσίου-Μάνος Δανέζης, «Μετρώντας τον άχρονο Χρόνο-Ο χρόνος στην Αστρονομία». Εκδ. Διάυλος. Αθήνα 1994· των ίδιων: «Η Οδύσσεια των ημερολογίων». Εκδ. Διάυλος. Αθήνα 1995.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΟΥΜΕ όσους βοήθησαν στο αφιέρωμα στον μήνα Μάρτιο, ιδιαίτερα τις πηγές του εικονογραφικού υλικού για την ευγενική παραχώρηση του δικαιώματος χρησιμοποίησής του.

Ψηφιδωτές παραστάσεις

Της ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΣ ΑΣΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ - ΑΤΖΑΚΑ

Καθηγήτριας στο Τμήμα Ιστορίας
και Αρχαιολογίας του Αριστοτελείου
Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης
Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών

Ο ΜΑΡΤΙΟΣ έχει διττή εμφάνιση στην εικονογραφία της ύψιμης αρχαιότητας. Στον τρόπο απεικόνισης του μήνα αυτού, καθώς και του Απριλίου, εμπεριέχεται η βασική διαφορά του ημερολογίου του λατινόφωνου δυτικού κράτους από εκείνο της ελληνικής Ανατολής.

Στα παραδείγματα που προέρχονται από τις δυτικές περιοχές, ο Μάρτιος παριστάνεται ως βοσκός, ντυμένος συνήθως με προβά ζώου, που συνοδεύεται από ένα αρνάκι και ένα κάδο με γάλα. Με το δείκτη του δεξιού του χεριού δείχνει προς ένα χελιδόνι, το πουλί που συμβολίζει τον ερχομό της άνοιξης.

Σε ψηφιδωτό που αποκαλύφθηκε τον 19ο αιώνα στην Καρχηδόνα και που σήμερα το γνωρίζουμε μόνο από ένα σχέδιο, παριστάνεται ο ημερολογιακός κύκλος (μήνες σε κυκλική διάταξη και εποχές στις τέσσερις γωνίες), που αναπτύσσεται γύρω από καθισμένη μορφή η οποία κρατά το κέρας της Αμαλθείας (προσωποποίηση της Γης ή της Αφθονίας). Οι μήνες και οι εποχές συνοδεύονται από λατινικές επιγραφές. Ο Μάρτιος στο ψηφιδωτό αυτό αποδίδεται ως βοσκός ντυμένος με προβά ζώου, που κρατά και προβάλλει ένα εριφίο· ο κάδος με το γάλα στέκει δίπλα του, ενώ το χελιδόνι απεικονίζεται λίγο χαμηλότερα, αριστερά από την προσωποποίηση της Άνοιξης, που καταλαμβάνει την κάτω δεξιά γωνία της σύνθεσης.

Σε σπάνιες περιπτώσεις, τα ποιμενικά χαρακτηριστικά του Μαρτίου μεταβιβάζονται και στην προσωποποίηση της Άνοιξης, όπως σε ρωμαϊκό ψηφιδωτό έπαυλης στο Ζλίτεν της Λιβύης, όπου η Άνοιξη συνοδεύεται από ποιμενική ράβδο και δύο καδίσκους με γάλα ή τυρί.

Διαφοροποιημένα ως προς τον πρώτο μήνα της Άνοιξης εμφανίζονται τα ψηφιδωτά με ημερολογιακό χαρακτήρα που προέρχονται από την ελληνική Ανατολή. Στο ψηφιδωτό, π.χ., του κεντρικού κλίτους της βασιλικής της Τεγέας (βλ. ΕΠΤΑ ΗΜΕΡΕΣ, 4.2.2001, σ. 5) ο Μάρτιος—που σήμερα είναι χαμένος—παριστανόταν, σύμφωνα με τη μαρτυρία του πρώτου ανασκαφέα, ως ο θεός του πολέμου Άρνης (Mars), με περικεφαλαία, θώρακα, ασπίδα και δόρυ. Η διαμόρφωση του εικονογραφικού τύπου του

Μαρτίου ως Άρνη-πολεμιστή αποδίδεται στον ρόλο που έπαιξε η εγκατάσταση των ρωμαϊκών λεγεώνων στην Ανατολή και στις εορταστικές εκδηλώσεις τους προς τιμήν του θεού Άρνη, αφού, σύμφωνα με φιλολογικές μαρτυρίες, η «Άρως εορτή» τοποθετείται την 1η Μαρτίου κάθε έτους.

Σε άριστη κατάσταση σώζεται ο Μάρτιος με την περιβολή του πολεμιστή στο ψηφιδωτό της έπαυλης του Αργού (βλ. ΕΠΤΑ ΗΜΕΡΕΣ, 31.12.2000, σ. 5), όπου όμως παρατηρεί κανείς την απροσδόκητη παρουσία και των ειρηνικών χαρακτηριστικών της άνοιξης, δηλ. του κάδου με το γάλα και της επιδεικτικής χειρονομίας της μορφής προς το χελιδόνι. Η ενσωμάτωση στο ψηφιδωτό του Αργού στοιχείων προερχόμενων από το λατινικό ημερολόγιο θα πρέπει, κατά πάσα πιθανότητα, να αποδοθεί σε κάποιο εικονογραφικό οδηγό που χρησιμοποίησε ο ψηφοθέτης και που περιείχε τα στοιχεία αυτά. Σύμφωνα με μια συνθετότερη θεωρία (βλ. βιβλιογραφία), ο θεός του πολέμου Άρνης ήταν συμβολικά παρών ήδη στο δυτικό ημερολόγιο.

Απεικονίσεις του Μαρτίου και της Άνοιξης σε ψηφιδωτά της ύψιμης αρχαιότητας

Βιβλιογραφία

G. Akerstrom-Hougen, «The Calendar and Hunting Mosaics of the Villa of the Falconer in Argos. A Study in Early Byzantine Iconography», Stockholm 1974.

D. Parrish, «Season Mosaics of Roman North Africa», Roma 1984, σ. 116-120 αρ. 11 (Καρχηδόνα), σ. 243-246 αρ. 68 (Ζλίτεν).

▲ Ο Μάρτιος ως πολεμιστής. Λεπτομέρεια ψηφιδωτού σε έπαυλη του 3ου αι. μ.Χ. κοντά στο αρχαίο θέατρο των Αργού (πηγή: «Ιστορία των Ελληνικών Εθνών», Εκδοτική Αθηνών).

◀ Προσωποποίηση του Χειμώνα και της Άνοιξης. Ψηφιδωτό σε έπαυλη του 3ου αι. μ.Χ. Λιβύη, Ζλίτεν (προέλευση: S. Aurigemma, «L' Italia in Africa. Le scoperte archeologiche. Tripolitania, I, I monumenti d' arte decorativa, parte I, I mosaici», Roma 1960, πίν. 127).

Τα Σαράντα παλικάρια

▲ Ο Μάρτιος, έφιππος και πολεμικός, έκπιτος θεός που ξαναγύρισε, παλικάρι και μάρτυρας, από την παγωμένη λίμνη της Σεβάστειας στην ενγνώμονα θέρμη της λαϊκής λατρείας. Μικρογραφία χειρογράφου του έτους 1346. Μονή Βατοπαιδίων, Αγιον Όρος.

Του ΗΛΙΑ ΑΝΑΓΝΩΣΤΑΚΗ

ΤΑ ΣΑΡΑΝΤΑ ΠΑΛΙΚΑΡΙΑ από τη Λιβαδειά που πάνε να πατήσουνε την Τριπολιτζά, και τ' άλλα Σαράντα που διαβαίνουν όλη τη Μικρά Ασία, την Καππαδοκία, περνούν τον Ευφράτη και φτάνουν στις πόρτες, τα σύνορα της Σουρίας, είναι οι δυο εκδοχές, μια όψιμη της τουρκοκρατίας και μια παλιότερη βυζαντινή, της ηρωικής θεματικής συγκρούσεων, πολέμων, εκστρατειών που τραγούδησε ο λαός των Ρωμιών. Σαράντα τα παλικάρια, σαράντα ο μαγικός, μυστικός αριθμός της πληθούς, σαν τα σαράντα κύματα, το σαρανταλείτουργο, το σαράντισμα, τα Καλά Σαράντα της μνήμης. Κι όπως δε λείπει ο Μάρτης από τη Σαρακοστή την Τεσσαρακοστή, κι όπως ο Μάρτης γδάρτης και παλιός παλουκοκαύτης σχετίζεται άμεσα με τον στρατό και τον πόλεμο, ας δούμε τη σχέση του πολεμικού γδάρτη των μηνών με τον αριθμό 40 και μάλιστα με τα Σαράντα παλικάρια του στρατού και του πολέμου.

Υπάρχει μια συμπαθής προϊστορία του παρόντος σημειώματος, που αξίζει συνοπτικά να κοινοποιηθεί. Έχει και πάλι σχέση με το κρασί. Ένας στίχος σε ποίημα του Λέοντος Μαθηματικού και Φιλοσόφου (9ος αι.) προκάλεσε πριν από μερικά χρόνια μια έρευνα που επιφύλασσε εκπλήξεις. Μέρος του ποιήματος αυτού μεταφράσαμε στη συμβολή μας στο προηγούμενο αφιέρωμα των «Επτά Ημερών» στον Φεβρουάριο των προγόνων. Η παγωνιά της κατοικίας του Λέοντα είναι τέτοια που του θυμίζει κάποιους τόπους όπου ακόμη και το κρασί παγώνει μέσα στα αγγεία και τα σπάζει, «πήγγυσι και τον οίνον εν τισι τόποις / τους τ' αμφορείς ρήγγυσιν εκ της ψύξεως». Στην απορία μου, λοιπόν, αν κάτι τέτοιο όντως συμβαίνει, και στην αναζήτησή μου για να εντοπίσω μαρτυρίες ή παρόμοιες αναφορές σε παγωμένα κρασιά (κρασιά που γίνονται πάγος) που σπάζουν τα πηθάρια και τα λαγήνια, περιπλανήθηκα από τον Δούναβη ως τον Ευφράτη και από την αρχαία γραμματεία ως την νεοελληνική. Ξαν τα Σαράντα πολεμικά παλικάρια, ανταμείφθηκα από τον γέροντα που απάντησα με κρατήρες γνώσης και ευφροσύνης.

Έτσι διαπιστώνω κατά την πορεία της έρευνας ότι: α) στον Ιστρο (Δούναβη) και στον Καύκασο, ήδη στην αρχαία γραμματεία αναφέρεται (η βυζαντινή απλώς αντιγράφει), ότι το ψύχος παγώνει τα κρασιά, που πρέπει να κομματιαστούν για να τα πει κανείς – περίπου η πρώτη μαρτυρία του on the rocks ..., β) ο Λέων στους στίχους του εμμέσως αντλεί στοιχεία από τα εγκώμια των Σαράντα Μαρτύρων, οι οποίοι μαρτύρησαν, οπότε και τιμάται η μνήμη τους, στις 9 Μαρτίου. Στα εγκώμια, λοιπόν, αυτά αναφέρεται ότι στις μέρες του Μάρτη όπου οι σαράντα στρατιώτες τιμωρήθηκαν να παραμείνουν έξω στο κρύο της παγωμένης λίμνης της Σεβάστειας, το ψύχος παγώνει ναυσιπόρους ποταμούς και τους μετατρέπει σε δρόμους, πετρώνει τα νερά και πάζει κρασιά και λάδια, που, πετρωμένα, παίρνουν το σχήμα του αγγείου στο οποίο περιέχονται και το σπάζουν, γ) ο Λέων για χρόνια υπηρέτησε διδάσκοντας στο ναό των Αγίων Σαράντα στην Κωνσταντινούπολη και συνδέεται με τους μεσοβυζαντινούς στρατιωτι-

► «... πήγγυσι και τον οίνον... τους τ' αμφορείς ρήγγυσιν εκ της ψύξεως» – Σχέδιο του Κωστή Μονδάρτου εμμενομένο από τους άγιους Σαράντα Μάρτυρες της λίμνης της Σεβάστειας.

του Μάρτη

κούς, τους άλλους αγίους Τεσσαράκοντα και δύο μάρτυρες του Αμορίου των οποίων η μνήμη τιμάται επίσης το Μάρτη, στις 6, 8) ο Μάρτης, ο κατεξοχόν στρατιωτικός μήνας, ο μήνας του θεού Άρη, είναι επίσης ο μήνας που από τους Βυζαντινούς, και μάλιστα στις πρώτες μέρες του (όταν μαρτύρησαν και τιμούνται οι δύο ομάδες των στρατιωτών Σαράντα Μαρτύρων), θεωρείται ότι ο καιρός γίνεται ακόμη ψυχρότερος. Στα Γεωπονικά μάλιστα, όταν δίδονται συμβουλές στους καλλιεργητές, η εορτή και το μαρτύριο των Αγίων Σαράντα αποτελεί το παράδειγμα και την απόδειξη της τροπής του καιρού: «από της εβδομάδας του Μαρτίου έως της ενάτης, είωθεν επί το ψυχρότερον τρέπεσθαι ο αήρ, κατ' εκείνας γαρ τας ημέρας και οι τεσσαράκοντα Μάρτυρες, τοις πάγοις παραδοθέντες εμαρτύρησαν».

Για πρώτη φορά μετά την ερευνητική αυτή περιπλάνηση έβλεπα τον μήνα Μάρτη πιο ουσιαστικά. Γνώριζα, κατά πώς λέει ο Λυδός, ότι οι Ρωμαίοι «ανετίθουν αυτόν τώ Άρει» κι ακόμη ότι «τον Μάρτεμ οι Ρωμαίοι μόρτεμ εκάλουν, οιονεί θάνατον ή κινητήν των τεχνών ή Άρει τον παρά αρρένων μόνον τιμώμενον» ή Μάρτη γδάρτη του πολέμου. Γνώριζα την ιστορία της γριάς και την άλλη, εκείνη των μνηών με το κρασί, τα πετρωμένα από το ψύχος όντα αλλά και τα χαρμόσινα χελιδονίσματα, γνώριζα ότι είναι ο μήνας που τότε κλαίει και τότε γελάει. Κι ακόμη ότι τον Μάρτη «πάντες τροφήν την εκ κύαμιν ελάμβανον», μια σαρακοσιανή συνήθεια ως τις μέρες μας. Μα όλα φωτίστηκαν με τα κρασιά του Μάρτη που πετρώνουν και με τα Σαράντα πολεμικά παλικάρια της Σεβαστείας και του Αμορίου. Μάρτεμ, μόρτεμ του οίνου, του αίματος και του πολέμου, ή, όπως λέει η παροιμία, «Μάρτη χιώνι βούτυρο και σαν παγώσει μάρμαρο». «Άρεος δε ο κύαμος, παρά το κύειν το αίμα». Στον Μάρτη και η σαρακοσιανή μάχη των παθών, της νηστείας, της αναμονής και υπομονής, κατά το χελιδόνισμα «Μάρτη, Μάρτη μου καλέ και Φλεβάρη χιονερέ και Απρίλη λαμπερέ τη Λαμπρή μάς έφερε».

Στις μαρτιάτικες, λοιπόν, μάχες δεν μπορούσε παρά να έχουν τη θέση τους τα Σαράντα παλικάρια του πολέμου. Τα βλέπω και εγώ μαζί με τον Παπαμαστοράκη να πορεύονται προς μεγάλους κινδύνους, με στόχο να τους εκμηδενίσουν ανακουφίζοντας μια κοινωνική ομάδα, και κατόπιν να αφηρωίζονται. Να υπάρχουν στη συλλογική μνήμη κάθε κοινωνίας, ξεκινώντας από τις πρωιμότερες εποχές και να φθάνουν ως τη δική μας, πλουτίζοντας με τα πάθη τους, τη χάρη τους και τη συγκίνηση που προκαλούν, την παγκόσμια λογοτεχνική και εικαστική παράδοση.

ΣΗΜΕΙΩΣΗ

Για τα παραπάνω, βλ.:

Ηλίας Αναγνωστάκης, «Όταν το κρασί γίνεται πάγος», Αθήνα 1998.

Τίτος Παπαμαστοράκης, «Ιστορίες και ιστορήσεις βυζαντινών παλληκαριών», ΔΧΑΕ 20 (1998), 213-230.

▼ Οι άγιοι Τεσσαράκοντα Μάρτυρες της Σεβαστείας, φορητή εικόνα τον 12 - 13ον αι. από τη Γεωργία του Καυκάσου.

«...και οι τεσσαράκοντα Μάρτυρες, τοις πάγοις παραδοθέντες εμαρτύρησαν»

Κατά μήνας Ανθεοτηρ

▲ Αναθηματικό ανάγλυφο στον Δία Μελίχιο, από το λιμάνι της Ζέας στον Πειραιά. 4ος αι. π.Χ. Βερολίνο, Staatliche Museum.

▲ Το θέατρο του Διονύσου, στη νότια κλιτύ του βράχου της Ακρόπολης των Αθηνών (πηγή: «Αρχαία θέατρα θέας άξια»).

Της **ΣΜΕΛΗΣ ΠΙΝΓΙΑΤΟΓΛΟΥ**

Αν. καθηγήτριας Κλασικής Αρχαιολογίας στο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

ΕΙΚΟΣΙ ΤΡΕΙΣ του Ανθεστηριώνος. Αρχές Μαρτίου. Οι κάτοικοι της Αθήνας και των γειτονικών δήμων συρρέουν στις όχθες του Ιλισού, στο ιερό του Δία Μελίχιου για να γιορτάσουν τη μεγάλη πατροπαράδοτη γιορτή του, τα Δίασια. Ο Δίας αυτός δεν είναι ο ολύμπιος βασιλιάς, αλλά ένας θεός με χθόνιο χαρακτήρα, που έχει ανάγκη από θυσίες εξιλασμού για να κατευναστεί η οργή του και να γίνει καλόβουλος, Μελίχιος, όπως τον ονομάζουν ευφημιστικά. Επειδή έχει σχέση με τη γη τον φαντάζονται με μορφή φιδιού ή σαν σεβάσμιο γέροντα που συνοδεύεται από

φίδι, να μοιάζει με τον Πλούτωνα όχι μόνο στη φύση αλλά και στη μορφή. Οι πιστοί φέρνουν στο ιερό του τις προσφορές τους, έτσι όπως συνήθιζαν ανέκαθεν στον τόπο τους, ομοιώματα ζώων από ζυμάρι ή καρπούς. Μερικοί προσφέρουν και αιματηρές θυσίες, κατά κανόνα ολοκαυτώματα, όπως πρέπει σε θεούς του κάτω κόσμου. Ιερός νόμος καθορίζει τη διαδικασία της θυσίας του προβάτου που φέρνουν στον Δία Μελίχιο του Ιλισού οι κάτοικοι της Ερχίας, ενός δήμου της Αττικής κοντά στα σημερινά Σπάτα. Αφού εξασφάλιζαν οι πιστοί την ευμένεια του θεού με τις κάθε λογής προσφορές, το υπόλοιπο της μέρας κυλούσε μέσα σε μια χαρούμενη ατμόσφαιρα. Εστηναν, για παράδειγμα, ένα φαγοπότι, όπως ο Στρεψιάδης στις *Νεφέλες* του Αριστοφάνη (στ. 408-9), ή χάριζαν δώρα στα παιδιά, όπως κάνει ο Στρε-

ψιάδης, δωρίζοντας ένα αμαξάκι στον εξάχρονο γιο του (στ. 864). Δεν διάλεξε τη μέρα αυτή στην τύχη, αφού ο Δίας Μελίχιος ήταν, όπως όλοι οι χθόνιοι θεοί, στοργικός προστάτης των παιδιών.

Θεωρία στη Δήλο

Κατά τον Ανθεστηριώνα γιορτάζει η Δήλος τον μουσηγέτη θεό της, και οι Αθηναίοι δεν μπορεί να λείπουν από τα Δήλια, τη μεγάλη γιορτή των Ιώνων. Η επίσημη αντιπροσωπεία τους, η *θεωρία*, πλαισιώνεται από ομάδες χορευτών για να πάρουν μέρος στους αγώνες που οργανώνονται εκεί «για να τέρπουν με πυγμαχία, με χορό και με τραγούδι τον Απόλλωνα» (Ομηρικός Ύμνος στον Απόλλωνα 149-150). Η αττική Τετράπολις, τέσσερις συνασπισμένοι γύρω από τον Μαραθώνα δή-

ώννα και Ελαφηβολιώννα

◀ Παράσταση της τραγωδίας «Ιφιγένεια εν Ταύροις» του Ευριπίδη. Κατωπαλιωτικός (καμπαντικός) κωδωνόσχημος κρατήρας. Περίπου 330-320 π.Χ. Παρίσι, Μουσείο Λούβρου.

μοι, στέλνει και αυτή στη Δήλο τη δική της θεωρία, η οποία αναχωρεί μόνο εφόσον οι θυσίες που τελούνται στο ιερό του Απόλλωνα στον Μαραθώνα, το Δήλιον, δώσουν ευνοϊκά σημεία.

Τα Μεγάλα ή «εν άσει» Διονύσια

Πρώτες μέρες του Ελαφηβολιώνου. Αρχές της Άνοιξης. Οι Αθηναίοι ετοιμάζονται πυρετωδώς να γιορτάσουν μια από τις μεγαλύτερες γιορτές τους. Ιερείς, ποιητές, μουσικοί, πλούσιοι πολίτες, ο απλός λαός, Αθηναίοι πολίτες και μέτοικοι, όλοι με κάποιο τρόπο έχουν το μερίδιό τους στην πολυήμερη γιορτή του Διονύσου Ελευθερέως, δηλαδή του Διονύσου των Ελευθερών, μιας πολιχνής κοντά στα σύνορα Αττικής και Βοιωτίας. Η εισαγωγή της αγροτικής αυτής λατρείας στο άστυ αποδίδεται στον Πεισιστράτο, κατά τον 6ο αι. π.Χ., ενέργεια που εντασσόταν στο πλαίσιο των πολιτικών σκοπιμοτήτων του τυράννου, να κερδίσει δηλαδή με το μέρος του τον αγροτικό πληθυσμό της Αθήνας. Η εισαγωγή της λατρείας ήταν παρεπόμενο της πολιτικής ένωσης των Ελευθερών με το άστυ, όπως έγινε και με τη διείσδυση άλλων τοπικών λατρειών, π.χ. της ελευσινιακής. Ανάλογες γιορτές προς

τιμήν του Διονύσου γιόρταζαν πολλοί δήμοι της Αττικής και η γιορτή της Αθήνας είχε στη λατρεία ως πρότυπο τις γιορτές αυτές των δήμων. Η διάκριση ανάμεσα σε Διονύσια *εν άσει* και σε *αγροτικά* Διονύσια άρχισε να γίνεται από τη στιγμή που διοργανώθηκαν τα αθηναϊκά και ξεπέρασαν σε μεγαλείο όλα τα άλλα. Την ευθύνη της διοργάνωσης την είχε, όπως μαθαίνουμε από τον Αριστοτέλη, ο *επώνυμος άρχων*, πληροφορία ενδεικτική της όψιμης εισαγωγής της γιορτής, εφόσον στις αρχαίες γιορτές των Ιώνων το ρόλο αυτόν τον έπαιζε ο θρησκευτικός αξιωματούχος, ο βασιλεύς.

Σύμφωνα με την παράδοση, τη λατρεία εισήγαγε στην Αθήνα ο Πήγασος, ο ιερέας του Διονύσου στις Ελευθερές, φέρνοντας από εκεί το άγαλμα του θεού. Αυτό το ξύλινο αρχαιότροπο άγαλμα το φύλαγαν οι Αθηναίοι σε ναΐσκο που ανήγειραν μέσα στο ιερό του θεού, στη νότια πλαγιά της Ακρόπολης, εκεί όπου αργότερα ίδρυσαν και το διονυσιακό θέατρο. Το τέμενος άρχισε να διαμορφώνεται στα μέσα, ή λίγο αργότερα, του 6ου αι. π.Χ. Ο περιηγητής Πausανίας, τον 2ο αι. μ.Χ.,

είδε μέσα σ' αυτό δύο ναούς, τον παλαιό με το «*αρχαίον ξάνον*» του θεού, και έναν νεότερο, που στέγαζε το χρυσελεφάντινο λατρευτικό άγαλμα του θεού, έργο του γλύπτη Αλκαμένη, του περίφημου μαθητή του Φειδία. Χάρη σε ένα απόσπασμα της Αντίοπης, της ευριπίδειας τραγωδίας που εκτυλίσσεται στις Ελευθερές, σχηματίζουμε μια ιδέα της μορφής του αγάλματος: «*Στύλον θεού*» το ονομάζει ο ποιητής, ο θεός δηλαδή περιστερόμορφος, όπως και στη Θήβα, ως ένας στύλος, ένας πάσσαλος, στον οποίο αργότερα πρόσθεταν ενδύματα και προσωπίει.

Η έλευση του θεού

Η σειρά των εκδηλώσεων της γιορτής, που περιελάμβανε, εκτός από τα τελετουργικά δρώμενα, και αγώνες, δεν μπορεί να οριστεί με μεγάλη βεβαιότητα. Είναι όμως λογικό ότι προηγούνταν οι πράξεις που είχαν προκαταρκτικό χαρακτήρα. Ως προς τη λατρεία λοιπόν, έπρεπε να προηγηθεί η επανάληψη της έλευσης του θεού από τις Ελευθερές. Για το λόγο αυτό, κάθε

χρόνο μετέφεραν προηγουμένως το ξάνο σε ένα μικρό ναό στην περιοχή της Ακαδημίας, που βρισκόταν επάνω στον δρόμο από τις Ελευθερές, και το τοποθετούσαν κοντά στην εσχάρα, τον υπόγειο βωμό του θεού. Ακολουθούσε η λεγόμενη «*εισαγωγή από της εσχάρας*», δηλαδή η επαναφορά του αγάλματος τελετουργικά από τους εφήβους, υπό το φως των δαδών, πίσω στο θέατρο, σε ανάμνηση της πρώτης μεταφοράς του από τις Ελευθερές.

Με τα Διονύσια συνδέθηκαν επίσης τα Ασκληπεία, που περιελάμβαναν θυσία προς τιμήν του Ασκληπιού, έπειτα βέβαια από την εισαγωγή της λατρείας του θεραπευτή θεού στην Αθήνα, το 420 π.Χ. Στον ορισμό της ημέρας της θυσίας, μία μέρα πριν από τα Διονύσια, όπως και στην επιλογή της θέσης του Ασκληπείου, ακριβώς δίπλα στο τέμενος του Διονύσου, πρέπει να έπαιξε κάποιο ρόλο ο τραγικός ποιητής Σοφοκλής, που δέχθηκε τον θεό στην Αθήνα και γι' αυτό του δόθηκε η προσωνημία «*Δεξιων*». Οσον αφορά τώρα στους αγώνες, έπρεπε να προηγηθεί ο *προαγών*, «*...επίδειξις των μέλλουσι δραμάτων αγωνίζεσθαι εν τω θεάτρω (...)* εισίσι δε δίχα προσώπων οι υποκριταί γυμνοί» (σχόλιο στον Αισχύνη, *Κατά Κτησιφώντος* 67), γινόταν δηλαδή παρουσίαση από τον ποιητή των θεμάτων των δραμάτων του και των

► Παράσταση σατυρικού δράματος με θέμα τον Προμηθέα. Αττικός ερυθρόμορφος σιάμνος του Ζωγράφου του Ηγλέα. Γύρω στο 440 π.Χ. Γερμανία, ιδιωτική συλλογή.

υποκριτών (ηθοποιών) χωρίς θεατρικά κοστούμια και προσωπεία. Για τη θυσία στον Ασκληπιό και τον προαγόνα γνωρίζουμε ότι γίνονταν στις 8 Ελαφβολιώνος. Οι άλλες προκαταρκτικές εκδηλώσεις υποθέτουμε ότι μοιράζονταν μέσα στην ίδια και την επόμενη μέρα.

Για τη γιορτή μαρτυρείται και μια πομπή, που τελούνταν μάλλον στις 10 του μήνα, είχε άγνωστη για μας πορεία και κατέληγε σε θυσίες στο τέμενος του Διονύσου. Οι πιστοί έφερναν τις προσφορές τους προς το θεό, ενώ το έμβλημα της πομπής ήταν ο φαλλός, όπως και στα αγροτικά Διονύσια, στοιχείο ενδεικτικό της καταγωγής της αστικής γιορτής. Εκτός από τα πολυάριθμα ζώα της θυσίας, στην πομπή μεταφέρονταν και πολλές αναιμακτες προσφορές από γυναίκες και άνδρες. Νέες κοπέλες ευγενικής καταγωγής κρατούσαν χρυσά κάνιστρα με τις *απαρχές*, τους πρώτους καρπούς. Εκτός από τις κανηφόρους συμμετείχαν και οβελιαφόροι, δηλαδή άνδρες που ανά δύο μετέφεραν στους ώμους τους *οβελίες άρτους*, δηλαδή μακρόστενα καρβέλια. Οι Αθηναίοι πολίτες έπαιρναν μέρος ως ασκοφόροι και οι μέτοικοι ως σκαφηφόροι. Την πομπή ακολουθούσαν και οι χορηγοί των αγώνων ντυμένοι με φανταχτερά ενδύματα. Ο Αλκιβιάδης, γράφει ο Αθηναίος, όταν ήταν χορηγός, έπαιρνε μέρος στην πομπή ντυμένος στην πορφύρα και, καθώς έμπαινε στο θέατρο, προκαλούσε με την εντυπωσιακή του εμφάνιση τον θαυμασμό όχι μόνο των ανδρών αλλά και των γυναικών.

Η γιορτή περιελάμβανε επίσης διθυραμβικούς και δραματικούς αγώνες, τις δαπάνες των οποίων επωμιζόνταν πλούσιοι Αθηναίοι πολίτες, σύμφωνα με τον θεσμό της χορηγίας. Οι

διθυραμβικοί αγώνες διεξάγονταν πριν από τους δραματικούς, μεταξύ δέκα χορών ανδρών και δέκα χορών παιδιών που έστελναν οι δέκα φυλές. Ο διθύραμβος ήταν ένα τραγούδι με μυθικό αφηγηματικό περιεχόμενο, που ψαλλόταν από ανδρικό χορό και η σύνδεσή του με τον Διόνυσο μαρτυρείται ήδη από τον 7ο αι. π.Χ.: «*ως Διωνύσοι' άνακτος καλόν εξάρξει μέλος οίδα διθύραμβον...*» (Αρχίλοχος, απόσπ. 77d). επινουμένο από τον Αρίωνα στην Κόρινθο, καθιερώθηκε και αναμορφώθηκε στην Αθήνα στα χρόνια των Πεισιστρατιδών. Για πρώτη φορά διθυραμβικοί αγώνες στα Μεγάλα Διονύσια μαρτυρούνται το 509/508 π.Χ. Το ποιητικό αυτό είδος πέρασε από

◀ Ηθοποιός με μάσκα. Θραύσμα καιτωαλιωτικού (αποικτικού) κωδωνόχημον κρατήρα. 350-340 π.Χ. Wuerzburg, Martin von Wagner Museum.

λα στάδια. Την τάση των διθυραμπικών της εποχής του να άσσουν τον λόγο στη μουσική λλού σατίρισε ο Αριστοφάνης ντάς τους «*ασματοκάμπτας*».

ρηγός του οποίου ο χορός νικούσε, έπρεπε να αναθέσει στον θεό το έπαθλο που έπαιρνε από την πολιτεία, δηλαδή έναν τρίποδα. Οι τρίποδες στήνονταν κατά κανόνα δεξιά και αριστερά της ομώνυμης οδού Τριπόδων. Μια ιδέα για την εικόνα του παρουσίαζε αυτός ο δρόμος δίνει το μοναδικό ακόμη υθιο στη θέση του χορηγικό ημείο που ανήγειρε επί άρχου Ευαινέτου (335/4 π.Χ.) ο Λυλάτης, όταν νίκησε ως χορηγός ενός χορού παιδιών της Ακαμας φυλής.

Γένεση του δράματος

Διονύσια συνδέεται η πρώτη η των δραματικών αγώνων.

11 ως τις 14 του μήνα δινο- παραστάσεις. Διαγωνίζονταν αγκικοί ποιητές με μία τετραλό- πέντε κωμικοί με μία κωμωδία ο καθένας. Οι πέντε κωμωδίες παίζονταν κατά τη διάρκεια της πρώτης μέρας των δραματικών αγώνων, ενώ οι τραγωδίες και τα σατυρικά δράματα κατά τις επόμενες τρεις μέρες. Στη διάρκεια του Πελοποννησιακού πολέμου ο αριθμός των κωμωδιών μειώθηκε από πέντε σε τρεις, γεγονός που είχε ως συνέπεια ανάλογη μείωση και των ημερών των παραστάσεων, καθώς οι κωμωδίες παίζονταν από μία μετά το πέρας των άλλων δράμάτων.

Η γένεση και τα πρώτα βήματα στην εξέλιξη του δράματος αποτελούν προβλήματα που ζητούν ακόμη την επίλυσή τους, καθώς υπάρχει ένα κενό στην πληροφόρησή μας για το κτήριο διάστημα ανάμεσα στην πρώτη επίσημη παράσταση δράματος με νικητή τον Θέσπι, το 535/4 π.Χ., και στη διδασκαλία, το 472 π.Χ., των *Περσών*

του Αισχύλου, του πρώτου ακέραια σωζόμενου δράματος. Ενώ στον Αισχύλο υπήρχε θεματική ενότητα στα τέσσερα δράματα μιας τετραλογίας, ο Σοφοκλής εισήγαγε την ανάπτυξη των ανεξάρτητων θεματικά δραμάτων. Το τέταρτο έργο των τραγικών ποιητών ήταν ένα σατυρικό δράμα, την εισαγωγή του οποίου στα Μεγάλα Διονύσια αποδίδει η παράδοση στον Πρατίνα από τον Φλειούντα την τελευταία δεκαετία του 6ου αι. π.Χ. Το είδος αυτό χάριζε στη γιορτή κάτι από την αλλοτινή της διονυσιακή ατμόσφαιρα: χάρη στην αφέλεια ή τον ακαλίνωτο ερωτισμό των ακολούθων του Διονύσου σατύρων, που αποτελούσαν τον χορό του δράματος, εξασφαλιζόταν ένα κλίμα κεφιού και χαράς που καλάρωνε τους θεατές μετά την παρακολούθηση τριών τραγωδιών. Η κωμωδία, απότοκη των φαλλικών γονιμικών ασμάτων κατά τον Αριστοτέλη, ενσωματώθηκε στο πρόγραμμα των Μεγάλων Διονυσίων το 486 π.Χ., με πρώτο νικητή τον ποιητή Χιονίδη.

Μετά τη λήξη των παραστάσεων ακολουθούσε η ανάδειξη των νικητών με μια περίπλοκη διαδικασία, στην προσπάθεια των Αθηναίων να εξασφαλίσουν αντικειμενική κρίση. Οι δέκα κριτές, που κληρώνονταν ένας από κάθε φυλή, έδιναν όρο αμεροληψίας και στο τέλος του αγώνα έγραφε ο καθένας τις προτιμήσεις του σε πινακίδιο. Τα δέκα πινακίδια έμπαιναν σε υδρία, από την οποία ο άρχων ανέσυρε τα πέντε, και από τα αναγραφόμενα ονόματα καθοριζόταν το αποτέλεσμα του αγώνα. Το όνομα του νικητή ποιητή ανακοίνωνε στο θέατρο ο κήρυκας και ακολουθούσε η στεφάνωσή του από τον άρχοντα.

Ο εορτασμός ολοκληρωνόταν με συγκέντρωση της εκκλησίας του δήμου στο θέατρο. Σε αυτήν γινόταν ο απολογισμός της γιορτής και οι πολίτες έκριναν την επιτυχία των εκδηλώσεων και τη συμβολή των υπευθύνων σ' αυτήν, κυρίως του επώνυμου άρχοντα. Εκεί διατύπωναν τα παράπονά τους και τις «*προβολές*», δηλαδή τις καταγγελίες τους για έκτροπα ή παρατυπίες που έπεσαν στην αντίληψή τους κατά τη διάρκεια της γιορτής. Η αναγνώριση της επιτυχίας της διοργάνωσης συνοδευόταν με την απονομή στεφάνου προς τον άρχοντα.

Για μια ακόμη χρονιά η μεγάλη γιορτή των Διονυσίων είχε φθάσει στο τέλος της. Οι νικητές γιόρταζαν τη νίκη τους και οι θεατές ξαναγύριζαν στην καθημερινότητά τους, φορτισμένοι από τις εικόνες και τα βιώματα δεκαεπτά δραμάτων. Η πλούσια θεατρική εμπειρία που αποκόμισαν μέσα σε ελάχιστες μέρες θα έτρεφε τις συζητήσεις τους για αρκετό καιρό, μέχρι την επόμενη μεγάλη γιορτή.

Βιβλιογραφία

L. Deubner, «*Attische Feste*» (1932).

H.W. Parke, «*Festivals of the Athenians*» (1977).

E. Simon, «*Festivals of Attica. An Archaeological Commentary*» (1983).

A. Pickard-Cambridge, «*The Dramatic Festivals of Athens*» (β' έκδ. αναθ. από τους J. Gould και D.M. Lewis, 1968).

«Φάσεις απλανών...» - «Εργα και Ημέραι»

ΟΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ των αστρονομικών και μετεωρολογικών φαινομένων κατά τον αιγυπτιακό μήνα Φαμενώθ - Μάρτιο (1η Φαμενώθ = 25 Φεβρουαρίου) που καταγράφει ο Κλαύδιος Πτολεμαίος (2ος αι. μ.Χ.) και που παρουσιάζουμε συνοπτικά εδώ, έγιναν από αστρονόμους που έζησαν σε διαφορετικούς χρόνους και τόπους: ο Δημόκριτος, ο Ευκλήμων και ο Μέτων τον 5ο αι. π.Χ. (ο τελευταίος έκανε τις παρατηρήσεις του από την Αθήνα, τις Κυκλάδες, τη Μακεδονία και τη Θράκη)· τον 4ο αι. π.Χ. έδρασαν ο Εύδοξος (Ασία, Σικελία, Ιταλία), ο Φίλιππος (Πελοπόννησος, Λοκρίς) και ο Κάλλλιππος (Ελλάσποντος)· τον 3ο αι. π.Χ. ο Κόνων (Ιταλία), ο Δοσίθεος και, πιθανόν, ο Μπτρόδωρος (Ιταλία, Μακεδονία, Θράκη)· τον 2ο αι. π.Χ. ο Ιππαρχος (Βιθυνία) και ο Καίσαρ (Ιταλία). Οι αναφερόμενοι Αιγύπτιοι, μάλλον πριν από τον Ιππαρχο, έκαναν τις παρατηρήσεις τους στην Κάτω Αίγυπτο.

Αστρονομικά

Το σημαντικότερο αστρονομικό φαινόμενο του μηνός είναι η εαρινή ισημερία, που την εποχή του Πτολεμαίου συνέβαινε στις 26 Φαμενώθ (= 22 Μαρτίου). Ο Πτολεμαίος αναφέρει και τη 12η Φαμενώθ (= 8 Μαρτίου), δηλ. 14 ημέρες ενωρίτερα, ως εαρινή ισημερία, κατά τον Ιππαρχο. Επειδή όμως τούτο δεν συνέβαινε την εποχή του Ιππαρχου, η αναφορά στο χειρόγραφο μάλλον είναι ελλιπής και η ερμηνεία της διαφορετική: δηλαδή, απλώς ο Ιππαρχος στα Σχόλια του στα Φαινόμενα του Αράτου αναφέρει ότι ο Εύδοξος τοποθετούσε τα ισημερινά και τροπικά σημεία, τα οποία ορίζουν την έναρξη των τεσσάρων εποχών, στα μέσα των ζωδίων τους.

Μετεωρολογικά

Κακοκαιρία την 1η (Καίσαρ, Δοσίθεος) και στις 9 Φαμενώθ (Αιγύπτιοι). Ταραχώδεις καταστάσεις στις 10 (Αιγύπτιοι). Βορράς στις 14 (Αιγύπτιοι, Κάλλλιππος)· 16 (Κάλλλιππος)· 18 (Ιππαρχος)· 21 (Φίλιππος)· 24 (Καίσαρ)· 25 (Εύδοξος)· 27 (Καίσαρ) και 29 (Εύδοξος). Βορράς ψυχρός στις 5· 6 (Ιππαρχος)· 8 (Ευκλήμων)· 12 (Μπτρόδωρος, Φίλιππος)· 13 (Μπτρόδωρος, Ευκλήμων), 15 (Αιγύπτιοι, Κάλλλιππος)· 18 (Ευκλήμων) και 19 (Αιγύπτιοι, Ευκλήμων). Ψυχρός άνεμος στις 22 (Αιγύπτιοι, Δημόκριτος) και 23 επί 10ήμερο. Νότος στις 5· 6 (Αιγύπτιοι)· 13 (Ιππαρχος)· 18 και 30 (Αιγύπτιοι). Αργέτης (= ΝΔ άνεμος) στις 18 (Ιππαρχος). Ζέφυρος στις 18 (Αιγύπτιοι). Βροχή στις 27 (Ιππ.)· 28 (Αιγύπτιοι) και 30 (Ιππαρχος). Λίβας στις 6. Χελιδόνιοι άνεμοι (= άνεμοι που φέρνουν τα χελιδόνια) επί δεκαήμερο στις 9 (Καίσαρ). Εμφάνιση χελιδονιών στις 12 (Εύδοξος). Ψυχροί ορνίθιοι άνεμοι (= άνεμοι που φέρνουν τα αποδημητικά πουλιά) επί πενήντημερο στις 10 (Δημόκριτος). Αρχή ορνιθίων ανέμων στις 17 (Ευκλήμων, Φίλιππος). Εμφάνιση ικτίνων (=περδικογεράκων) στις 12 (Εύδοξος)· 13 (Δοσίθεος)· 17· 21 (Φίλιππος)· 24 (Καίσαρ) και 25 (Εύδοξος). Ανεμώδης κατάσταση στις 17 (Αιγύπτιοι). Ομίχλη στις 13 (Αιγύπτιοι). Βροντές στις 28 (Αιγύπτιοι). Χιόνι στις 30 (Ιππαρχος).

Σταχυολόγηση από τον Κλαύδιο Πτολεμαίο και τον Ησίοδο

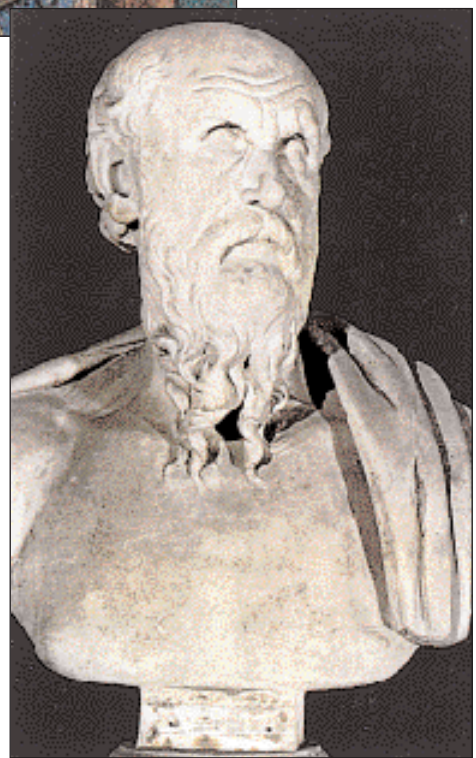
«Εργα και Ημέραι»

Στο *Εργα και Ημέραι* ο Ησίοδος (8ος αι. π.Χ.) υποδεικνύει τον καταλληλότερο χρόνο για τις γεωργικές εργασίες και τη ναυσιπλοΐα, βάσει αστρονομικών παρατηρήσεων, δηλαδή των ανατολών και των δύσεων των λαμπρότερων απλανών αστέρων εν σχέσει προς την ανατολή και τη δύση του ηλίου:

«Όταν ο Ζεός συμπληρώνει εξήντα χειμωνιάτικες ημέρες μετά το ηλιοστάσιο, είναι τότε που ο αστέρας Αρκτούρος, αφήνοντας το ιερό ρεύμα του Ωκεανού, πρωτοανατέλλει ολόλαμπρος το λυκόφως» (Εὐτ' αν δ' εξήκοντα μετά τροπὰς πελίοιο/ χειμέρι' εκτελέσσι Ζεὺς ἡματα, δη ρα τὸτ' αστήρ/ Αρκτούρος προλιπὼν ἱερὸν ρόον Ωκεανοῖο/ πρώτον παμφαίνων ἐπιτέλλεται ακροκνέφαιος - στίχ. 564-67). Πρόκειται για την «αχρονική ανατολή»

◀ Ο Κλαύδιος Πτολεμαίος, από τη σειρά των προσωπογραφιών λόγιων ανδρών που κοσμούσαν τη βιβλιοθήκη του Φεντερίκο Μοντεφέλτρε, δούκα του Ουρβίνο, 15ος αι. Παρίσι, Μουσείο του Λούβρου.

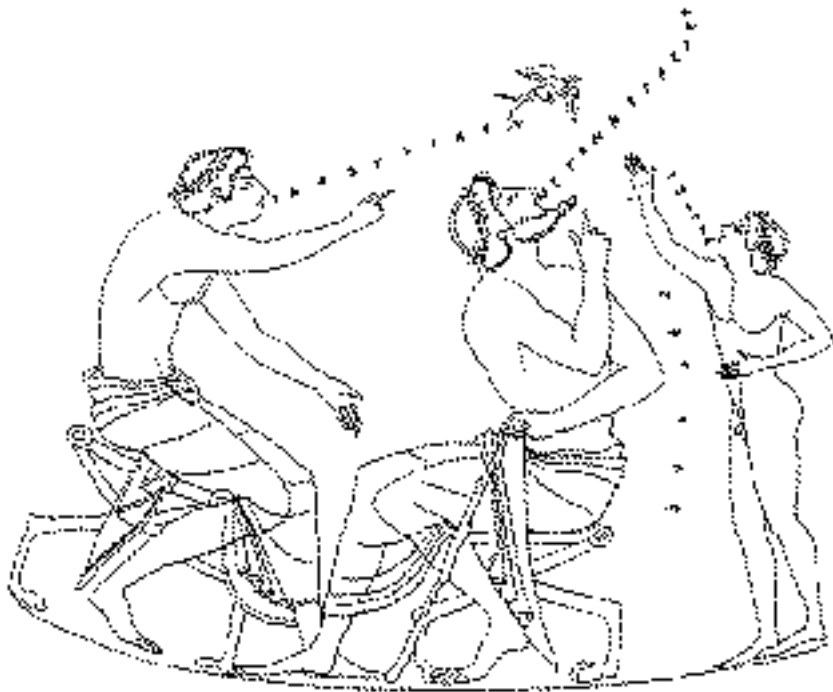
▶ Ο Ησίοδος, πατέρας του διδακτικού έπους και από τους κορυφαίους και προημιότατους ποιητές της ελληνικής αρχαιότητας. Μαρμάρινη προτομή. Ρώμη, Αρχαιολογικό Μουσείο.

του Αρκτούρου (= α Βούτου), η οποία συνέβαινε περί τις 24 Φεβρ. - 4 Μαρτίου. Εξήντα ημέρες νωρίτερα ήταν το χειμερινό ηλιοστάσιο, δηλαδή περί τις 26 Δεκ. - 3 Ιαν. Κατά τον W.

Kubitschek, περί το 800 π.Χ. το χειμερινό ηλιοστάσιο συνέβαινε στις 28 Δεκεμβρίου στο γεωγραφικό πλάτος των Αθηνών (38° βόρειο).

Μ. Κ. Παπαθανασίου

Λαογραφικά του Μαρτίου

▲ Χελιδόνι που προμηνύει τη έλευση της άνοιξης. Παράσταση σε αττικό αγγείο (πελίκη), έργο ίσως του Ευφρονίου, 6ος π.Χ. αι. «Λείτε ένα χελιδόνι», φωνάζει ο νέος άνδρας, αριστερά. Το αγόρι δείχνει κι αυτό: «Να 'το». Και ο ηλικιωμένος άνδρας αναφωνεί: «Μα τον Ηρακλή, έφτιασε η άνοιξη».

▲ «Τρία παλληκάρια μ' ανοιχτά στήθια και βασιούνε χλωρά χοιτάρια κι άνθια...» – ο Μάρτης, ο Απρίλης και ο Μάης – και «Παρέκει... άλλα τρία παλληκάρια... και βασιούσανε σια χέρια τους ξερά σιάγνα» – οι μήνες τον καλοκαιριού. Εικονογράφηση από τα «Ελληνικά Παραμύθια», εκλογή Γ. Α. Μέγα, εικόνες Φώτη Κόντογλου και Ράλλη Κοφιδή, εκδ. «Βιβλιοπωλείον της Εστίας».

Τον ΓΕΩΡΓΙΟΥ Ν. ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΪΔΗ

Δρος Φιλολογίας, Διεθνινή Ερευνών
Κέντρον Λαογραφίας Ακαδημίας
Αθηνών

Ο ΜΑΡΤΙΟΣ παρουσιάζεται με πλούσια εθιμολογία και ενδιαφέρουσα λαϊκή δοξασιολογία, κυρίως λόγω της επίδρασης των καιρικών συνθηκών που επικρατούν το μήνα αυτό για τη γεωργική και κτηνοτροφική παραγωγή.

Οι συνθήκες αυτές, όπως αποτυπώνεται και στη λαϊκή παροιμία «Ο Μάρτης μια κλαίει και μια γελά», είναι πολύ ασταθείς. Σε αυτό του το χαρακτηριστικό οφείλει ο Μάρτιος την προσωπικότητα του «πεντάγνωμος» – «Ο Μάρτης ο πεντάγνωμος, πέντε φορές εκιόνισε και πέντε το μετάνιωσε που δεν εξαναχιόνισε». Συνήθως επικρατεί δυνατό κρύο, γι' αυτό και αποκαλείται «γδάρτης και κακός παλουκοκάφτης» (κάθε ξύλο διαθέσιμο θα καεί για ζεστασιά του σπιτιού).

Παράλληλα όμως με την αστάθεια αυτή του καιρού, ο Μάρτιος δεν παύει

να είναι και το ορόσημο της μετάβασης από τη χειμερινή στην ανοιξιάτικη και τη θερινή περίοδο («Από Μάρτη καλοκαιρι...»). Συναφή, σύμφωνα με την αντίληψη αυτή, είναι τα έθιμα με θέμα την αποπομπή του χειμώνα. Στην Τρίπολη, π.χ., παραμονή του Μαρτίου, ένας μεσόκοπος πάνω σε γαϊδούρι παρίστανε τον Κουτσοφλέβαρο, δηλαδή το χειμώνα, ενώ πλήθος από παιδιά ακολουθούσαν φωνάζοντας ρυθμικά: «Οξω Κουτσοφλέβαρε, να 'ρθει ο Μάρτης με χαρά και με πολλά λουλούδια». Στην Κυζίκιο έσπαγαν πηλίνα αγγεία, λέγοντας επωδικά: «Βγαίνει ο κακόχρονος, μπαίνει ο καλόχρονος».

Την αστάθεια του καιρού του Μαρτίου ο λαός μας δικαιολογεί με ευτράπελες διηγήσεις. Λέγεται, π.χ., ότι ο Μάρτης έχει δυο γυναίκες, μια καλή και μια κακή, και ανάλογα με αυτήν που έχει κάθε φορά κοντά του είναι και οι καιρικές διαθέσεις του. Λέγεται ακόμη ότι ξεγέλασε τους άλλους μήνες πίνοντας όλο το κρασί από το κοινό βαρέλι τους κι αυτοί τον τιμώρησαν παίρνοντάς του το προνόμιο να είναι ο πρώτος μήνας του χρόνου. Έτσι, ο

Μάρτιος, όταν θυμάται το κρασί που ήπιε χαμογελάει και τότε ο καιρός είναι ξάστερος, όταν όμως θυμάται την τιμωρία του κλαίει και ο καιρός είναι βροχερός.

Άλλες παραδόσεις κάνουν λόγο για μια γριά που τιμωρήθηκε όταν θέλησε να κοροϊδέψει τον Μάρτιο, νομίζοντας ότι γλίτωσε αρνιά και κατσίκια από το κρύο και το χιόνι του. Αυτός όμως έκαμε τις τελευταίες μέρες του τόσο δυνατή κακοκαιρία, που η γριά και τα ζώα πέτρωσαν από το κρύο. Γι' αυτό και τις μέρες αυτές του Μαρτίου τις λένε «μέρες της γριάς», ενώ οι πρώτες μέρες του σε αρκετά μέρη θεωρούνται «μερομήνια», μέρες δηλαδή που από τις καιρικές συνθήκες τους μπορούν να γίνουν σχετικές προγνώσεις για όλο το χρόνο. Άλλες πάλι μέρες του θεωρούνται επικίνδυνες, γιατί τότε επικρατούν οι λεγόμενες «δριμες», όντα δαιμονικά που βλάπτουν τους ανθρώπους, καταστρέφοντας, π.χ., τα ρούχα που πλένονται τις μέρες αυτές.

Πρωτομαρτιά – Πρωτοχρονιά

Η θέση του Μαρτίου ως πρώτου μήνα

▲ «Μάρτης - Μάης, κοντά είν' το θέρος». Η εικονογράφηση του Μαρτίου στο «Καλαντάρι του 1947 με παροιμίες των μηνών» με ξυλογραφίες του Σπύρου Βασιλείου και λαογραφικά του Δημ. Σ. Λουκάτου.

του έτους παλαιά, αλλά και πρώτου μήνα της άνοιξης, εποχής που αναγεννάται η φύση, συνετέλεσε ώστε η νομηνία του να έχει χαρακτήρα πρωτοχρονιάς και να συνδέεται με ποικίλα έθιμα λατρευτικού και μαγικού περιεχομένου. Στο Βυζάντιο μάλιστα η

Λαϊκά έθιμα και δοξασίες που καταγωγής τους χάνεται στα βόθρα των καιρών

πρωτομαρτιά εορταζόταν πανηγυρικά, όπως δείχνει και ο 62ος κανών της εν Τρούλλω Οικουμενικής Συνόδου, το 691, ο οποίος αναφέρεται και στην «εν τη πρώτη του Μαρτίου μηνός ημέρα επιτελούμενη πανηγυριν», την οποία ο

Βαλασαμών, ο υπομνηματιστής των θείων και ιερών κανόνων, αποκαλεί «πανηγυριν ελληνικήν μεγάλην διά την των ωρών και του αέρος ευκρασίαν». Το πιο γνωστό έθιμο της πρωτομαρτίας, με πανελλήνια διάδοση, είναι η συνήθεια να δένουν οι μητέρες στο χέρι ή στο πόδι των παιδιών τον λεγόμενο «Μάρτη», κορδόνι από λευκό και χρωματιστό νήμα, για να τα προφυλάξουν από τις ακτίνες του μαρτιάτικου ήλιου, οι οποίες θεωρούνται πολύ επικίνδυνες. «Απού 'χει κόρη ακριβή, του Μάρτη ήλιος μην τη δει», προτρέπει η παροιμία. Ο «Μάρτης» προφυλάσσει επίσης, όπως πιστεύεται, από τα κουνούπια και τους ψύλλους και γενικά απομακρύνει κάθε κακό.

Πανάρχαιες επιβιώσεις

Η συνήθεια της περιδέσεως των χρωματιστών νημάτων είναι παλαιστάτη. Μνεία της γίνεται τον 4ο αι. από τον Ιωάννη τον Χρυσόστομο, ο οποίος και την ψέγει ως μη χριστιανική («...κρόκη και στίμων και τα άλλα περιάμματα τα τοιαύτα του παιδίου εμπιστεύονται την ασφάλειαν»). Αργότερα, τον 15ο αι., ο Ιωσήφ Βρυέννιος κατηγορεί επίσης τη συνήθεια αυτή, που ωστόσο δεν έπαψε, αφού και σε νομοκάνονα του 18ου αι. αναφέρεται ότι «βάμματα τοις παισίν ή τοις ζώοις αυτών επιθέτουσιν».

Ο σημερινός «Μάρτης», όπως φαίνεται, αποτελεί κατάλοιπο από την αρχαία ελληνική λατρεία και μπορεί να συνδεθεί με την κρόκη που έδεναν οι

μύστες των Ελευσινίων Μυστηρίων στο χέρι και το πόδι των μουμένων, χωρίς βέβαια να γνωρίζουμε σήμερα τη συμβολική έννοια που της απέδιδαν. Η πίστη πάντως στη δύναμη των χρωματιστών νημάτων είναι κοινή σε πολλούς λαούς κάθε πολιτιστικής βαθμίδας. Ενδιαφέρον είναι ότι σε αρχαίες αγειογραφίες υπάρχουν τέτοιες παραστάσεις ατόμων με κλωστές δεμένες χαλαρά στον καρπό του χεριού και στα σφυρά ή στα στήθη.

Ενα άλλο γνωστό πρωτομαρτιάτικο έθιμο με μεγάλη διάδοση παλαιότερα, ιδιαίτερα στον βορειοελλαδικό χώρο, είναι και το «χελιδόνισμα», μελωδικό καλωσόρισμα της άνοιξης με ειδικά τραγούδια που λέγουν τα παιδιά γυρίζοντας από σπίτι σε σπίτι κρατώντας ομοίωμα χελιδονιού:

*Χελιδόνα έρχεται
από Μαύρη θάλασσα.
Θάλασσα επέρασε
έκατσε και λάλησε...
Μάρτης μας ήρθε,
τα λουλούδια ανθίζουν,
όξω ψύλλοι και κοριοί,
μέσα υγεία και χαρά...*

Στο σημερινό «χελιδόνισμα» συνεχίζεται, διά μέσου των βυζαντινών χρόνων, αρχαίο τραγούδι αγερμού, που έλεγαν ομάδες παιδιών στην αρχή της άνοιξης. Η ομοιότητα του σημερινού τραγουδιού με το αρχαίο είναι πραγματικά εντυπωσιακή, τόσο στο λεκτικό ύφος όσο και στα επιμέρους θεματικά στοιχεία και την οικονομία της σύνθεσής τους (μήνυμα του ερχομού της άνοιξης με την επάνοδο του χελιδονιού, χαιρετισμός του φτερωτού αυτού προπομπού της χαρούμενης

εποχής, επωδική από το σπίτι, ευχή των ενοικούντων, αίτηση δώρων):

*Ηλθε, ήλθε
χελιδών,
καλές ώρας
άγουσα
καλούς ενιαυτούς...*

Αλλά με την πρωτομαρτία ως πρωτοχρονιά έχουν συνδεθεί και άλλα έθιμα, όπως το γνωστό «ποδαρικό», που το παρατηρούν και τότε σε ορισμένα μέρη, η χρήση «αμίλητου νερού», στο οποίο αποδίδονται θαυμαστές ιδιότητες, και το χτύπημα με κλωρά κλαδιά, προκειμένου αυτός που το δέχεται να αποκτήσει τη ζωτικότητα που κρύβεται στα κλαδιά αυτά. ❀

Βιβλιογραφία

Αικατερινίδης, Γ. Ν., «Έθιμα της Πρώτης Μαρτίου». περ. Αμάλθεια Δ' (1973), τεύχ. 14, σελ. 37-42.

Αικατερινίδης, Γ. Ν., «Το Χελιδόνισμα στην περιοχή της Μακεδονίας».

Πρακτικά Πανελληνίου Συνεδρίου «Το δημοτικό τραγούδι της Μακεδονίας». Κέντρο Μουσικής Δήμου Θεσσαλονίκης 1993, σελ. 17-26.

Πολίτης, Ν. Γ., «Μάρτης». Λαογραφικά Σύμμεικτα Β', εν Αθήναις 1975 (β' έκδοση), σελ. 249-259.

Σπυριδάκης, Γ. Κ., «Το άσμα της Χελιδόνος (χελιδόνισμα) την πρώτην Μαρτίου». Επετηρίς Κέντρου Λαογραφίας Κ'-ΚΑ' (1967-68), σελ. 15-54.

► «Χελιδόνα ξέλινο ομοίωμα χελιδον. Το κρατούσα τα παιδιά ποτραγονδούσαν τα «χελιδονίσματα» την πρώτη Μαρτίου. Αγριανή Σερρών. Φοίβος Αντάκης, «Ελληνικά μονοκά...»

► Μικροί χελιδονοτίτες στο Σιοχώρι Σερρών το 1967 (φωτ. Γ. Ν. Αικατερινίδης).

Ο «Μάρτης» και ο ήλιος

Τον ΧΡΙΣΤΟΥ Θ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΠΟΥΛΟΥ

Δρος Παιδοχειρουργού τ. Επιμελητή
των Πανεπιστημίων Harvard

ΣΤΑ ΘΘΙΜΑ της πρώτης Μαρτίου συγκαταλέγονται και οι εφαρμογές μιας ενστικτώδους πρακτικής ιατρικής που οι μητέρες ασκούσαν τελετουργικά, σαν λατρεία, για να προστατεύσουν την υγεία των παιδιών τους.

Από παραδομένη πείρα αιώνων, ήταν γνωστές οι ευεργετικές επιδράσεις της ηλιακής ακτινοβολίας στην ψυχοσωματική ανάπτυξη, αλλά και η βλαπτική επίδραση του ήλιου ορισμένες εποχές του χρόνου.

Οι έξι πρώτες μέρες του Μαρτίου, οι «δρίμες» όπως τις λέει ο λαός, είναι μια τέτοια περίοδος. Πραγματικά, διάφορες παθήσεις των μηνίγγων και του εγκεφάλου που οφείλονται στη Β ομάδα των αρβοϊών, δηλαδή των αρθροποδογενών λοιμώξεων από διηθητικούς ιούς, παρατηρούνται πάντα τις πρώτες ημέρες του Μαρτίου, οπότε οι ιοί έχουν βιοτρόπους ιδιότητες αν υπάρχει υπεραιμία των μηνίγγων, η οποία συμβαίνει όταν ένα παιδί εκτεθεί πολύ ώρα στον ήλιο.

Από τη νευροφυσιολογία και νευροχημεία γνωρίζουμε ότι η παρατεταμένη έκθεση του προσώπου, του λαιμού και των χεριών στον ήλιο τις πρώτες ημέρες του Μαρτίου, μπορεί να προκαλέσει στα βρέφη και τα μικρά παιδιά, αντανάκλαστικά, την παραγωγή μιας σειράς νευροχημικών ουσιών (πολυπεπτιδίων) που τους προκαλούν υπερδιέγερση, λόγω υπεραιμίας των μηνίγγων. Η αντανάκλαστική υπεραιμία των μηνίγγων με τη δράση των ουσιών αυτών ευνοεί την ανάπτυξη μηνιγγίτιδας.

Ο «Μάρτης»

Ο «Μάρτης» είναι ένα βραχιολάκι, δακτυλίδι ή περιλαίμιο που οι μαγικές έφτιαχναν με δίχρωμη κλωστή, κυρίως λευκή και κόκκινη, και την πρώτη Μαρτίου το φορούσαν στα παιδιά τους όλο το μήνα, «για να μην τα μαυρίσει ο ήλιος». Κάθε βράδυ, μετά το παιχνίδι στον ήλιο, έβαζαν το παιδί να υψώσει το κεφάλι του, να περάσει τον αριστερό αντίχειρα από το «Μάρτη» του λαιμού, να βγάλει τη γλώσσα του έξω και να αφήσει απότομα το «Μάρτη». Αν δεν πρόφτανε να κάμψει απότομα τον αυχένα και να πιάσει τον «Μάρτη» με τη γλώσσα, αυτό σήμαινε δυσκαμψία του αυχένα, πρώτο σύμπτωμα της εαρινής χοριομηνιγγίτιδας, μιας νόσου που, στη συνέχεια, εμφανίζει υψηλό πυρετό (*καψάδα*) και, τελικά, σε μεγάλο ποσοστό αυτοϊάται. Τα παιδιά αυτά τα έλεγαν *καψαλάκια*. Απ' αυτό λεγόταν κι ο Μάρτης *Καψομάρτης* και *Λολομάρτης*, γιατί από παρόμοιες επιδημίες άφηνε πολλά παιδιά λολά και *καψαλάκια* ή *κάψαλα*. Η εμπειρική αυτή διάγνωση, το «Μάρτομα», ήταν το πρώτο βήμα για την προφύλαξη και τη θεραπευτική αντιμετώπιση της μηνιγγίτιδας.

Η ευαισθησία, ιδίως των βρεφών και των παιδιών, στην ηλιακή ακτινοβολία προδίδει και το βαθμό ευερεθιστότητας του αυτόνομου νευρικού συστήματος. Στις αρχές Μαρτίου τα 70–80% των υπεριωδών ακτίνων εισχωρούν στο δέρμα και επιδρούν στη βιολογική κινητοποίηση της λέμφου. Με τον μηχανισμό αυτό κενούται ο σπλήνας και μέρος του μυελού των οστών. Τα πλασμάδια της ελονοσίας, κρυμμένα όλο το χειμώνα, έρχονται έτσι στην περιφερική κυ-

κλοφορία και ελευθερώνεται αιμοσιδηρίνη. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα οξειδωτικές εξεργασίες στο δέρμα. Αποβάλλονται χαλκοπράσινα οξειδία, τα οποία απορροφά η λευκή κλωστή του «Μάρτη» και χρωματίζεται ενδεικτικά. Γι' αυτό «Μάρτης» χωρίς άσπρη και κόκκινη κλωστή δε νοείται, ενώ απαγορεύεται η πράσινη κλωστή.

Η περίδωση –στον καρπό, το δάκτυλο ή το πόδι, και αρκετά σφικτή– γίνεται την ανατολή, πριν φανεί ο ήλιος, και αποσκοπεί να προσδιορίσει την κινητοποίηση της λέμφου. Αυτό έχει μεγάλη σημασία, ιδίως σε παιδιά με φυματιώδη αδενόπαθεια. Η απότομη, παρατεταμένη έκθεση στον ήλιο προκαλεί οίδημα του δέρματος και ευερεθιστότητα τέσσερις φορές περίπου ισχυρότερη, που μπορεί να οδηγήσει σε αναζωπύρωση μιας πνευμονικής φυματιώσεως. Στην περίπτωση αυτή το παιδί χάνει βάρος, οπότε ο «Μάρτης» αντί να σφίγγει τον καρπό, χαλαρώνει.

«Μαρτόλα»

Την πρώτη του Μάρτη, οι μητέρες που είχαν παιδί ηλικίας έως 3 ετών, πριν το βγάλουν στον ήλιο τού άλειψαν το πρόσωπο με το «Μαρτόλα», ένα είδος χυλού από γάλα αγελάδας και καλαμποκάλευρο, «για να μη το πιάσει λοιμικό» – προφανώς όχι κάποια λοιμώδης νόσος αλλά η οξεία επιγλωττίτιδα (*λαιμικό*), νόσος θανατηφόρα για τα βρέφη και τα νήπια, που τα περισσότερα κρούσματά της (70%) παρατηρούνται Μάρτιο και Απρίλιο. Όταν την εποχή αυτή το παιδί εκτεθεί απροστάτευτο πάνω από δύο ώρες στον καυτό

ήλιο, το ερέθισμα από την ακτινοβολία πάνω στα νεύρα του προσώπου του συντελεί στην παραγωγή, μέσα από νευροχημικούς μηχανισμούς, διαφόρων πολυπεπτιδίων, τα οποία προκαλούν, μέσα από τον άξονα υποθαλάμου–υποφύσεως–επινεφριδίων, το μεταβολισμό και την καύση των κορτικοειδών. Με τον τρόπο αυτό, τη νύχτα, από το μεσονύκτιο μέχρι τις 4 περίπου το πρωί –οπότε η σχέση παρασυμπαθητικού και συμπαθητικού νευρικού συστήματος είναι καμπηλή– παρατηρείται πτώση της κυκλοφορούσας κορτιζόνης μέχρι σχεδόν το μηδέν. Εκείνες ακριβώς τις ώρες, λόγω της ένδειας της κορτιζόνης, εκδηλώνεται αντανάκλαστικά η οξεία αποφρακτική επιγλωττίτιδα. Σ' αυτό υποβοηθεί και η τοπική παρουσία των διαφόρων διηθητών ιών και των μικροβίων.

Το «Μαρτόλα» λειτουργεί ως προστατευτική ασπίδα, φιλτράροντας την ηλιακή ακτινοβολία, αλλά και ως βιολογικό χρωματόμετρο, που επιτρέπει στη μητέρα να παρατηρεί το ποσό της ακτινοβολίας που δέχεται το παιδί: γνωρίζουμε ότι μόνο το καλαμποκάλευρο έχει την ιδιότητα να δρα, με την επίδραση των φωτοερεθισμάτων του ήλιου, ως φωτοδυναμική ουσία και να αλλάζει χρώμα.

«Χελιδονίσματα»

Η ενθάρρυνση, επίσης, των παιδιών να τραγουδούν τα «Χελιδονίσματα» σαν ένα είδος καθαρογλωσσήματος, είχε επίσης ιατρική σημασία για διαφορική διάγνωση τυχόν δυσαρθρίας ή δυσλεξίας κ.λπ., που είναι από τα πρώτα συμπτώματα της Ρωσικής Εγκεφαλίτιδας και χοριομηνιγγίτιδας και ενδεικτικό προ-

▲ «Από ύχει κόρη ακριβή, τον Μάρτη ήλιος μην τη δει». Στην παλιά επιχρωματισμένη οικογενειακή φωτογραφία της δεκαετίας του '50(ς), η μικρούλα φορεί τον «Μάρτη» και οια δυο της μπραισάκια.

σβολής από τη λοίμωξη. Τα καθαρογλωσσήματα έχουν μεγάλη σημασία για τη διάγνωση πολλών παθήσεων του κεντρικού νευρικού συστήματος στα παιδιά, που εκδηλώνονται με δυσαρθρία.

Βιβλιογραφία

Οικονομόπουλος Χ. Θ., «Τα παιδικά έθιμα της 1ης Μαρτίου. Η ιατρική ερμηνεία τους», ανάπτυπο από το «Δελτίο Α' Παιδιατρικής Κλινικής του Πανεπιστημίου Αθηνών», τόμος 32, τεύχος 3, Ιούλιος – Αύγουστος – Σεπτέμβριος 1985· τον ίδιο, «Πράξεις και ενέργειες της Πόντιας μητέρας την Πρωτομαρτία και η ιατρική ερμηνεία τους», ανάπτυπο από το «Αρχειόν Πόντου» τόμος 38, Α' Συμπόσιο Ποντιακής Λαογραφίας, Αθήνα 12–15/6/1981.

Ο Μάρτης και η Σαρακοστή

Της **ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗΣ ΠΟΛΥΜΕΡΟΥ-ΚΑΜΗΛΑΚΗ**

Διευθ. του Κέντρου Ερευνών Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών

Ο ΜΑΡΤΙΟΣ είναι άρρηκτα δεμένος με τη Σαρακοστή, την περίοδο των σαράντα ημερών (Τεσσαρακοστή) από την Καθαρή Δευτέρα έως το Πάσχα – «Δε λείπει ο Μάρτης απ' την Σαρακοστή», κατά την παροιμιακή έκφραση. Τα έθιμα της Σαρακοστής τηρούνται περισσότερο από άλλα, επειδή συνδέονται εν πολλοίς με τη θρησκευτική συμπεριφορά του λαού και τη λατρεία των νεκρών του. Οι μεγαλύτεροι στην ηλικία νηστεύουν, μετέχουν στη λατρεία των ψυχών (Ψυχοσάββατα, μνημόσυνα) και παρακολουθούν τις ακολουθίες των Χαιρετισμών.

Η καθαρτήρια νηστεία και τα λατρευτικά έθιμα του πρώτου μήνα της Ανοιξης

Κύριο χαρακτηριστικό της Σαρακοστής είναι η νηστεία, που η παράδοση τη θέλει απόλυτη τις τρεις πρώτες μέρες. Οποσδήποτε, την πρώτη μέρα, την Καθαρή Δευτέρα, δεν καταναλώνονται τα υπόλοιπα της προηγούμενης, της Τυρινής Αποκριάς. Η έννοια αυτής της αλλαγής τονίζεται με την καθαροδευτεριάτικη έξοδο στη φύση και την κατανάλωση νηστήσιμων φαγητών και της λαγάνας, ψωμιού άζυμου, δηλαδή χωρίς προζύμι. Τέτοιες εκδηλώσεις αποτελούν μάλλον προσπάθεια προέκτασης της αποκριάς και δεν θυμίζουν την αυστηρή Σαρακοστή που αρχίζει. Πριν από μερικές δεκαετίες ακόμη, στις αγροτικές παραδοσιακές κοινωνίες αλλά και τα αστικά κέντρα, δεν καταναλώνονταν όλες αυτές οι σημερινές νηστήσιμες λιχουδιές που, παλιά, θα τις ζήλευε κάθε αρτύσιμη κουζίνα. Κρεμμύδια φρέσκα, ραπανάκια, ταραμάς, όσπρια βρασμένα και αλατισμένα μόνο, χωρίς λάδι, καλβας και θαλασσινά, όπου μπορούσαν να τα μαζέψουν επιτόπου, αυτά ήταν τα εδέσματα της Σαρακοστής. Έτσι εξηγούνται όσα σκαπτικά έλεγαν όταν αποχαιρετούσαν τον Κανάβαλο:

*Εμείς ετούτον κλαίμεν, εμάς ποιος θα μας κλάψει,
όπου το σκορδοκρέμμυδο τ' άντερα θα μας κάψει (Κρήτη)*

Κι ακόμη:

*Ο Λαζανάς ψυχομαχεί κι ο Μακαρούνης κλαίει
κι ο Κρόμμυδος σουσουραδεί απάνω στο τραπέζι.*

[Λαζανάς από το λαζάνι, ζυμαρικό. Με την ίδια έννοια και Μακαρούνης (< μακαρόνι)].

Η αποχή από το κρέας, τα γαλακτοκομικά, τα αυγά και γενικά από ουσίες που επιβαρύνουν τον ήδη καταπονημένο από το χειμώνα οργανισμό, θα διατηρηθεί μέχρι το Πάσχα, με κατάλυση ψαριών μόνο του Ευαγγελισμού και του Λαζάρου.

Για τη μεγάλη της νηστεία, παρίσταναν τη Σαρακοστή χωρίς στόμα: μια γυναίκα ξερακιανή – η «κυρά-Σαρακοστή»–, αυστηρή, με χέρια σταυρωμένα, γιατί είναι όλο προσευχή, και με επτά πόδια, όσες κι οι εβδομάδες μέχρι το Πάσχα. Την έφτιαχναν από χαρτόνι ή πανί παραγεμισμένο με πούπουλα και την κρεμούσαν από το ταβάνι. Κάθε

βδομάδα που περνούσε έκοβαν κι από ένα πόδι μέχρι να φτάσει το Πάσχα.

Θρησκευτικές εκδηλώσεις

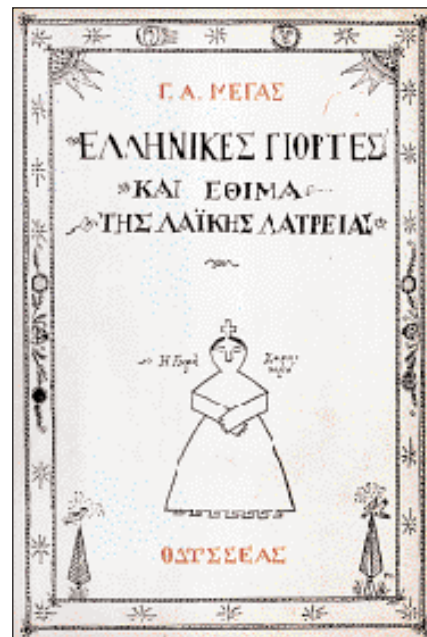
Στη διάρκεια της Σαρακοστής δεσπόζουν οι Χαιρετισμοί της Παναγίας, κάθε Παρασκευή, και η λατρεία των νεκρών, τα Ψυχοσάββατα. Έτσι, το πρώτο Σάββατο της Σαρακοστής, των αγίων Θεοδώρων, είναι Ψυχοσάββατο, αφιερωμένο στους νεκρούς. Είναι επιβεβλημένο να θυμηθούν όλοι τους νεκρούς τους. Φτιάχνουν κόλλυβα και τα πηγαίνουν στην εκκλησία. Επίσης κάνουν μνημόσυνα στο νεκροταφείο και προσφέρουν πίτες, κουλούρια και άλλα νηστήσιμα στους γείτονες, για να συγχωρηθούν τις ψυχές των νεκρών. Πιστεύεται ότι οι νεκροί βρίσκονται ήδη από την αρχή του Τριωδίου στον επάνω κόσμο, τα πράγματα, λοιπόν, είναι επικίνδυνα για τη ζωή. Οι ψυχές πρέπει να εξευμενιστούν. Έτσι, εκτός από την ανάμνησή τους, πρέπει να τις καλοπιάσουν για να βοηθήσουν στην αναπαραγωγή της ζωής και στη βλάστηση της φύσης. Όλοι οι λαοί τιμούσαν και τιμούν τους νεκρούς με την εθιμική λατρεία (τρισάγια, μνημόσυνα), τα επιμνημόσυνα δείπνα (μακαριές), τις αγαθοεργίες κ.λπ. Την ίδια περίοδο του έτους, οι αρχαίοι Αθηναίοι γιόρταζαν τα Ανθεστήρια (γιορτή των λουλουδιών και των νεκρών), ενώ οι Ρωμαίοι και κατόπιν οι Βυζαντινοί τιμούσαν και τιμούν τους νεκρούς με την εθιμική λατρεία (τρισάγια, μνημόσυνα), τα επιμνημόσυνα δείπνα (μακαριές), τις αγαθοεργίες κ.λπ. Την ίδια περίοδο του έτους, οι αρχαίοι Αθηναίοι γιόρταζαν τα Ανθεστήρια (γιορτή των λουλουδιών και των νεκρών), ενώ οι Ρωμαίοι και κατόπιν οι Βυζαντινοί τιμούσαν και τιμούν τους νεκρούς με την εθιμική λατρεία (τρισάγια, μνημόσυνα), τα επιμνημόσυνα δείπνα (μακαριές), τις αγαθοεργίες κ.λπ.

οι τιμούσαν και τιμούν τους νεκρούς με την εθιμική λατρεία (τρισάγια, μνημόσυνα), τα επιμνημόσυνα δείπνα (μακαριές), τις αγαθοεργίες κ.λπ. Την ίδια περίοδο του έτους, οι αρχαίοι Αθηναίοι γιόρταζαν τα Ανθεστήρια (γιορτή των λουλουδιών και των νεκρών), ενώ οι Ρωμαίοι και κατόπιν οι Βυζαντινοί τιμούσαν και τιμούν τους νεκρούς με την εθιμική λατρεία (τρισάγια, μνημόσυνα), τα επιμνημόσυνα δείπνα (μακαριές), τις αγαθοεργίες κ.λπ.

► Η κυρά-Σαρακοστή όπως την παρίστανε ο λαός – αυστηρή, καιτανκτική, με επτά πόδια, όσες και οι εβδομάδες της μέχρι το Πάσχα– στο εξώφυλλο του βιβλίου του Γ. Α. Μέγα «Ελληνικές γιορτές και έθιμα της λαϊκής λατρείας».

▲ Νηστενικά φαγώσιμα, από το βιβλίο της Εύης Α. Βουτινά, «Όσες γεισιές φέρνει ο χρόνος» (εκδ. «Η Καθημερινή»).

► Το Ψυχοσάββατο των αγίων Θεοδώρων κάθε οικογένεια θα ετοιμάσει το δίσκο με τα κόλλυβα της μακαριάς, να εξευμενιστούν οι ψυχές, να καλοπιάει ο χρόνος (πηγή: Άννας Παναμανώλη-Guest, «Greece, fetes et rites», εκδ. Planete).

▲ Οι άγιοι Θεόδωροι, Στρατηλάτης και Τήρων. Εικόνα τον 16ον αι. στη Μονή του Σινά (πηγή: «Σινά. Οι θησαυροί της Μονής», Εκδοτική Αθηνών).

ντινοί γιόρταζαν τα Λεμουρία ή Ροσάλια.

Μαγικοθρησκευτικά έθιμα

Η Σαρακοστή, καθώς συμπίπτει με την ανοιξιάτικη αναγέννηση της ζωής και της φύσης, συνδέεται με μια σειρά από μαγικοθρησκευτικά έθιμα που αποβλέπουν στην αποτροπή του κακού και στην εξασφάλιση της γονιμότητας, της καλοχρονιάς και της καλής τύχης. Έτσι, οι κωρικοί της Λέσβου, π.χ., κάνουν με τα κόλλυβα των αγίων Θεοδώρων κομπολόι, περνώντας τα σπειριά σε μια κλωστή με το βελόνι, και τα δένουν στα κλωνάρια των δένδρων ως αποτρεπτικά κατά της βασκανίας. Οι ανύπανδρες κοπέλες έβαζαν λίγα κόλλυβα των αγίων Θεοδώρων κάτω απ' το προσκέφαλό τους, προσκαλώντας έτσι τους αγίους ή την τύχη να φανερώσουν τον μέλλοντα σύζυγο. Στη Σκύρο και αλλού οι κοπέλες ζύμωναν αρμυροκουλούρα κι έπλαθαν πιτάκια στο σχήμα γραμμάτων του αλφαβήτου, που τα έψηναν και τα «ξάστριζαν», τα άφηναν, δηλα-

δή, σκεπασμένα μ' ένα κόκκινο πανί, στη στέγη όλη νύχτα, «να τα δουν τ' άστρα». Το πρωί καθεμιά έπανε στα τυφλά ένα πιτάκι κάτω απ' το πανί κι όποιο γράμμα της τύχαινε αυτό ήταν το αρχικό του ονόματος του άντρα που θα την έπαιρνε.

Βιβλιογραφία

Ημελος, Στεφ. Δ. – Πολυμέρον–Καμηλάκη, Αικ., «Παραδοσιακός υλικός βίος του ελληνικού λαού» – (Ερωτηματολόγιο)». Εκδόσεις Κέντρον Ερευνής Ελληνικής Λαογραφίας Ακαδημίας Αθηνών, αρ. 17, Αθήνα 1983».

Μέγας, Γ. Α., «Ελληνικά έορταί και έθιμα λαϊκής λατρείας», Αθήνα 1963, σ. 124 κ. εξ.

Λουγκάτος, Δημ. Σ., «Πασχαλινά και της Ανοιξης», Αθήνα 1980, σ. 15 κ.εξ.· τον ίδιον, «Συμπληρωματικά του Χειμώνα και της Ανοιξης», Αθήνα 1985, σ.152–155.

Πολυμέρον–Καμηλάκη, Αικ., «Ελληνικά επώνυμα τοπικά προϊόντα». Εκδ. Ο.Π.Ε., Αθήνα 2000.

▲ Μαιτόροι Γαλαινιώτες (Γαλαινή Κοζάνης) στις Καρτές Λάρισας το 1947.

Ο Μάρτης του ξενιτεμού

Τον ΠΑΝΑΓΙΩΤΗ Ι. ΚΑΜΗΛΑΚΗ

Ερευνητή του Κέντρου Λαογραφίας της
Ακαδημίας Αθηνών

Το «μαρτιάτικο» ταξίδι των μαστόρων - Προετοιμασία και έθιμα της αναχώρησης

ΤΟ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟ του αποδημητισμού και του ταξιδιωτισμού για λόγους οικονομικούς ενός μεγάλου και σημαντικού μέρους του ανδρικού πληθυσμού υπήρξε βασικό χαρακτηριστικό όχι μόνο των «μαστοροχωριών», των χωριών που οι κάτοικοί τους ανέδειξαν ως κύρια τέχνη τους τη «μαστορική» (οικοδομική), αλλά, γενικότερα, φαινόμενο που έχει σημαδέψει καιρική τη ζωή των περιοχών που υπήρξαν κέντρα εξορμήσεως ποικίλων παραδοσιακών τεχνιτών. Έτσι, ο περιοδικός, πλανόδιος ή ημιμόνιμος, αποδημη-

σμός αποτελεί χαρακτηριστικό γνώρισμα της παραδοσιακής κοινωνίας της Ηπείρου, της Δ. Μακεδονίας, ορεινών κυρίως περιοχών της Θεσσαλίας, της Στερεάς, της Πελοποννήσου κ.ά. Στη διάρκεια των τριών τελευταίων αιώνων άφησε έντονα τα σημάδια του στην οικονομική και κοινωνική ζωή, αλλά και τον λαϊκό πολιτισμό των περιοχών αυτών.

Με ορμητήρια τα χωριά τους οι άντρες βιοτέχνες, τεχνίτες και γενικά επαγγελματίες με ποικίλες ειδικότητες και δεξιότητες, αναπτύσσουν μια αξιοσημείωτη επαγγελματική κινητικότητα, ένα επαγγελματικό «νομαδιισμό» που εντυπωσιάζει, όταν μάλιστα γνωρίζουμε τις δυσκολίες και τους κινδύνους των ταξιδιών τότε, σε ένα ευρύτατο μάλιστα γεωγραφικό ορίζοντα.

Ιδιαίτερα οι μαστόροι –κτίστες και γενικά τεχνίτες της οικοδομής–, που αποτελούν την κινητικότερη ίσως επαγγελματική ομάδα πλανόδιων τεχνιτών του ελληνικού χώρου, άρχιζαν τα ταξίδια τους την άνοιξη, όταν άνοιγαν οι ορεινοί, ημιονικοί κυρίως, δρόμοι.

Βασικό ορόσημο έναρξης των ταξιδιών ήταν το τέλος της Αποκριάς, με το τέλος των χειμερινών γιορτών. Έτσι, όλη την πρώτη εβδομάδα της Σαρακοστής, αλλά και λίγο αργότερα, αναχωρούσαν ομαδικά σε παρέες –μπουλούκια ή κομπανίες κ.λπ., όπως λέγονται οι άτυπα οργανωμένες ομάδες των πλανόδιων κτιστών.

Καθώς, λοιπόν, ο Μάρτης ήταν ο μήνας της αναχώρησης, σε ορισμένα μαστοροχώρια το πρώτο ταξίδι λεγόταν «μαρτιάτικο» και, προκειμένου για μετακινήσεις σε όχι πολύ μακρινές περιοχές, διαρκούσε συνήθως μέχρι το Πάσχα, γι' αυτό λεγόταν και «σαρακοσιτιανό».

Χαρακτηριστικό είναι το ηθογράφημα του Κονιτσιώτη συγγραφέα Βασ. Ι. Δημάρατου, «Το ξεπροβόδημα» (Αθήναι 1935). Αναφέρεται στην αναχώρηση των φημισμένων μαστόρων της Κόνιτσας, στο ψυχολογικό κλίμα που επικρατεί, στην ατμόσφαιρα στα σπίτια των μαστόρων:

«Εστρων' η Σαρακοστή κι άρχιζε μ' αυτή η παστρική ζωή: δουλειά και φρονιμάδα (...) Οι γιορτές είχαν περάσει και μ' αυτές μαζί τα γλέντια του χειμώνα. Τώρα στο χωριό σεργιάνιζε η άκαρδη «Διώχνω» με τη σκούπα... Ετσ' είχαν βαφτίσει τη φευγάλα: «Διώχνω». Τη φαντάζονταν γριά, κακιά, στριμμένη (...) Αμα έρχονταν η μέρα της, ξύπνιαε πρωί-πρωί. Αρπαζε τη σκούπα κι έφερνε γύρω το χωριό (...) Από τα χέρια της κανένας δεν μπορούσε να γλυτώσει.

— Ηρθε, ήρθε η άτιμη η Διώχνω πάλε (...) Αύριο είμαστε για να είμαστε! ...».

Τη «Διώχνω» την προσωποποιεί ο λαϊκός άνθρωπος στα μαστοροχώρια της Κόνιτσας, και όχι μόνο, ως γριά

κακιά που όλοι την αποστρέφονται, όπως τη χολέρα ή την πανούκλα. Με τη σκούπα της γύριζε και μάζευε μαστόρους και μαστορόπουλα, στα χωριά θα έμεναν μόνο οι γυναίκες, τα παιδιά, οι γέροι, ο παπάς και κάποιοι άρχοντες.

Την ημέρα αναχώρησης, οι μαστόροι ήταν έτοιμοι πρωί - πρωί. Θα έρχονταν οι αγωγιάτες να φορτώσουν τα πράγματά τους, εργαλεία, ρούχα, λίγα τρόφιμα για τον δρόμο. Αν ήταν πολύ φτωχοί ή το ταξίδι κοντινό, απέφευγαν για οικονομία να πάρουν αγωγιάτες. Συχνά είχαν τα δικά τους ζώα, κυρίως μουλάρια, ιδίως οι μαστόροι της Δυτικής Μακεδονίας και της Ηπείρου, ένα-δυο κάθε μαστορας. Αν υπήρχε δυνατότητα, πήγαιναν καβάλα τη συχνά πολυήμερη και κοπαστική διαδρομή, ενώ τα μαστορόπουλα βάδιζαν πάντοτε πεζή.

Η συγκρότηση της ομάδας, που στηριζόταν κατά κανόνα στη συγγένεια των μελών της, και οι σχετικές συνεννοήσεις και προετοιμασίες για το ταξίδι γίνονταν συνήθως λίγο νωρίτερα. Συχνά το μπουλούκι συγκροτούνταν από τον πρωτομάστορα για ένα μόνο ταξίδι, δεν είχε δηλ. μόνιμο χαρακτήρα.

Ποικίλα στις παραλλαγές τους είναι τα έθιμα, οι προλήψεις και δεισιδαιμονίες της αναχώρησης. Ενδεικτικά: ακουμπούσαν στο κατώφλι ένα δοχείο με νερό και μέσα ένα φλουρί από τη μάνα ή τη σύζυγο του μαστορα, ο οποίος, βγαίνοντας για να αναχωρήσει, έριχνε με το δεξιό πόδι του το δοχείο, χυνόταν το νερό κι έπαιρνε το φλουρί. Το έθιμο γίνεται, κατά τρόπο αναλογικά μαγικό, στα μαστοροχώρια της Κόνιτσας και αλλού, για το «καλό ποδαρικό» του μαστορα που φεύγει.

Το πρωί της αναχώρησης, συγγενείς, φίλοι και γείτονες τους συνόδευαν μέχρις ένα συγκεκριμένο σημείο, συνήθως την άκρη του χωριού, απ' όπου αυτό διακρίνεται για τελευταία φορά. Ο τόπος, δηλαδή, του αποχωρισμού ήταν σε καίριο σημείο της οργάνωσης του χώρου. Το σημείο αυτό ως τοπωνύμιο συμπυκνώνει και συμβολίζει την ψυχολογική και κοινωνική διάσταση που έχει ο παραδοσιακός επαγγελματικός ταξιδιωτισμός, η ξενιτιά, όπως τη λέει ο λαός. Είναι χαρακτηριστικά τα τοπωνύμια Κλαψόδεντρος, Κλαψορράχη, Κλαψογκορτσιά κ.ά. (στη Δ. Μακεδονία) και το Κλαψοχώραφο, Ανάθεμα, Πικροκέρασος, Ντέρτι κ.ά. (στην Ηπειρο). Εκεί γινόταν ο πικρός αποχωρισμός. Στον δρόμο ως εκεί, σε ορισμένα μαστοροχώρια, όπως στη Γαλατινή Κοζάνης, «έριχναν όπλα», για να γυρίσει γρήγορα ο ξενιτεμένος. Για τον ίδιο λόγο, οι συγγενείς, όταν, μετά την αναχώρηση επέστρεφαν στο σπίτι, ράντιζαν την αυλή με νερό.

◀ «Μπουλούκι» μαστόρων της Περσόγιαννης, που εργάζονταν το 1932 στην περιοχή Πογωνίου (πηγή: περ. «Αρμολόι», τεύχ. 8-9, 1979).

Η Μεγάλη

► **Δήμητρα, μορφή που πενθεί για την απώλεια της Κόρης. Λεπτομέρεια από τη γραπτή διακόσμηση αρχαίων τάφων κοντά στο Κερτς (Ρωσία), έργο Έλληνα καλλιέχνη (πηγή: «Ιστορία των Ελληνικού Έθνους», Εκδοτική Αθηνών).**

Του **ΒΙΤΑΛΗ ΖΑΪΚΟΦΣΚΙ**

Φιλολόγον-ερευνητή
του Παν/μίου του Κιέβου
Δρος του Πανεπιστημίου Αθηνών

Η ΛΕΞΗ **ΝΗΣΤΕΙΑ** έχει προέλευση αρχαιοελληνική. Ετυμολογείται από το αρνητικό μόριο ν- (νη-) και τη ρίζα του ρήματος εσθίω (πβλ. σλαβ. *esti* και γερμ. *essen*)· δηλαδή η αρχική της σημασία, η οποία διατηρήθηκε αυτούσια μέχρι σήμερα, ήταν «αποχή από τροφή».

Το έθιμο είναι πανάρχαιο και συναντάται σε όλους τους λαούς και τις εποχές. Θεωρείται ότι σχετίζεται με τους εποχικούς περιορισμούς στην ανάλωση συγκεκριμένων ειδών τροφής, υπαγορευόμενους από την ανάγκη λελογισμένης χρήσης των περιορισμένων αποθεμάτων τροφής ή/και την πρόθεση να μαζεύεται τροφή για την επόμενη θυσιαστήρια προσφορά. Το έθιμο συνδέεται επίσης με φυσιολογικούς μηχανισμούς: η στέρηση της τροφής, με το στρες που προκαλείται στον οργανισμό, αυξάνει την αντοχή σε κρίσιμες καταστάσεις, αλλά και την επιθετικότητα: σε πολλούς λαούς νήστευαν πριν από το κυνήγι ή τον πόλεμο. Είναι γνωστό ότι οι Λακεδαιμόνιοι πριν από σοβαρές πολεμικές επιχειρήσεις κήρυτταν γενική νηστεία. Όμως η νηστεία πριν από το κυνήγι είχε σε πολλούς πρωτογόνους και μια άλλη βάση. Επειδή πίστευαν ότι η σάρκα του ζώου που είχαν φάει πριν μπορούσε να προειδοποιήσει το κυνηγημένο ζώο, νήστευαν για να καθαριστούν από τις προηγούμενες τροφές. Μεταγενέστερα η ιδέα αυτή πήρε τη

μορφή αποχής/κάθαρσης από τις συννηθισμένες, καθημερινές (profane) τροφές, προκειμένου να πάρουν ιερές (sacral) τροφές, όπως, π.χ., πριν από τη λήψη της θείας κοινωνίας προηγείται νηστεία.

Εξαγνισμός και καθαρμός

Στην αρχαία Ελλάδα η πολυήμερη νηστεία, η σεξουαλική αποχή, συχνά δε και η απαγόρευση λουτρού (ως αντίθεση προς την καθημερινότητα) ήταν οι τρόποι απόκτησης και τήρησης αγνείας για τους ιερείς των ναών κατά την προετοιμασία των εορτών. Οι αρχαίοι Αιγύπτιοι, επίσης, νήστευαν όλες τις εορτές και κυρίως κατά τις εορτές της Ισιδος, χθόνιας θεάς την οποία οι Έλληνες ταύτιζαν με τη Δήμητρα. Επαιζε, δηλαδή, από αρχαιότερων χρόνων, η νηστεία ρόλο «εισιτηρίου» για την είσοδο στον ιερό χρόνο των εορτών, θεωρούμενη ως μέσο εξιλασμού και καθαρμού, τρόπος προετοιμασίας για την επαφή με τον άλλο, τον ιερό κόσμο.

Οι Έλληνες νήστευαν κατά τα Ελευσίνια Μυστήρια και τα Θεσμοφόρια. Μάλιστα η δεύτερη μέρα των Θεσμοφορίων, εορτής στη μνήμη του πένθους της Δήμητρας για την απώλεια της Κόρης, λεγόταν *νηστεία*. Οι θεσμοφοριάζουσες ακολουθούσαν το «θείο πρότυπο» της θεάς, που, λυπημένη για την απώλεια, θηληματικά στερήθηκε την τροφή. Η έλλειψη διάθεσης για φαγητό σε περίπτωση μεγάλης θλίψης είναι εντελώς φυσική αντίδραση.

Η στέρηση τροφής ως εκδήλωση πένθους και η μίμηση του θείου προτύπου παραμένουν τα κυρίαρχα στοιχεία της νηστείας ως θεσμού σε όλες τις εποχές. Γνωρίζουμε από αρχαίους

▲ **Ο Μωσής και η εκοτασιακή εμπειρία της Φλεγόμενης Βάτου, μετά τη νηστεία και την καιαπόνηση στην έρημο. Εικόνα των αρχών του 13ου αι. στη Μονή του Σινά (πηγή: «Σινά. Οι θησαυροί της Μονής», Εκδοτική Αθηνών).**

συγγραφείς ότι οι γυναίκες που τελούσαν τα Θεσμοφόρια στα Μέγαρα της Δήμητρας «μιμούνταν την παλαιά ζωή», την πρωτόγονη, δηλαδή, κατάσταση πριν από τον πολιτισμό. Η νηστεία έπαυε με θυσίες και με πλούσια κρεοφαγία την τρίτη ημέρα. Την κατάληξη αυτή της νηστείας σήμαινε μάλλον το αρχαιοελληνικό ρήμα *μεγαρίζω*, που διατηρήθηκε σε ελληνικές διαλέκτους στη μορφή *μαγαρίζω*, με τη σημασία «διακόπτω, παραβιάζω τη νηστεία» και, κατ' επέκτασιν, «μιαίνω, βεβηλώνω, μολύνω» — πβλ. την έκφραση «μολύνω τη νηστεία» (Κύθηρα). Αργότερα, τη σημασία «παύω τη νηστεία, αρταινομαι» πήρε το ρήμα

πασκάζω/πασκάζω, που εξελίχθηκε από την ονομασία της μεγάλης χριστιανικής εορτής.

Οι χριστιανικές νηστείες

Στα ιερά παραδείγματα βασίζονται και οι χριστιανικές νηστείες: νήστεψαν ο Μωυσής, ο Δαβίδ και οι προφίτες, νήστεψαν ο Χριστός και οι απόστολοι. Νηστευτής είναι ένα από τα χαρακτηριστικά ονόματα του αγίου Ιωάννη του Προδρόμου. Τη βάση των χριστιανικών νηστειών αποτελούσαν στην αρχή τα Πάθη και η Ανάσταση του Χριστού, γι' αυτό η πρώτη και παλαιότερη νηστεία είναι η νηστεία πριν από

Νηστεία

▲ Ο Ηλίας, ο σκληροτράχηλος προφήτης που, σύμφωνα με τη βιβλική αφήγηση, διέκοιτε τη νηστεία μόνο για τη λιγοστή τροφή που τον έφερνε ένας θείος αλιεύς κόρακας. Εικόνα του 13ου αι. στη Μονή του Σινά (πηγή: «Σινά. Οι θησαυροί της Μονής», Εκδοτική Αθηνών).

το Πάσχα, σε ανάμνηση των Παθών του Κυρίου και της αποχώρησής του από τον κόσμο, σύμφωνα με τα λόγια του ίδιου: «Ελεύσονται ημέραι, όταν απαρθή απ' αυτών ο Νυμφίος και τότε νηστεύσουσιν» (Ματθ. θ' 15). Την προ του Πάσχα νηστεία τηρούσαν αυστηρά οι πρώτοι χριστιανοί, οι οποίοι, ακολουθώντας το παράδειγμα των Αποστόλων, έμεναν άσιτοι, τρώγοντας μόνο μία φορά την ημέρα ξερό

ψωμί και πίνοντας λίγο νερό.

Το «θείο πρότυπο» του Μωυσή και του Χριστού, οι οποίοι νήστεψαν σαράντα ημέρες στην έρημο, καθόρισε και τη διάρκεια της προ του Πάσχα νηστείας, που γι' αυτό ονομάστηκε Τεσσαρακοστή και, μεταγενέστερα, Μεγάλη Τεσσαρακοστή, για να διακρίνεται από τις άλλες νηστείες, πρωτίστως από τη νηστεία του σαρανταήμερου πριν από τα Χριστούγεννα.

◀ Ιωάννης ο Πρόδρομος, ο Νηστευτής προπομπός του Χριστού. Εικόνα του 1480-1500 στη Μονή της Πάμμου (πηγή: «Οι θησαυροί της Μονής Πάμμου», Εκδοτική Αθηνών).

Υπάρχει η άποψη ότι αρχικά η νηστεία διαρκούσε όχι 40 ημέρες, αλλά 40 ώρες, μερικοί δε συγγραφείς του 2ου και 3ου αι. αναφέρουν διάρκεια δύο ημερών.

Η χριστιανική πίστη θεωρεί τη νηστεία όχι μόνο εξωτερική θρησκευτική πράξη, αλλά εσωτερική ηθική. Ιδιαίτερη βαρύτητα δίνεται στην πνευματική μετάνοια:

«Τιμή γαρ νηστείας ουχί σιτίων αποχή, αλλ' αμαρτημάτων αναχώρησις...» (Χρυσόστομος, Ομιλ. Γ'). Η νηστεία γίνεται ένας τρόπος πνευματικής κάθαρσης, που πρέπει να προέρχεται από την εσωτερική πρόθεση, ως έκφραση χριστιανικής αγάπης:

«...όλοι μας ενηστεύαμεν δι' αγάπην του Χριστού μας» (Ιστορία του Βελισαρίου, εκδ. ΜΙΕΤ, σ. 180), «...αν δεν έχομεν αγάπην είτε και αν κάνομεν καλά, όλα είναι χαμένα, καν ελεημοσύνη και εγκράτειαν και νήστειαν και μετάνοιαν...» (Παλαιά και Νέα Διαθήκη φ. 341ν).

Αμοιβαία συγχώρηση

Χαρακτηριστικό από την άποψη αυτή είναι ότι την Κυριακή πριν από τη νηστεία της Σαρακοστής υπάρχει το έθιμο της αμοιβαίας συγχώρησης ιερέως και εκκλησιάσματος, και των εκκλησιαζόμενων κάθε ηλικίας. Της συγχώρησης αυτής, προς ελάφρυνση της ψυχής, έπεται η πνευματική και σωματική κάθαρση με τα έθιμα του Τριήμερου, που στη Δυτική Μακεδονία λέγεται *τριήμερο*, στον Πόντο *αιθοδώρισμα* και αλλού *τριπλή*. Στην Εράτυρα της Κοζάνης οι ηλικιωμένοι, κι απ' αυτούς λίγοι βέβαια σήμερα, τηρούν «τη νηστεία της πείνας», την αυστηρή

τριήμερη αποχή από όλα, πίνοντας μόνο λίγο νερό το βράδυ κατά τη διάρκεια της Καθαρής Δευτέρας, της Τρίτης και της Τετάρτης. Το πρωί της επομένης πηγαίνουν στην εκκλησία, όπου ο ιερέας τελεί τη μισή λειτουργία και το μεσημέρι επιστρέφουν στα σπίτια τους και τρώνε. Με τον τρόπο αυτό συνεχίζεται η νηστεία-αποχή ως

την Παρασκευή, οπότε η λειτουργία στην εκκλησία ολοκληρώνεται και παίρνει τέλος το τρίήμερο.

Ο συσχετισμός της νηστείας της Σαρακοστής με το πένθος είναι προφανής, ιδιαίτερα

τις ημέρες της Μεγάλης Εβδομάδας, οπότε δεν επιτρεπόταν κανένα απολύτως τραγούδι ούτε μουσική, γλέντι και διασκέδαση, «σαν να πενθούσε κάθε οικογένεια», όπως αναφέρει ο Ξεν. Ακογλου (Λαογραφικά Κοτυώρων, 1939). Στα Κοτύωρα του Πόντου, όπως και σε άλλες περιοχές, τις ημέρες αυτές και ιδιαίτερα τη Μεγάλη Παρασκευή, έλεγαν μόνο το μοιρολόι «Σήμερον μαύρος ουρανός, σήμερον μαύρη μέρα. Σήμερον όλοι θλίβονται και τα βουβά λυπούνται...».

Από τελετουργική άποψη, ο συσχετισμός των μεγάλων νηστειών (σαρανταήμερο πριν από τα Χριστούγεννα και πριν από το Πάσχα) με τις περιόδους της ριζικής αλλαγής στη φύση είναι αποκαλυπτικός του ρόλου της νηστείας ως μηχανισμού διάβασης από το χάος στον κόσμο (με την αρχαία έννοια της λέξης) και ανανέωσης του κόσμου και του χρόνου, αποκατάστασης της τάξης στη φύση και την κοινωνία, για να αποκτήσουν τα πράγματα «νέα, πλήρη και τέλεια δύναμη».

Η επέτειος της Εθνεγερσίας

▲ Ο Ορκος στην Αγία Λαύρα. Η πασίγνωστη σύνθεση του Θεόδωρου Βρυζάκη συμβολοποιεί πολυδιάστατα την 25 Μαρτίου 1821 ως ημέρα κήρυξης της έναρξης του Αγώνα.

Του ΒΑΣ. ΒΛ. ΣΦΥΡΩΕΡΑ

Ομότιμον καθηγητή
των Πανεπιστημίων Αθηνών

Η ΙΔΕΑ για την καθιέρωση της 25ης Μαρτίου ως εθνικής εορτής οφείλεται στον Ιωάννη Κωλέττη, που το 1835, ως πρόεδρος των συνεδριάσεων του Υπουργικού Συμβουλίου είχε συντάξει σχέδιο σχετικού Διατάγματος, που η δημοσίευσή του δεν πραγματοποιήθηκε λόγω απομάκρυνσής τους από τη θέση αυτή με ενέργειες του μέλους της Αντιβασιλείας Αρμανσπεργκ. Δύο χρόνια αργότερα, στις 15 Μαρτίου 1837 με εισήγηση του Γεωργίου Γλαράκη, Γραμματέως επί των Εσωτερικών και της Δημόσιας Εκπαιδεύσεως, εκδόθηκε Βασιλικό Διάταγμα, κατά το οποίο «η ημέρα της 25ης Μαρτίου, λαμπρά καθ' εαυτήν εις πάντα Έλληνα διά την εν αυτή τελουμένη εορτήν του Ευαγγελισμού της Υπεραγίας Θεοτόκου είναι προσέτι λαμπρά και χαρμόσυνος διά την κατ' αυτήν έναρξιν του υπέρ ανεξαρτησίας Αγώνος του Ελληνικού Έθνους». Το Διάταγμα αυτό, άγνωστο για ποιούς λόγους, δημοσιεύθηκε μόνο στον ημερήσιο Τύπο και όχι στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως.

Η 25η Μαρτίου θεωρήθηκε συμβολική και σ' αυτήν συγχωνεύθηκαν όχι μόνο οι επέτειοι των κατά τόπους εξεγέρσεων στον ελλαδικό χώρο, αλλά και της έναρξης του Αγώνα στη Μολδοβλαχία από τον Αλέξανδρο Υψηλάντη, «Γενικό Επίτροπο της Αρχής» – της Φιλικής Εταιρείας: στις 24 Φεβρουαρίου του 1821 τυπώθηκε στο Ιάσιο της Μολδαβίας και κυκλοφόρησε η μεστή σε περιεχόμενη προκήρυξη, που άρχιζε με τη φράση «Μάχου υπέρ πίστεως και πατρίδος. Η ώρα ήλθεν, ω Έλληνες!» διεκτραγωδούσε τα δεινά της δουλείας, τόνιζε ότι «Είναι καιρός να αποτινάξωμεν τον αφόρητον τούτον ζυγόν, να ελευθερώσωμεν την πατρίδα, να κρημνίσωμεν από τα νέφη την ημισέληνον» και κατέληγε: «Εις τα όπλα λοιπόν, φίλοι! Η πατρίς μας προσκαλεί».

Την ίδια περίοδο προβλεπόταν η εξέγερση στην Πελοπόννησο, όπου οι μυημένοι στη Φιλική Εταιρεία πρόκριτοι, ανώτεροι κληρικοί και έμποροι, εκάλυπταν, όπως προκύπτει από πρόσφατες έρευνες, το 37% του συνόλου των γνωστών μελών της και, για το λόγο αυτό, είχε σταλεί από την ηγεσία της Φιλικής Εταιρείας στην περιοχή ο Παπαφλέσας με επιστολή του Υψηλά-

◀ «Μάχον υπέρ πίστεως και πατρίδος». Η επαναστατική προκήρυξη του Αλέξανδρου Υψηλάντη από το στρατόπεδο του Ιαίου στις 24 Φεβρουαρίου 1821.

ντη. Ο παράφορος ενθουσιασμός του πλήκτρισε τα πλήθη, στη μυστική όμως συνέλευση της Βοστίτσας (Αιγίου), που πραγματοποιήθηκε στις 26-29 Ιανουαρίου 1821 αντιμετωπίστηκε με επιφυλακτικότητα και καχυποψία. Οι συγκεκριμένοι στη συνέλευση φιλικό-ανώτεροι κληρικοί και πρόκριτοι- παρά την επιχειρηματολογία του Παπαφλέσσα, περίμεναν οδηγίες από τον Ιγνάτιο Ουγγροβλαχίας, στον οποίο είχαν απευθύνει επιστολή, και από τον φιλικό Ιωάννη Παραρρηγόπουλο, γραμματέα του Ρωσικού προξενείου της Πάτρας, που είχε μεταβεί στη Ρωσία για τον ίδιο σκοπό. Κατά τον Αμβρόσιο Φραντζή, που συμμετείχε στη συνέλευση, οι πρόκριτοι «ήλπιζον προς τοις άλλοις ότι εντός τριάκοντα ή τεσσαράκοντα το πολύ ημερών θέλουν λάβει τας απαντήσεις (...) Οθεν ως όρος της ενάρξεως του έργου έθεντο την 25 Μαρτίου, εάν ήθελον προφθάσει αι κατ' ευχήν απαντήσεις, τουναντίον δε να παραταθή μέχρι της 23 Απριλίου [εορτή του Αγίου Γεωργίου] ή τελευταίον μέχρι της 21 Μαΐου [εορτή των αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης], αλλ' εν τούτοις να προηγηθή η κοινοποίησις της ενάρξεως διά γραμμάτων πανταχού, ώστε να φανή η έναρξις εξ όλων των μερών εις μίαν και την αυτήν ημέραν» (Αμβροσ. Φραντζή, *Επιτομή της Ιστορίας της αναγεννηθείσης Ελλάδος*, τ. Α', 1839, σ. 102-103).

Την 25η Μαρτίου αναφέρουν και ο Νικόλαος Σπιλιιάδης («Ο Κολοκοτρώνης και οι περί αυτόν δεν ήλθον εις την Πελοπόννησον, ειμή διά να κινήσωσι την επανάστασιν την 25ην Μαρτίου, ως ημέραν προσδιωρισμένην να λάβωσι τα όπλα απανταχού οι Έλληνες») και ο Κολοκοτρώνης («25 Μαρτίου ήτο η ημέρα της γενικής εξεγέρσεως»). Η πραγματοποίηση εν τούτοις των εξεγέρσεων στις διάφορες περιοχές εξαρτήθηκε από ειδικές τοπικές συνθήκες, που τις εκμεταλλεύθηκαν με επιτυχία οι επι-

φορτισμένοι με την οργάνωση και τη διεύθυνση του Αγώνα. Οι πρώτες επιτυχημένες επαναστατικές κινήσεις σημειώθηκαν, κατά τις αξιόπιστες πηγές, το τελευταίο δεκαήμερο του Μαρτίου: Καλάβρυτα, Βοστίτσα 21 Μαρτίου· Καρύταινα, Λαγκάδια Γορτυνίας, Καλαμάτα, Μαραθονήσι (Γύθειο), Δερβενοχώρια Κορινθίας 21-23 Μαρτίου· Σάλωνα, Άγιος Πέτρος και Πραστός Κυνουρίας 24 Μαρτίου· Πάτρα, 25 Μαρτίου. Ως το τέλος Μαρτίου η επανάσταση γενικεύθηκε στην Πελοπόννησο και στην ανατολική Στερεά Ελλάδα – εκτός από την Αθήνα, στην οποία τα επαναστατικά σώματα που είχαν συγκροτηθεί στην Αττική μπήκαν, ύστερα από συνεννόηση με τους κατοίκους, και κήρυξαν την επανάσταση στις 25 Απριλίου. Ακολούθησαν τον Απρίλιο τα νησιά, τον Μάιο η Χαλκιδική, το Πήλιο, η Αιτωλία, η Κρήτη και η Ηπειρος. Η επαναστατική κίνηση που σημειώθηκε στην Κύπρο στις αρχές του καλοκαιριού πνίγηκε στο αίμα στις 9 Ιουλίου, με τη σφαγή ή τον απαχονισμό ιεραρχών και προκρίτων του νησιού.

Ο πρώτος πανηγυρικός εορτασμός της Εθνεγερσίας πραγματοποιήθηκε στην Αθήνα το 1838. Το «Πρόγραμμα της κατά την 25 Μαρτίου 1838 τελετής, επέτειον ημέραν της εθνικής εορτής του υπέρ της

▶ «Κύριε παντοδύναμε... μας έσωσες τα 1821...». Ο στρατηγός Μακρυγιάννης, *ξυλογραφία του χαράκτη Τάσσοφ, 1943.*

Ανεξαρτησίας του Ελληνικού Έθνους Αγώνος», γραμμένο στην ελληνική και στη γαλλική γλώσσα, πρόβλεπε δοξολογία στον μητροπολιτικό ναό της Αγίας Ειρήνης, παρουσία του Οθωνος και της Αμαλίας με ελληνικές στολές, πολιτικών και στρατιωτικών του Αγώνα, καθηγητών του νεοσύστατου Πανεπιστημίου και λαού. Η εορτή γενικεύθηκε από τον επόμενο χρόνο στις πρωτεύουσες των νομών και σε άλλες πόλεις.

Με λαμπρότητα επίσης εορταζόταν η επέτειος σε πανηγυρική συνεδρίαση του Πανεπιστημίου Αθηνών μετά το 1851, όταν είχε περατωθεί η οικοδόμησή του. Την ημέρα αυτή ανακοινώνονταν στην αίθουσα τελετών το αποτέλεσμα των ποιητικών διαγωνισμών που είχαν αθλοθετήσει το 1850 ο Αμβρόσιος Ράλλης, έμπορος στην Τεργέστη, και το 1862 ο Κεφαλονίτης Ιωάννης Βουτσινάς, έμπορος στη Ρωσία. Στον πρώτο διαγωνισμό, το 1851, βραβεύθηκε ο Γεώργιος Ζαλοκώστας για το έργο του «Μεσολόγγι» και ο Στεφ. Κουμανούδης για το «επικό» ποίημα «Στράτης Καλοπικερός». Είχε επίσης επαινεθεί ο Σοφ. Καρύδης για ποιητική συλλογή, στην οποία περιλαμβάνονταν δύο στικουργήματα εμπνευσμένα από την Επανάσταση: «Η νυξ της 24 Μαρτίου 1821» και η «Σαμία πρώις».

Εκτός από τα αναφερόμενα στην 25η Μαρτίου έργα που είχαν υποβληθεί στους ποιητικούς διαγωνισμούς του

Πανεπιστημίου, πολλά είναι τα σχετικά με την εθνεγερσία κείμενα που δημοσιεύθηκαν στις πρώτες μετά την Επανάσταση δεκαετίες. Δείγμα της λογοτεχνικής θεματολογίας της εποχής μπορεί να θεωρηθεί η ποιητική συλλογή του εικοσάχρονου το 1843 Ιωάννου Καρασούτσα με τίτλο «Ο Ευαγγελισμός της Ελλάδος ή η εικοστή πέμπτη Μαρτίου», στην εισαγωγή της οποίας διαβάζουμε: η συλλογή περιλαμβάνει «όλην της Ελληνικής Επαναστάσεως την πολυετή και πολυτράγωνον ιστορίαν. Αλλά δεν ηρέσθη εις τούτο μό-

νον. Συμφώνως με την γνώμην όλων των ευφρονούντων Ελλήνων εξήτησα ν' αποδείξω ότι μάταιοι κινδυνεύουν να αποβώσι και οι περικλεείς αγώνες ή μάταια και αι πολλά και μεγάλοι θυσίαι μας, αν δεν επιτεύχθη ο σκοπός δι' ον τοσαύτα υπέστημεν: η στερέωσις της ελληνικής ελευθερίας, το Σ ύ ν τ α γ μ α».

Μια δεκαετία αργότερα όταν ο Μακρυγιάννης έγραφε το άλλο του «στορικό», τα «Οράματα και Θάματα», θεωρούσε ισότιμα και ισάξια το 1821 και το 1843: «Κύριε παντοδύναμε και η βασιλεία σου, η παντοδυναμία σου, η αγαθότη σου μάς έσωσες τα 1821 και μας λευτέρωσες από την τυραγνίαν του σουλτάνου και οπαδών του, μας έσωσες τα 1843 από τους ακάριστους βασιλείς και οπαδούς του, μας έσωσες και μας σώνεις κάθε στιγμή από κείνους όπου πουλούν την πατρίδα τους».

Παναγία

▲ Η επίσκεψη του Γαβριήλ στη Μαρία. Εικόνα από το Δωδεκάορτο του καθολικού της Μονής του Σινά (πηγή: «Σινά. Οι θησαυροί της Μονής», Εκδοτική Αθηνών).

▲ Ο Ευαγγελισμός. Βημόθυρο από την ωραία πέλη του παλαιού καθολικού της Μονής Ξενοφώντιος, Αγιον Ορος (πηγή: «Ιερά Μονή Ξενοφώντιος - Εικόνες», Αγιον Ορος 1998).

Του ΣΤΑΜΑΤΗ ΣΑΚΕΛΛΙΩΝΑ

Διδάκτορας Θεολογίας

ΣΤΟΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΣΜΟ βρίσκει την απάντησή του το πανάρχαιο αίτημα του ανθρώπου για τη συνάντηση των δύο κόσμων, του φθαρτού με το άφθαρτο. Το πρωτευαγγέλιο, δηλαδή η υπόσχεση του θεού στον άνθρωπο όσον αφορά στη σωτηρία του και στη μετοχή του στην αθανασία, στον Ευαγγελισμό εκπληρώνεται. Η προφητεία βρίσκει τη δικαίωσή της και το χάσμα ανάμεσα στον χαμένο Παράδεισο και τον κόσμο της πτώσης αρχίζει να καλύπτεται.

Το Πρόσωπο, η Γυναίκα, η Παναγία είναι αυτή που θα συμφωνήσει αποδεχόμενη τη θεϊκή προτροπή —«Χαίρε κεχαριτωμένη (...) Ευλογημένη συ εν γυναιξί και ευλογημένος ο καρπός της κοιλίας σου»—, είναι γέφυρα που αποδέχεται εντός της τον Υιό, αναλαμβάνοντας το κόστος και το ρίσκο της επιλογής της. Μην λησμονούμε ότι η γυναίκα στον Ισραήλ, και μάλιστα η αρραβωνιασμένη, ελάχιστη δικαιώματα είχε, ειδικά δε σε «έκνομα» για την εποχή και την ηθική της γενονότα. Η μόνη εγγύηση της Μαρίας είναι η πίστη. Σε απτό ρεαλιστικό επίπεδο, δηλαδή, δεν υπάρχει καμιά βεβαιότητα. «Εκνομν» η εγκυμοσύνη της και παράτολμη η αποδοχή της πρότασης του αρχαγγέλου.

Ισως αυτό το τόλμημα της Γυναίκας είναι που καθιστά σταδιακά την Παναγία ως ένα από τα πιο οικεία πρόσωπα όχι μόνο στη θεολογία, αλλά, κυρίως και πρωτίστως, στη λαϊκή παράδοση. Η Εύα συναντά το ιστορικό αντίστοιχό της και δικαιώνεται. Η «κάταρα» των πρωτοπλάστων αίρεται, γιατί η νέα Εύα, η Μαρία, θα γεννήσει τον νέο Αδάμ, τον Χριστό. Η συμφωνία ανάμεσα στον απεσταλμένο-του-Θεού-άγγελο και στον άνθρωπο-Μαρία ουσιαστικά ανατρέπει τα θέσμιμα και αβιάστως συντελείται.

Εύα σημαίνει Ζωή

Εχει πολλές αναγνώσεις ο Ευαγγελι-

σμός. Η Μαρία δεν είναι μόνο η μητέρα του θεού, ταυτόχρονα γίνεται και, στο διηνεκές, η πλατυτέρα των ουρανών, η μεσίτρια, η σαρκωμένη βεβαιότητα της ανθρώπινης ουτοπίας. Από το σημείο αυτό και ύστερα θα υπάρξουν πολλές αγίες, σε εποχές που η Εκκλησία ήταν πιο αρχοντική. Αλλά ως κρατηθεί μια σημείωση: Εύα σημαίνει Ζωή. Δηλαδή η γυναίκα οιοσεί στην ιστορία καταγράφεται ως υποκείμενο ζωής. Αυτή η λεπτή και μακριά γραμμή από την πρώτη Εύα φτάνει στη δεύτερη, τη νέα Εύα, έχοντας πάντα ως κοινό μοτίβο τη δημιουργία της ζωής.

Η Μαρία, με την αποδοχή της πρότασης να γεννήσει τον Χριστό, έρχεται να ισχυροποιήσει τον μητροκε-

«Ο Ευαγγελισμός δεν είναι μια πράξη υποταγής αλλά μια συμφωνία ελευθερίας»

ντρικό πολιτισμό, ο οποίος ήδη υπάρχει από τα χρόνια του Ισραήλ, όχι βεβαίως ως κυρίαρχος αλλά ως κατεξοχόν ζωοποιός. Αλλωστε η Παναγία δεν έρχεται να «κα-

θαρίσει» την ενοχή του «προπατορικού-σεξουαλικού αμαρτήματος». Αυτή η σχολαστικιστική αντίληψη για την ενοχή της γυναίκας μπορεί να εξυπρέτησε ιδεολογήματα και να ταλαιπώρησε πιστούς και θεολογική σκέψη, αλλά σίγουρα δεν αντέχει σε μια τιμια ανάγνωση τόσο των ιερών κειμένων όσο, βεβαίως, και της πραγματικότητας, όχι μόνο στον αρχαίο Ισραήλ αλλά και αργότερα.

Γιατί, αλήθεια, θα ήταν παράδοξο ο Θεός να προσφέρει το δώρο της γέννας του γιου του στο «ατιμασμένο πλάσμα», τη γυναίκα, όπως πολλοί θεολόγοι ήθελαν, άλλωστε, να θεωρούν το άλλο μισό του κόσμου.

Η Μαρία, με την επιλογή της να γεννήσει τον Χριστό, σηματοδοτεί μια ελευθεριακή έκρηξη. Αρνείται τα θέσμιμα και αγνοεί κάθε «καθωσπρεπισμό».

Στον αντίλογο βεβαίως όλων αυτών θα μπορούσε να ειπωθεί ότι η Μαρία λειτουργεί ως όργανο του θεού και επομένως στερείται δικής της βούλησης. Όμως, αλήθεια πια, μπορούμε να συζητήσουμε υπό το βάρος λογικών του απόλυτου προορισμού; Είναι άραγε παραδεκτό η υπονόμηση της αν-

η ανθρώπινη ουτοπία

θρώπινης ελευθερίας –γιατί περί αυτού πρόκειται– στο όνομα βεβαιωμένων που η ίδια η Μαρία ανατρέπει; Είχε τη δυνατότητα της άρνησης, κι αυτό είναι κάτι που πολλές φορές αποσιωπάται.

Εκτοτε η Παναγία συνδέεται με την Γυναίκα αλλά και με τον Άνδρα, ως καταθέτης εμπειρίας μοναδικής: της γέφυρας ανάμεσα στον Άνθρωπο και τον Θεό. Καταγράφεται στην Τέχνη, στη Μουσική, βρίσκει σταθερή και εδραία θέση στην Ποίηση και την Πεζογραφία, πάντα ως σύμβολο.

Μια συμφωνία ελευθερίας

Ο Ευαγγελισμός δεν είναι μια απλή διαπιστωτική πράξη κατά την οποία ο Θεός ανακοινώνει την απόφασή του και ο άνθρωπος, εν προκειμένω η Μαρία, αποδέχεται. Αν ίσχυε αυτό, τότε ο Μεγάλος Ιεροεξεταστής του Ντοστογιέφσκι θα εύρισκε απარέγκλιτα την ιστορική του δικαίωση, και τούτο γιατί «το θαύμα που θα υποχρέωνε τους ανθρώπους να πιστέψουν» θα είχε συντελεστεί: η Παναγία, μέρος του πειθήνιου κοπαδιού, των ανθρώπων δηλαδή, θα είχε υποταχθεί. Ομως ο Ευαγγελισμός δεν είναι μια πράξη υποταγής αλλά μια συμφωνία ελευθερίας.

«Τούτη η θεμελιακή θέση της γυναίκας στην ιστορία της θείας οικονομίας, που η ανδροκρατική κυριαρχία με λογικό λογισμό καταπέσει πότε την αμαυρώνει και πότε, απεναντίας, ίσως εξαιτίας της σκληρής διαλεκτικής αντιπαράθεσης, την κάνει να φαίνεται λαμπρότερη, αναδειχθηκε ακόμη περισσότερο και ριζωσε βαθύτερα στις μεσσιανικές ελπίδες. Κάποια από τις γυναίκες του Ισραήλ θα ήταν η ευλογημένη να κυφορήσει τον Μεσσία και να γεννοβολήσει τη μοναδική ελπίδα σωτηρίας», σημειώνει ο καθηγητής Ν. Ματσούκας.

Αυτή η ιστορική πραγμάτωση της ουτοπίας κρύβει μέσα της τη χαρά, την ελπίδα αλλά και τον πόνο. Η Μαρία αποδέχεται – και θα τη συνοδεύσουν τα χαρμόσυνα και τα μαρτυρικά της ζωής του Χριστού. Ενυπάρχουν μέσα στην αποδοχή της όλα εκείνα τα ακραία συναισθήματα που αγγίζουν τον άνθρωπο.

Η Παναγία είναι ταυτόχρονα η Εύα της Θεολογίας και η Γυναίκα της Ιστορίας. ✠

▲ Ο Ευαγγελισμός. Εικόνα από το Δωδεκάορτο στο ξελόγλυπτο τέμπλο του καθολικού της Μονής Σταυρονικήτα, Αγίου Όρους, μέσα 16ου αι. (πηγή: «Μονή Σταυρονικήτα», Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος).

Κυριακή της Ορθοδοξίας

► Η Αναστήλωση των Εικό-
νων, έργο της Κρητικής Σχολής
των μέσων του 16ου αι. Αποδί-
δει την Κυριακή της Ορθοδο-
ξίας, που σηματοδοτεί την ορι-
στική λήξη της εικονομαχικής
έριδας το 843. Μοναστήριον Μπε-
νάκη, δωρεά Ελένης Σταθάτου.

Τον ΣΑΒΒΑ ΑΓΟΥΡΪΔΗ

Ομότιμον καθηγητή
του Παν/μίου Αθηνών

Η ΕΠΙ ΤΟΥ ΘΕΜΑΤΟΣ βιβλιογραφία είναι πολύ μεγάλη. Το ίδιο με-γάλη όμως είναι και η μη ακριβής γνώση –μεταξύ ιδίως των λαϊκών μαζών– περί της έννοιας των διαδραματισθέντων στο Βυζάντιο κατά τον 8ο και τον 9ο αιώνα. Έχουν, βέβαια, προταθεί επιστημονικές ερμηνείες της διαμάχης Εικονολατρών και Εικονομάχων, από τις ιστορικές όμως αυτές ερμηνείες των γεγονότων εμείς εδώ αναγκαστικά περιοριζόμαστε μόνο σε δύο, γιατί αυτές οι δύο τυχαίνει να είναι η προτίμησή μας.

Κοινωνιολογική προσέγγιση

Η κοινωνιολογική ερμηνεία των γεγονότων μπορεί δι' ολίγων να παρουσιασθεί ως εξής: ο «Γεωργικός Νόμος» του Λέοντα Γ' του Ισαυρού προστατεύει και ευνοεί τη μικρή ιδιοκτησία γης, χωρίς αυτό να σημαίνει ιδιαίτερη αγάπη προς τις λαϊκές μάζες. Για λόγους καλύτερης δημοσιονομικής οργάνωσης και για την ενίσχυση της στρατιωτικής δύναμης του Βυζαντίου έναντι των Αράβων, χτύπησε μεγαλοοικονομικές μονάδες πάσης φύσεως, όπως εκείνες του ανώτερου κλήρου και των μοναστηριών, καθώς και ορισμένες αριστοκρατικές μεγάλης εκτάσεως περιουσίες. Ο κίνδυνος από τους Αραβες επέβαλε επιβολή οικονομικών μέτρων. Η δυναστεία των Ισαύρων εκπροσωπεί τα συμφέροντα μιας στρατιωτικής μετριοπαθούς αριστοκρατίας που, λόγω των περιστάσεων, κατόρθωσε να επιβληθεί τόσο επί των συγκλητικών όσο και επί των ανώτερων εκκλησιαστικών βαθμούχων. Τους διέφυγε η σωστή εκτίμηση της δύναμης μιας ήδη βαθιά θεμελιωμένης ελληνικής παράδοσης, που είχε βαθιά επηρεάσει τη λαϊκή χριστιανική ευσέβεια και τη βιοτή των μοναχών.

Κατά την κοινωνιολογική ανάλυση του ζητήματος, αυτοί ήταν οι λόγοι της σύγκρουσης της στρατιωτικής αριστοκρατίας των Ισαύρων προς την αριστοκρατία του μεγάλου πλούτου, της Εκκλησίας και πολλών μοναστη-

ρίων. Οι στρατιωτικοί απαιτούσαν περισσότερη γη και χρήματα από την Εκκλησία και κάποιες μονές. Η αντίσταση που προβλήθηκε ήταν έντονη. Έτσι, το αυτοκρατορικό διάταγμα του 728 απαίτησε την αφαίρεση των εικόνων από της εκκλησίες. Μόνο ο σταυρός επιτράπηκε στην κόγχη της αψίδας. Έτσι οι στρατιωτικοί πίστευαν πως απαγόρευαν τη λατρεία των εικόνων, και οι πιο θαυματουργικές απ' αυτές ήταν πράγματι, εκτός των άλλων, σοβαρή πηγή πλουτισμού για μονές και εκκλησίες.

Βέβαια, τις λαϊκές μάζες δεν ενδιέφεραν τα συμφέροντα των στρατιωτι-

κών ούτε τα συμφέροντα της Εκκλησίας. Έτσι όμως προβάλλει οξύ το ερώτημα γιατί πήγαν με το μέρος της Εκκλησίας. Οι Εικονομάχοι βρήκαν υποστήριξη στη Μικρά Ασία, ενώ στην Ελλάδα και στις ευρωπαϊκές κτήσεις του Βυζαντίου, όπως και στον Πάπα, βρήκαν υποστήριξη οι Εικονολάτρες. Είναι, επίσης, γνωστά τα παρατάγματα που συνόδευσαν την έκδοση των διαταγμάτων. Διαπόμπευση ιδίως των μοναχών, ανδρών και γυναικών, κ.τ.τ. Ενώ όμως, με όλα αυτά, η στρατιωτική αριστοκρατία πράγματι ενισχύθηκε και οι Αραβες αντιμετώπι-σθηκαν, ξέσπασαν σε πολλά τμήματα

του κράτους εξεγέρσεις εναντίον της βαριάς φορολογίας που είχαν επιβάλει οι στρατιωτικοί. Όλα αυτά μαζί –εξευτελιστικοί διωγμοί κατά των Εικονολατρών, φόροι, διενέξεις εντός της στρατιωτικής αριστοκρατίας– δημιούργησαν εχθρικό κλίμα κατά της Εικονομαχίας, υπέρ της οποίας τελειοποιήθηκε ο αυτοκράτωρ Θεόφιλος. Μόλις αυτός πέθανε, η σύζυγός του Θεοδώρα συγκάλεσε Σύνοδο το 843 και επανέφερε τις εικόνες, με βάση τις αποφάσεις της Ζ' Οικουμενικής Συνόδου του 787 στη Νίκαια της Βιθυνίας. Η βασική σκέψη της Συνόδου ήταν θεολογικά σωστή, αλλά ήταν και

αυτή στην πράξη το ίδιο ανεφάρμοστο. Στην πράξη, δεν μπορούσε να ανακόψει τη λαϊκή φορά προς την εικονολατρία, που ο λαός είχε αποδεχθεί υπό την πίεση πολιτιστικών κυρίως λόγων.

Αν και δεν είναι της αρέσκειας μου η μονομέρεια της άποψης αυτής, δεν έχει νόημα η απόρριψή της, γιατί εξηγεί σε ικανό βαθμό τον ρόλο σημαντικών κοινωνικών παραγόντων ως προς το θέμα των εικόνων τα χρόνια εκείνα. Πιστεύουμε μάλλον πως η σύνδεση της κοινωνικής με την ιστορικο-θρησκευτική ερμηνεία που ακολουθεί μάς δίνει μια κάπως ολοκληρωμένη εικόνα των γεγονότων.

Σύγκρουση δύο θεολογιών

Η ιστορικο-θρησκευτική ερμηνεία δεν βλέπει στη διαμάχη περί των εικόνων τη σύγκρουση δύο θεολογιών περί του θέματος. Τα ζητήματα της Μονοφυσιτικής έριδας είχαν λήξει μέχρι τα μέσα του 5ου αι. μ.Χ. με την ήττα του Μονοφυσισμού, αλλά και τη δυσάρεστη, βέβαια, πολλαπλή διάσπαση της αυτοκρατορίας. Χάθηκαν οι νότιες επαρχίες της αυτοκρατορίας (Συρία, Αίγυπτος κ.λπ.) και, όπως δείχνει η ιστορία μέχρι τον Ιουστινιανό, και ακόμη μετά, η ομοψυχία δεν επανήλθε, παρά τα θεολογικά κόλπα της Κωνσταντινούπολης. Ιστορικά και επίσημα, η εκκλησιαστική θεολογία καταδίκασε σαφέστατα τον Μονοφυσισμό με την πλήρη αναγνώριση της ανθρωπίνης φύσης. Ε, και δεν πάει να είναι τέλειος ο Θεός; Στους εικονολάτρες έφτανε και περίσσευε το «τέλειος άνθρωπος». Μερικά πράγματα, όμως, για ορισμένους λόγους υπερεξαιρούνται, ενώ θεολογικά άλλα ατονούν. Αυτό έγινε και στην περίπτωση αυτή: η Εκκλησία έβγαλε επίσημα τον Μονοφυσισμό από την κυρία είσοδο, αυτός όμως, όπως δείχνουν τα γεγονότα, εύρισκε τρόπους να ξαναμπαινει μέσα από την πίσω πόρτα. Στην περίπτωση των εικόνων, οι υποστηρικτές της ερμηνείας που εκθέτουμε βρίσκουν ότι ο Μονοφυσισμός, εισερχόμενος από την πίσω πόρτα της Εκκλησίας, επηρέαζε την ευσέβεια, όχι τη θεολογία της Εκκλησίας. Με ποια έννοια ασκήθηκε η επιρροή αυτή; Με την έννοια ότι η ευσέβεια και η λατρεία της Εκκλησίας, υπό την ανωτέρω επίδραση, έρρεπαν περισσότερο προς τη θέαση του πνευματικού και ψυχικού μέσω του αισθητού και εξωτερικού, αντί να συμβαίνει το αντίστροφο. Αυτή η έμφαση του αισθητού και ορατού στις εικόνες αντί του πνευματικού και ψυχικού οδήγησε σε εκτροπές την ευσέβεια και, μαζί με τον περιβάλλοντα ελληνο-ρωμαϊκό συγγενή θρησκευτικό και πολιτιστικό παράγοντα, οδήγούσε το λαό στην εικονολατρία. Όταν υιοθετείται το αισθητό και εξωτερικό ορατό μονομερώς, ενώ παραμελείται η πνευματική και κηρυγματική της Εκκλησίας άποψη περί των εικόνων, αυτό ισοδυναμεί με την από την «πίσω πόρτα» μιας μονομερούς αντιλήψεως είσοδο στον προσδιορισμό της πνευματικότητας και της ευσέβειας της Εκκλησίας. Ενώ δηλ. η θεολογία μας, με το «τέλειος Θεός» και «τέλειος άνθρωπος», υπαιτισόταν ισόρροπη ανάπτυξη των δύο παραγόντων, αυτή η ισορροπία στην ευσέβεια

της Εκκλησίας διασαλεύθηκε – ποτέ επίσημα, δυστυχώς όμως σταθερά και στην καθημερινή πράξη, αν και όχι επίσημα αλλά από την πίσω πόρτα. Κατά την άποψη δηλ. που επικράτησε στην εκκλησιαστική πράξη, το έργο του Θεού εν Χριστώ για τη σωτηρία των ανθρώπων, όπως κάποιες απόψεις του εξελίχθηκαν στη λατρεία και στην καθημερινή ευσέβεια των πιστών, τους οδηγούσαν να πιστεύουν πως η άμεση και ποθητή επικοινωνία με το θείο, χωρίς την έμμεση και πνευματική μεταξύ των δύο σχέση, οδηγούν στην πραγματικότητα της σωτηρίας και της θέωσης (με την έννοια: θαύματος, θεραπείας, εξυπηρέτησης πάσης ανάγκης, οδηγούν ex machina κ.τ.τ.).

Τα παραπάνω ωθούν επιφανείς θεολόγους να εξηγούν ιστορικά τη διαμάχη περί των εικόνων όχι σαν θεολογική διαμάχη, αλλά σαν ένα παράγοντα «αντιδογματικό» και πολιτιστικά αντιχριστιανικό, που μπήκε στη ζωή των Εκκλησιών σιγά σιγά και από την «πίσω πόρτα». Το ότι ο μοναχισμός είχε εξ αρχής την τάση να μεταφέρει στο παρόν τα πράγματα του Ουρανού κατά τον πιο ποθητό τρόπο, αυτό είναι κοινή διαπίστωση. Αργότερα μάλιστα, την άποψή του αυτή επιχείρησε να θεμελιώσει και θεωρητικός. Το κακό με τους Εικονομάχους, εξάλλου, ήταν ότι δεν επιδίωξαν τη θεραπεία της εικονολατρίας ως εκτροπής της ορθής ευσέβειας, αλλά απαίτησαν την απομάκρυνση των εικόνων από τις εκκλησίες. Εδείξαν επιπολαιότητα και υπεροψία στην αντιμετώπιση της κρίσης. Ετσι διορθώνονται περικλήσεις λαϊκές που έχουν αρκετά μακρά ιστορία;

Ένα ασκητικό εγχειρίδιο

Για να καταλάβει ο αναγνώστης και κάποιους από τους πολιτιστικούς λόγους που ώθησαν όχι την επίσημη της Εκκλησίας θεολογία, αλλά, σιγά σιγά κι από τα πλάγια, την ευσέβεια των

λαϊκών μαζών και των μοναχών στις ακραίες θέσεις προς το ποθητό –δεν ασχολούμαι εδώ καθόλου με τον πολύ φυσικό και καθόλου ακίνδυνο ανταγωνισμό της χριστιανικής προς την ειδωλολατρική λατρεία– θα αναφερθώ στη συνέχεια μόνο σε ένα μοναστικό εγχειρίδιο πνευματικότητας, που γράφτηκε τις παραμονές της σύγκρουσης περί των Εικόνων, για να δείξω πόσο σημαίνουσα μπορούσε να είναι η επίδραση αυτή. Το έργο δεν έχει σχέση με την επίσημη θεολογία της Εκκλησίας, αλλά με sui generis απόψεις ενός ασκητικού μυστικού εγχειρίδιου επηρεασμένου βαθύτατα από το συγγραφικό έργο του νεοπλατωνικού ειδωλολάτρη μυστικιστή Πρόκλου (+ 485). Σπάνια στην ιστορία έργο επηρέασε τόσο βαθιά Ανατολή και Δύση όσο τα λεγόμενα *Αρεοπαγίτικα*, έργο ψευδοπύραφο, αποδιδόμενο στον πρώτο επίσκοπο Αθηνών, τον άγιο Διονύσιο τον Αρεοπαγίτη, ενώ έχει γραφεί τον 6ο αι. μ.Χ.

Κάποιες απόψεις του έργου αυτού βρήκαν σοβαρές αντιρρήσεις από την επίσημη θεολογία, αφού στα *Αρεοπαγίτικα* υιοθετείται η συμβιβαστική προς τον Μονοφυσισμό θέση του «Ένωτικού» του αυτοκράτορα Ζήνωνα. Παρ' όλα αυτά, η πνευματική επίδραση του έργου αυτού υπήρξε τεράστια: Ένας κόσμος ουράνιος κατέρχεται κατά βαθμίδες προς εμάς από τον θείο κόσμο και στη συνέχεια, κατά οριζόμενες βαθμίδες εκκλησιαστικές, ανέρχεται προς το Θείο, επιστρέφοντας εκεί οπόθεν ξεκίνησε: Καθαρός, φωτισμός, Πλήρωμα! Και όλα αυτά επιτυγχάνονται, η θέωσή μας πραγματοποιείται, διά της εκκλησιαστικής

ουράνιας ιεραρχίας, μέσω ιερών συμβόλων και υλικών ή αισθητών μέσων. Το ποθητό και το ουράνιο εδώ μπερδεύονται με έναν τρόπο που δεν μπορείς να τα ξεχωρίσεις! Δεν μπορεί να παραβλέψει κανείς την επίδραση τέτοιας υψής πολιτιστικών παραγόντων.

Σημειώσαμε παράγοντες που επηρέασαν τους Βυζαντινούς μας προγόνους σε απαράδεκτες υπερβολές και προς τη λατρεία των εικόνων. Είναι αρκετά γνωστές οι υπερβολές που επικράτησαν. Είδαμε ότι οι Ισαυροί έκαναν λάθος ως προς τη μέθοδο της θεραπείας που χρησιμοποίησαν. Το άρθρο αυτό θα κλείσει σημειώνοντας πως οι εκκλησιαστικές Σύνοδοι αντιμετώπισαν το πρόβλημα. Ε, λοιπόν, και αυτές ασχολήθηκαν κυρίως με την αναίρεση της επικριματολογίας των εικονομάχων, που ζητούσαν

την απομάκρυνση των εικόνων από τις εκκλησίες με έναν τρόπο μάλλον αιθεροβάμονα. Το έργο τους στο θέμα αυτό ήταν θεολογικά, σε γενικές γραμμές, επιτυχές. Δυστυχώς δεν έστρεψαν σοβαρά, όπως όφειλαν, την προσοχή τους και προς την άλλη πλευρά, αυτή των θεολογικών και πνευματικών απαράδεκτων υπερβολών και προς τη χριστιανική ευσέβεια κατά τη λατρεία και προς τη χρήση των εικόνων από το λαό και τους μοναχούς. Κι αυτό είναι κάτι που δεν έγινε μέχρι σήμερα.

Γιορτάζουμε και εφέτος την Κυριακή της Ορθοδοξίας με την έννοια πως οι εικόνες δεν διώχθηκαν, όπως επιχείρησαν οι Εικονομάχοι, από την Εκκλησία, ως Χριστιανοί όμως Ορθόδοξοι περιμένουμε ακόμη την ολοκλήρωση της διαδικασίας εκείνης. Εξακολουθούμε δηλ. ακόμη να περιμένουμε μετά την Κυριακή της Ορθοδοξίας και

Η εικονοκλαστική έριδα τον 8ο και τον 9ο αιώνα και η νίκη των εικονολατρών κατά των εικονομάχων

◀ Η Ζ' Οικουμενική Σύνοδος της Νικαίας. Τοιχογραφία από το νάρθηκα στο καθολικό της Μονής Σταυρονήγια του Αγίου Ορους, έργο του Κρητικού ζωγράφου Θεοφάνη Σιρελίτζα - Μπαθά, 16ος αι.

Ο Ακάθιστος Ύμνος...

▲ Ο 14ος οίκος του Ακαθίστου Ύμνου – «Ξένον τόκον ιδόντες...». Τοιχογραφία στον Άγιο Νικόλαο τον Ορφανό, Θεσσαλονίκη.

Του **ΘΕΟΧΑΡΗ Ε. ΔΕΤΟΡΑΚΗ**

Καθηγητή Πανεπιστημίου Κρήτης

Ο ΑΚΑΘΙΣΤΟΣ ΎΜΝΟΣ είναι ίσως το λαμπρότερο δημιούργημα της βυζαντινής μνημογραφίας. Για δεκατρείς και περισσότερο αιώνες ο ύμνος αυτός εξακολουθεί να ψάλλεται στους ναούς της ελληνικής Ορθοδοξίας και να γεμίζει τις καρδιές των πιστών με ευφροσύνη και κατάνυξη. Εγκώμιο και δοξολογία και ικεσία μαζί στη Μητέρα του Θεού, την ιερότερη και δημοφιλέστερη μορφή του χριστιανικού εορτολογίου, ο Ακάθιστος Ύμνος ηχεί μέσα στην ευδιασπής ατμόσφαιρα του ελληνικού ανοιχιάτικου δειλινού ως νότα ψυχικής ευφροσύνης και ανακουφίζει το πένθιμο και αυστηρό κλίμα των ακολουθιών της Μ. Τεσσαρακοστής.

Είπαν ότι η μόνη αληθινή ποίηση είναι η θρησκευτική. Αν αυτό είναι αλήθεια, τότε ο Ακάθιστος Ύμνος είναι η ωραιότερη απόδειξη. Είναι ένα αλη-

θινό ποίημα, στο οποίο συνυπάρχουν όλα τα στοιχεία της μεγάλης τέχνης, δύναμη στην έκφραση, τόλμη στις παρομοιώσεις, τέλεια στιχουργική αρμονία και, πάνω απ' όλα, μια σπάνια ποιητική σύλληψη. Εχουμε ένα τέλει ποιητικό δημιούργημα, στο οποίο η χάρη και η αρμονία της μορφής συναγωνίζονται την ειλικρίνεια του αισθήματος και το ύψος του θρησκευτικού ενθουσιασμού. Οι ιστορικοί και οι κριτικοί της λογοτεχνίας αναγνωρίζουν ομόφωνα στο ποίημα τούτο μια από τις καλύτερες εκφράσεις της ποιητικής τέχνης.

Ειδολογικώς, ο Ακάθιστος είναι ένα κ ο ν τ ά κ ι ο με αλφαβητική ακροστιχίδα (Α-Ω). Το κοντάκιο ως μνημογραφικό είδος έχει τυπική μορφολογία. Αποτελείται από ένα ή και περισσότερα προίμια, και από μια σειρά στροφών που ονομάζονται ο ι κ ο ι. Ο πρώτος οίκος λειτουργεί ως ρυθμοτονικό πρότυπο για όλους τους επόμενους,

που είναι απόλυτα όμοιοι με τον πρώτο στον αριθμό των στίχων, στον αριθμό των συλλαβών κατά στίχο και στη θέση του μετρικού τόνου. Η καταληκτική φράση στα προίμια και στους οίκους είναι κοινή και λέγεται ε φ ύ μ ν ο ή ανακλώμενο ή κουκούλιο, ένα είδος ρεφραίν. Τα αρχικά γράμματα του πρώτου στίχου και των οίκων σχηματίζουν μια φράση, που λέγεται α κ ρ ο σ τ ι χ ι δ α (π.χ. Του ταπεινού Ρωμανού ύμνος). Σε άλλες περιπτώσεις η ακροστιχίδα είναι αλφαβητική, ακολουθεί δηλαδή τη σειρά των στοιχείων της αλφαβήτου (Α-Ω), όπως στον Ακάθιστο.

Σε σχέση με την παραδοσιακή μορφή των κοντακίων ο Ακάθιστος παρουσιάζει μερικές χαρακτηριστικές και προβληματικές διαφορές. Οι οίκοι του δεν είναι όλοι απολύτως όμοιοι, όπως συμβαίνει σε όλα τα κοντάκια. Στον Ακάθιστο Ύμνο οι οίκοι που έχουν περιττό αριθμό (1, 3, 5, κ.ο.κ.) είναι εκτενέστεροι και περιέχουν τους χαιρετισμούς (12 στίχους, που αρχίζουν όλοι με το «Χαίρε») και σ' αυτούς

το εφύμνιο είναι «Χαίρε, νύμφη ανύμφευτε». Αντίθετα οι οίκοι με άρτιο αριθμό (2, 4, 6 κοκ) είναι συντομότεροι, δεν περιέχουν χαιρετισμούς και έχουν εφύμνιο «αλληλούια». Αυτή η εμφανής απόκλιση από την παραδοσιακή φόρμα των κοντακίων συνιστά χωρίς αμφιβολία νεωτερικότητα στοιχείο.

Είναι, επίσης, αξιοσημείωτο ότι ο Ακάθιστος δεν έχει θεματική ενότητα, όπως όλα τα κοντάκια. Διακρίνονται σαφώς δύο μέρη, το ιστορικό και το θεολογικό. Οι πρώτοι 12 οίκοι αναφέρονται στην επίγεια παρουσία του Χριστού. Στο θεματικό αυτό πλαίσιο του πρώτου μέρους περιλαμβάνονται κατά σειρά τα εξής θέματα, όπως τα ιστορεί ο ευαγγελιστής Λουκάς: ευαγγελισμός, η απορία της Παρθένου που κυοφορεί «υπέρ φύσιν», η διαβεβαίωση του αγγέλου για την υπερούσια θεϊκή προστασία της κόρης, η επίσκεψη της Μαρίας στη συγγενή της Ελισάβετ, η ανησυχία του γέροντος Ιωσήφ, η προσκύνηση των ποιμένων και των μάγων, η φυγή στην Αίγυπτο και η Υπαπαντή του Χριστού. Τα θέματα αυτά είναι σαφώς συγγενέστερα προς τη γέννηση του Χριστού παρά προς τον ευαγγελισμό της Θεοτόκου. Αυτό θεωρείται ισχυρή ένδειξη ότι ο Ακάθιστος συνετέθη ίσως σε εποχή κοινού εορτασμού του ευαγγελισμού και της γέννησης του Χριστού. Το δεύτερο μέρος περιέχει θέματα της χριστολογικής και μαριολογικής θεολογίας. Αρχίζει με τη «νέαν κτίσιν» που δημιούργησε η ένσαρκη επί της γης παρουσία του Χριστού και τελειώνει με μια ωραία επίκληση για τη διηνεκή προστασία της Θεοτόκου.

Πέρα, όμως, από το ιστορικό και το θεολογικό του περιεχόμενο, εκείνο το στοιχείο που συγκινεί και διεγείρει το θρησκευτικό συναίσθημα είναι το ενθουσιώδες ποιητικό εγκώμιο της Θεοτόκου, που υψώνεται κατ' αναβαθμούς με τους επάλληλους χαιρετισμούς. Δώδεκα «χαίρε» στον κάθε οίκο, σε έξι ζεύγη στίχων, σε απόλυτη παραλληλία συλλαβών και τόνων, με ένα ακόμη «χαίρε» επιπλέον στο εφύμνιο, δημιουργούν ένα αίσθημα θρησκευτικού ενθουσιασμού, μια αληθινή μέθη συγκίνησης και κατάνυξης. Ένας κειμαρρος προσδιορισμών και εικόνων κατακλύζει τον Ύμνο, και τα πληθωρικά λογοτεχνικά σχήματα, οι αντιθέσεις, οι μεταφορές, οι παρομοιώσεις, τα παρηχητικά φαινόμενα, τα πάρισα και ομοιοτέλευτα, είναι εκφραστικά ποικίλα μεγάλης τέχνης, που δημιουργούν ένα είδος υμνολογικού «μπαρόκ».

Η συναξαριακή παράδοση, από τον 10ο αιώνα και έπειτα, συνδέει σταθερά τον Ακάθιστο Ύμνο με συγκεκριμένο ιστορικό γεγονός, την πολιορκία της Κωνσταντινούπολης τον Αύγουστο του 626 μ.Χ. από τους Αβάρους, κατά τη διάρκεια της τρίτης εκστρατείας του αυτοκράτορα Ηρακλείου εναντίον των Περσών. Η σωτηρία της βασιλεύουσας, την άμυνα της οποίας είχε αναλάβει ο πατριάρχης Σέργιος με τον πρωθυπουργό Βώνο, αποδόθηκε στη Θεοτόκο και ο λαός και ο κλή-

ρος προσέφεραν στο σώτριά Παρθένο τον ύμνο, τον οποίο «ολονύκτιον και ακάθιστον αυτή εμελώδισαν», ως έκφραση ευγνωμοσύνης και ευχαριστίας. Έτσι ο ύμνος ήταν φυσικό να αποδοθεί στον τότε πατριάρχη Σέργιο.

Η νεότερη έρευνα αμφισβητεί την εγκυρότητα της συναξαριακής μαρτυρίας για το χρόνο και τον ποιητή του Ακαθίστου Ύμνου. Χωρίς αμφιβολία ο ύμνος αυτός είναι έργο μεγάλου ποιητή και ο Σέργιος δεν είναι καν ποιητής. Εκτός τούτου, ο ύμνος δεν περιέχει καμία αναφορά σε συγκεκριμένο πολεμικό γεγονός. Αν συνδεόταν πράγματι με το συγκεκριμένο πολεμικό γεγονός του 626, ασφαλώς ο υμνογράφος θα το ανέφερε ή θα είχε κάποιον υπαινιγμό. Αυτό δεν συμβαίνει. Ο Ύμνος είναι εγκωμιαστικός και ικετευτικός, αλλά καθόλου πολεμικός. Το τροπάριο «Τη Υπερμάχω στρατηγώ...», που ψάλλεται σήμερα ως προοίμιο του Ύμνου, δεν έχει καμία σχέση με το περιεχόμενο του Ύμνου, όπως έπρεπε να συμβαίνει. Είναι μεταγενέστερο δημιούργημα, σύνθεμα του πατριάρχη Γερμανού Α' (715-730), και αναφέρεται γενικά και αόριστα στην υπερφυ-

σική προστάτιδα και υπέρμαχη στρατηγώ της βασιλεύουσας. Τα αρχαιότερα και εγκυρότερα χειρόγραφα παρέχουν άλλο προοίμιο, το αυθεντικό, που έχει ως θέμα του τον ευαγγελισμό της Θεοτόκου και συνδέεται αμέσως με τον Ύμνο, που αρχίζει με τον αρχαγγελικό χαιρετισμό στην Παρθένο: «Αγγελος πρωτοστάτης ουρανόθεν επέμφθη ειπείν τη Θεοτόκω το χαιρε...». Είναι μάλλον χαρακτηριστικό, ότι το προοίμιο αυτό «Το προσταχθέν μυστικώς λαβών εν γνώσει / εν τη σκηνή του Ιωσήφ σπουδή επέστη / ο ασώματος λέγων τη απειρογάμω...» ψάλλεται και σήμερα στην εορτή του Ευαγγελισμού (25η Μαρτίου), καθώς και το εσπέρας της Παρασκευής της Ε' εβδομάδας των νηστειών, όταν ψάλλεται ολόκληρος ο Ύμνος.

Ήταν φυσικό ένα τόσο αξιο ποιητικό έργο να αποδοθεί σε μεγάλο ποιητή. Πολλοί θεωρούν ως ποιητή του Ακαθίστου τον Ρωμανό τον Μελωδό, τον ενδοξότερο υμνογράφο του Βυζαντίου. Οι αντιρρήσεις είναι πολλές. Δεν υπάρχει καμία μαρτυρία φιλολογική

για μια τέτοια σχέση. Σήμερα γνωρίζουμε περισσότερα από 80 κοντάκια του Ρωμανού, δηλαδή ένα αρκετά σημαντικό μέρος της παραγωγής του, που μας επιτρέπει να ξέρουμε τα ουσιαστικά γνωρίσματα της τέχνης του, που είναι κυρίως η ανθρωποποιία και ο διάλογος (εσωτερικός και εξωτερικός). Ο Ακάθιστος δεν έχει τα γνωρίσματα αυτά.

Μια άποψη που έχει παλαιότερα υποστηριχθεί, σύμφωνα με την οποία ο Ακάθιστος συντέθηκε σε εποχή προγενέστερη του Ρωμανού, πρέπει να αποκλεισθεί. Το κοντάκιο ως υμνογραφικό είδος δεν έχει δώσει κανένα ολοκληρωμένο δείγμα πριν από τον Ρωμανό. Αντίθετα, η λογοτεχνική δομή του Ακαθίστου μάς απομακρύνει ακόμη και από την εποχή της ακμής του είδους και μας επιβάλλει να τον χρονολογήσουμε στο τέλος της περιόδου των κοντακίων, δηλαδή στις αρχές του 8ου αιώνα. Είναι η άποψη που έχω υποστηρίξει πολλές φορές με ισχυρά, όπως νομίζω, επιχειρήματα. Παρά ταύτα είναι πολύ δύσκολο να αποδοθεί ο Ύμνος σε συγκεκριμένο ποιητή. Η έρευνα κινείται σε ευρύτατο χρονικό πλαίσιο, από τον Ρωμανό ως τον Φώτιο, αλλά το πρόβλημα της

► Η πολιορκία της Κωνσταντινούπολης από τους Αβάρους. Φορητή εικόνα τον 18ο αι. Αθήνα, ιδιωτική συλλογή (πηγή: «Οι Θρησκείες της Ορθοδοξίας», Εκδοτική Αθηνών).

πατρότητα του Ακαθίστου παραμένει ακόμη άλυτο. Προσωπικά πιστεύω ότι ο Κοσμάς ο Μελωδός (περ. 668 - περ. 752 μ.Χ.), μέγας μνογράφος και ο μόνος που αποκλήθηκε Μελωδός μετά τον Ρωμανό, συγκεντρώνει τις περισσότερες πιθανότητες να είναι ο ποιητής του Ακαθίστου. Την άποψη αυτή, εκτός από τις φιλολογικές και ιστορικές ενδείξεις, ισχυροποιεί και ένα σημαντικό αρχαιολογικό εύρημα, μια παλαιά εικόνα του Ευαγγελισμού, που είδε ο Γερμανός ερευνητής Baumstark το 1904 σε παρεκκλήσιο της ονομαστής Μονής του Αγίου Σάββα στην Ιερουσαλήμ. Στην εικόνα, εκτός από το θέμα του αρχαγγέλου και της Μαρίας, υπάρχει και μια μορφή μοναχού που κρατεί ειλητήριο με την απαρχή του Ακαθίστου: «*Άγγελος πρωτοστάτης ουρανόθεν επέμφθη...*». Στην κεφαλή του μοναχού υπάρχει ταϊνία με το όνομα «Ο αγιος Κοσμάς». Είναι πρόδηλο ότι στη μοναστική κοινότητα του Αγίου Σάββα, όπου μόνασε και

σταντινούπολη. Αργότερα ο Ύμνος μεταφράστηκε στη σλαβωνική και σε πολλές ανατολικές και ευρωπαϊκές γλώσσες και αποτελεί λειτουργικό κείμενο σε όλες τις εκκλησίες. Για πρώτη φορά το ελληνικό κείμενο εκδόθηκε το 1502 στη Βενετία από τον Αλδο Μανούτιο.

Από λειτουργική άποψη ο Ακάθιστος ψάλλεται χωρισμένος σε τέσσερα ίσα τμήματα, από έξι οίκους το καθένα, τις τέσσερις πρώτες εβδομάδες της Μ. Τεσσαρακοστής, το εσπέρας της Παρασκευής. Ολόκληρος ο Ύμνος ψάλλεται το εσπέρας της Παρασκευής της Ε΄ εβδομάδας της Μ. Τεσσαρακοστής. Μαζί ψάλλεται και ο ένας άλλος λαμπρός ύμνος, ο κανόνας του Ακαθίστου, ποίημα αυτός του Ιωσήφ του Υμνογράφου. Έτσι τα δύο κείμενα, κοντάκιο και κανόνας, συμπάλλονται. Η τάξη αυτή φαίνεται να παγιώθηκε από τον 11ο αιώνα και έπειτα.

Ο Ακάθιστος Ύμνος σώζεται σε μεγάλο πλήθος χειρογράφων κοντακα-

◀ **Ο Ακάθιστος Ύμνος. Ρωσική περιγραφή εικόνα, με τη Θεοτόκο και τους 24 οίκους του Ακαθίστου. Μόσχα, 1550-1570.**

ετάφη ο Κοσμάς, υπήρχε αυτή η παράδοση, την οποία εκφράζει η εικόνα. Δυστυχώς, παρά τις πολλές έρευνες, το πολύτιμο αυτό εύρημα δεν έχει μέχρι σήμερα επιστημονηθεί, και η μόνη μαρτυρία που διαθέτουμε είναι εκείνη του Γερμανού ερευνητή.

Ο Ακάθιστος Ύμνος μεταφράστηκε στη λατινική περί το 800 από τον επίσκοπο Βενετίας Χριστόφορο, ο οποίος αποδίδει τον ύμνο στον πατριάρχη Γερμανό Α΄. Αλλά ο πατριάρχης Γερμανός είναι απλώς ο ποιητής του δεύτερου προοιμίου: «*Τη υπερμάχω στρατηγώ τα νικητήρια...*» και πιθανότατα ο κομιστής του Ύμνου από τη Μονή του Αγίου Σάββα των Ιεροσολύμων στην Κων-

σταντινούπολη, βρισκόνται στο Εσκοριάλ (cod R.I. 19,) το Ιστορικό Μουσείο της Μόσχας (cod. 2752 και gr. 429), στη βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου του Princeton (cd. Garrett 13) κ.α. Τοιχογραφίες και φορητές εικόνες με τους οίκους του Ακαθίστου χρονολογούνται από τον 14ο αιώνα και έπειτα και αποτελούν ιδιαίτερο θεματικό κύκλο στην ιστορία των βυζαντινών εικόνων. ❀

Του **ΘΕΟΧΑΡΗ Ε. ΔΕΤΟΡΑΚΗ**

ΑΝ Ο ΑΚΑΘΙΣΤΟΣ ΎΜΝΟΣ είναι το δημοφιλέστερο μνογραφικό κείμενο για το κοσμικό πλήρωμα της Εκκλησίας, ο Μέγας Κανών είναι ο κατ' εξοχήν προσφιλής ύμνος των μοναχών. Είναι ο ύμνος της εξομολόγησης, της ταπεινώσης, της συντριβής και της μετάνοιας του αμαρτωλού ανθρώπου. Η ένταξη του στη λειτουργική τάξη των ακολουθιών της Μ. Τεσσαρακοστής έχει ως σκοπό την πνευματική και ψυχική προετοιμασία του ανθρώπου για τη μεγάλη περίοδο των παθών και της Αναστάσεως του Κυρίου.

Ο Μέγας Κανών είναι ο μεγαλύτερος σε αριθμός τροπαρίων από τους κανόνες της λειτουργικής μνογραφίας και σ' αυτό οφείλει την ονομασία του. Αποτελείται από 250 τροπάρια, που διατάσσονται σε 9 ωδές, με 11 ειρμούς. Ίσως είναι απαραίτητο εδώ, για όσους δεν γνωρίζουν τα πράγματα, να λεχθεί ότι ο κανόνας ως μνογραφικό είδος εμφανίζεται τον 8ο αιώνα και πήρε τη θέση του παλαιότερου κοντακίου στην υμνολογία του όρθρου. Η μορφολογία του είναι τυπική. Πρόκειται για ένα σύστημα μικρών ύμνων (τροπαρίων), που οργανώνονται σε εννέα (οκτώ συνηθέστερα) ενότητες, που λέγονται ωδές. Κάθε ωδή αποτελείται από έναν ειρμό,

αργότερα την Εκκλησία της Κωνσταντινουπόλεως ως μέγας ορφανοτρόφος. Περί το 712 χειροτονήθηκε αρχιεπίσκοπος Κρήτης και απέθανε το 740 στην Ιερσό της Μυτιλήνης.

Τον Μέγαν Κανόνα συνέθεσε ο Ανδρέας σε ώριμη ηλικία, πιθανότατα κατά την περίοδο της αρχιερατείας του στην Κρήτη (712-740). Είναι το αντιπροσωπευτικότερο ποίημα της χριστιανικής συντριβής και του εσωτερικού αγώνα του ανθρώπου. Χαρακτηρίστηκε ως «έντονη διαμαρτυρία κατά της αμαρτίας» ιδιαίτερα της σαρκικής, η οποία δένει τον άνθρωπο με τα γήινα και εμποδίζει την πορεία προς τον ουρανό. Είναι λοιπόν ένας ατελεύτητος θρήνος της αμαρτωλής ψυχής, που εξομολογείται τα παραπτώματά της και ζητεί άφεση από την πηγή του ελέους, της αγάπης και της συγγνώμης, τον Χριστό. Ο ποιητής, επισείοντας διαρκώς την αναπόφευκτη τιμωρία του αμαρτωλού στη μέλλουσα κρίση και φέρνοντας χαρακτηριστικά παραδείγματα αμαρτίας και αρετής από την Παλαιά και την Καινή Διαθήκη επιχειρεί να διδάξει, με τρόπο επαγωγώ και παραδειγματικό, τον άνθρωπο να διαρρήξει τους δεσμούς του με την ύλη και τις υλικές απολαύσεις, να αντισταθεί στον πειρασμό της σάρκας, να στρέψει τα όμματα της ψυχής του στον ουρανό. Όπως σημειώνει με ευστοχία ο συναξαριστής, ο Ανδρέας γίνεται ένας «αλείπτως» προγυμνα-

...ΚΑΙ

δηλαδή ένα ρυθμοτονικό πρότυπο (ποιητική και μουσική φόρμα, και από λίγα τροπάρια (συνήθως 2-4), που ακολουθούν πιστά από μετρική και μουσική άποψη τον ειρμό. Ο ευρετής του νέου αυτού μνογραφικού είδους είναι άγνωστος. Οι πρώτοι, πάντως, μεγάλοι ποιητές κανόνων, που πιστεύεται ότι διαμόρφωσαν και επέβαλαν το είδος στη λειτουργική μνογραφία, είναι οι τρεις μεγαλύτεροι μελωδοί της Εκκλησίας, ο Ανδρέας Κρήτης (περ. 660-740), ο Ιωάννης Δαμασκηνός (περ. 665 - περ. 749) και ο Κοσμάς ο Μελωδός (περ. 664 - περ. 752). Καταγόμενοι και οι τρεις από τη Δαμασκό, υπήρξαν τρόφιμοι της ονομαστής Μονής του Αγίου Σάββα στην Ιερουσαλήμ, όπου πιθανότατα γεννήθηκε και διαμορφώθηκε το νέο είδος της μνογραφίας, ο κανόνας.

Ποιητής του Μεγάλου Κανόνος είναι ο Ανδρέας αρχιεπίσκοπος Κρήτης ο Ιεροσολυμίτης. Διάσημος εκκλησιαστικός ρήτορας και μνογράφος, ο Ανδρέας γεννήθηκε στη Δαμασκό, ασκήθηκε στη Μονή του Αγίου Σάββα, υπήρξε στην Εκκλησία Ιεροσολύμων ως πατριαρχικός υπομνηματογράφος και

στής του αγωνιζόμενου αμαρτωλού ανθρώπου και επιχειρεί με ζωντανά παραδείγματα να τον προετοιμάσει για να αντιμετωπίσει με γενναιότητα και αποτελεσματικότητα την διαρκώς παρούσα αμαρτία.

Ο τίτλος του Μεγάλου Κανόνος είναι φιλολογικός και μεταγενέστερος. Ο ίδιος ο Ανδρέας τιτλοφόρησε τον ύμνο του ως «Θρήνο» και αυτόν τον τίτλο παρέχουν τα παλαιότερα και εγκυρότερα χειρόγραφα. Είναι μάλιστα πολύ χαρακτηριστική η απαρχή του ύμνου:

*Πόθεν άρξομαι θρηνηίν
τας του αθλίου μου βίου πράξεις,
ποιάν απαρχήν
επιθήσω, Χριστέ,
τη νυν θρηνωδία;*

Από λογοτεχνική άποψη, ο ύμνος είναι ένα από τα καλύτερα δείγματα της εξομολογητικής ποιήσης. Χωρίς αμφιβολία κουράζει η συνεχής ομολογία της αμαρτίας και η διαρκώς επισείομενη απειλή της τιμωρίας, αλλά υπάρχουν στον ύμνο αληθινά ποιητικά στοιχεία και εικόνες που εντυπωσιάζουν και συγκινούν. Η εκ βαθέων εξο-

◀ «Ὡς δορκάς (ψυχή) ἐκ βρόχων ἀνάσωσον τὸν βίον / περωθείσα πράξει καὶ νῶ καὶ θεωρία» – *Μέγας Κανὼν*. Παράσταση ἀπὸ εἰκονόγραφο χειρόγραφο τοῦ 11ου αἰ. Μονὴ Ἁγίας Αἰκατερίνης τοῦ Σινά (πηγή: «Σινά. Οἱ Θεοσαρτοὶ τῆς Μονῆς», Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν).

δεικνύεται ἐμπράκτως, γιὰ νὰ ἔχει ἀξία. Ἡ ψυχὴ, ποὺ οἰλισθαίνει στὴν ἀμαρτία καὶ ἐκτρέπεται, σὰν ἀγριεμένη δαμάλα, ἀλλὰ καλεῖται νὰ μοιάσει μετὰ τὴν δορκάδα, ποὺ γλυτώνει ἀπὸ τὸ βρόχο τοῦ θανάτου καὶ κάνει φτερά καὶ πετάει πρὸς τὴν σωτηρία:

*Ὡς δάμαλις, ψυχὴ,
παροιστρήσασα ἐξωμοιώθης
τῷ Ἐφραίμ
ὡς δορκάς ἐκ βρόχων
ἀνάσωσον τὸν βίον
περωθείσα πράξει καὶ νῶ
καὶ θεωρία.*

Ἦταν φυσικὸ ἓνα τέτοιο ὑμνογραφικὸ κείμενο νὰ δημιουργήσει τὴν ἀνάγκη ἐρμηνειῶν καὶ διασκευῶν. Τὴν πληρέστερη καὶ πλουσιότερη ἐρμηνεῖα ἔγραψε τὸν 12ο αἰῶνα ὁ μοναχὸς Ἀκάκιος Σαββαΐτης. Ἡ ἐνδιαφέρουσα αὐτὴ ἐρμηνεῖα ἦταν τὸ θέμα τῆς διδακτορικῆς διατριβῆς τῆς μαθήτριάς μου κ. Ἀντωνίας Γιαννοῦλη. Ὑπάρχουν ὅμως καὶ ἄλλες νεότερες ἐρμηνεῖες, ἐμμετρες καὶ πεζές. Ὁ κρητικὸς καταγωγῆς

ιερέας Γεώργιος Καλλιέργης ἀπὸ τὴν Πάρο (μέσα τοῦ 18ου αἰῶνα) μετέφερε σὲ δημῶδεις δεκαπεντασύλλαβους στίχους τὰ περισσότερα τροπάρια τοῦ Μεγάλου Κανόνος, μετὰ τὸν χαρακτηριστικὸ τίτλο «Ἄνθος ἐξαγορείας». Τοῦ κειμένου τούτου ετοιμάζεται ἤδη ἡ ἔκδοσις.

Στὴ λειτουργικὴ πράξις ὁ Μέγας Κανὼν ψάλλεται τὸ εσπέρας τῆς Τετάρτης τῆς Ἑ΄ εβδομάδας τῶν νηστειῶν. Μαζὶ ψάλλονται καὶ ἄλλα στοιχεῖα, ὅπως τὸ κοντάκιο τοῦ Ῥωμανοῦ «Ψυχὴ μου, ψυχὴ μου, ἀνάστα, τί καθεύδεις;...» καὶ ἓνας κανὼνας τῆς οσίας Μαρίας τῆς Αἰγυπτίας, τῆς μνήμης τῆς ὁποίας ἡ Ἐκκλησία ἔχει τοποθετήσει στὴν Ἑ΄ Κυριακὴ τῆς Μ. Τεσσαρακοστής. Ἡ ἐπιλογὴ καὶ ἡ συμπλοκὴ τοῦ νέου αὐτοῦ στοιχείου μετὰ τὸ Μέγα Κανὼνα δὲν ἦταν τυχαία. Ἡ οσία Μαρία ἡ Αἰγύπτια, ἡ διαβόητη πόρνη ποὺ μετανόησε καὶ κέρδισε μετὰ ἐξουθενωτικὴ ἀσκήσις τὴν αγιότητα, εἶναι ἓνα ζωταντὸ καὶ πολὺ ἀνθρώπινο παράδειγμα τοῦ ἀγῶνα γιὰ τὴν ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τὴν ἀμαρτία καὶ τὴν κάθαρση τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὸ βόρβορο τῶν παθῶν. ✝

Μέγας Κανὼν

μολόγησι μπροστὰ στὸν παντογνώστη Θεὸ εἶναι ἡ αἰώνια φωνὴ τῆς ἀμαρτωλῆς ψυχῆς:

*Ἐγγίζει, ψυχὴ, τὸ τέλος,
ἐγγίζει καὶ οὐ φροντίζεις,
οὐκ ετοιμάζῃ
ὁ καιρὸς συντέμνει, διανάστηθι,
ἐγγύς ἐπὶ θύραις ὁ κριτὴς ἐστίν
ὡς ὄναρ, ὡς ἄνθος
ὁ χρόνος τοῦ βίου τρέχει
τί μάτην ταραπτόμεθα;*

*Οὐ γέγονεν ἐν τῷ βίῳ
ἀμάρτημα οὐδέ πράξις
οὐδέ κακία
ἐν ἐγῶ, Σωτήρ, οὐκ ἐπλημμέλῃσα
κατὰ νοῦν καὶ λόγον καὶ προαίρεσιν
καὶ θέσει καὶ γνώμῃ
καὶ πράξει ἐξαμαρτήσας,
ὡς ἄλλος οὐδεὶς πώποτε.*

Οἱ ἀγαπημένοι ὅροι τοῦ Ἀνδρέα, ποὺ συχνὰ τοὺς ἐπαναφέρει, ἡ ψυχὴ, ὁ νοῦς, ἡ συνείδησις, ὁ λόγος, ἡ προαίρεσις, ἡ πράξις καὶ ἡ θεωρία, γνωστοὶ ἀπὸ τὴν θεολογικὴ γραμματεία, ἀποκοῦν ἐδῶ ἰδιαίτερο βᾶρος. Ἡ μετάνοια, ποὺ ἐπιβάλλεται ἀπὸ τὸν ἔλεγχον τῆς συνειδήσεως «ἢς οὐδὲν ἐν κόσμῳ βιαιότερον», δὲν εἶναι ἀπλῶς θεωρητικὴ μεταστροφὴ τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ πνεύματος, ἀλλὰ πρέπει νὰ ἀπο-

▶ *Ἡ τιμωρία τῶν ἀμαρτωλῶν κατὰ τὴν Ἐσχάτην Κρίσιν, λεπτομέρεια ἀπὸ τὴ Δεύτερα Παρουσία τοῦ Γεωργίου Κλοντζα(ς), περ. 1600. Κέρκυρα, Μονὴ Πλαυνιέρας.*

Νήψις - Ανάβαση προς

▲ Η Κλίμαξ, εικόνα του 12ου αι. εμπνευσμένη από από την «Ουρανοδρόμο Κλίμακος», το περίφημο μυστικό εγχειρίδιο του σιναΐτη ασκητή Ιωάννη της Κλίμακος. Η ηθική αναβάθμιση συντελείται με την κατάκτηση τριάντα αρετών, που παρονοιάζονται μεταφορικός σαν τα σκαλοπάτια μιας σκάλας που οδηγεί στο θείο φως (πηγή: «Σινά. Οι θησαυροί της Μονής», Εκδοτική Αθηνών).

Τον ΝΙΚΟΛΑΟΥ Γ. ΠΟΛΙΤΟΥ

Αναπλ. Καθηγητού της Φιλοσοφίας
της Φιλοσοφικής Σχολής
του Παν/μίου Αθηνών

ΜΙΑ ΓΕΝΙΚΕΥΣΗ που επαναλαμβάνεται, όταν μάλιστα απουσιάζει η γνώση, συχνά επικρατεί και δημιουργεί κάποιες δυσάρεστες μερικές φορές, οπωσδήποτε όμως ψευδείς καταστάσεις. Έτσι, ανεξέλεγκτα υποστηρίζεται ότι κατά τη βυζαντινή περίοδο απεδοκιμάσθη ό,τι ελληνικό. Προστίθεται μάλιστα ότι αυτό συνάγεται και από το Συνοδικόν της Ορθοδοξίας, όπου όντως αναθεματίζονται ορισμένες συμπεριφορές που σχετίζονται με τη χρήση των αρχαίων διδαγμάτων.

Η ενδελεχής όμως εξέταση των πραγμάτων φανερώνει πως ουδέποτε επικράτησαν ανθελληνικές θέσεις, και πως η φροντίδα για τη χρήση των φιλοσοφημάτων απορρέει από την αντίληψη και αποδοχή περί συγκροτήσεως των Χριστιανών σε ένα σώμα. Προφανώς η συντήρηση και διαφύλαξη του ενιαίου απαιτεί ακοίμητη φροντίδα για το όλον, φροντίδα η οποία φθάνει στην αποδοχή κοινών διδαγμάτων. Παράλληλα, η αντίληψη περί της παρούσης ζωής ως σταδίου που οδηγεί στην άνοδο και τον φωτισμό, ερμηνεύει την τάση για απόκτηση αρετών, αλλά και τη συγγραφή σχετικών προτρεπτικών έργων, τα οποία υποβοηθούν την εξατομικευμένη αυτή εργασία της τελειοποιήσεως.

Η Ορθοδοξία

Στις καθημερινές συναναστροφές οι άνθρωποι επικοινωνούμε χρησιμοποιώντας λέξεις που αντιστοιχούν σε πράγματα, έτσι ώστε οι διάφορες συζητήσεις, ασχολίες, δραστηριότητες να μην γίνονται μέσω των πραγμάτων, αλλά διά των όρων που παραπέμπουν στα πράγματα. Κατά συνέπεια, στις ανθρώπινες συμπεριφορές μας πρυτανεύουν όχι τα όντα αλλά οι λέξεις, που φανερώνουν (σημαίνουν) τι είναι, ή μάλλον τι νομίζουμε πως είναι το κάθε πράγμα που σημαίνεται με τον όρο. Αυτό που νομίζουμε πως είναι, λέγεται στην γλώσσα μας γνώμη, παλαιότερα δόξα, και σημαίνει μια υποκειμενική αντίληψη, μια δόξασις. Συνεπώς, η επικοινωνία των ανθρώπων γίνεται μέσω υποκειμενικών δοξασιών, εφ' όσον αντιλαμβάνονται τις δοξασίες των άλλων ως αντιστοιχικές δικές τους.

Στην πάλη της γνώσεως να ορισθούν τα πράγματα, οι σοφοί καταλήγουν σε ασφαλείς ως επί το πολύ διαπιστώσεις-δοξασίες. Πολλές δόξεις μαζί δημιουργούν ένα πλέγμα που

το φως

ονομάζεται ορθοδοξία. Στην πορεία των χρόνων, για την Εκκλησία η ορθοδοξία εμπεριέχει την ορθή γνώμη, μέσω της οποίας γνωρίζονται ορισμένες αλήθειες που συναρτίζουν τα δόγματά της. Επειδή μάλιστα γίνεται δεκτή η αντίληψη ότι όλοι οι χριστιανοί συνιστούν ένα σώμα, ερμηνεύεται η φροντίδα της Εκκλησίας για την κοινή αποδοχή ορισμένων δογμάτων.

Σύμφωνα με τα εκτεθέντα, η εορτή της Ορθοδοξίας, η οποία εθεσπίσθη την 11η Μαρτίου του 843, συνιστά μια επαναφορά της ορθής ερμηνείας των πραγμάτων στη μνήμη καθενός. Εθεσπίσθη, λοιπόν, τότε ότι όπως οι λέξεις δεν είναι τα όντα αλλά τα μέσα διά των οποίων ο νους του ανθρώπου ανάγεται στα όντα, έτσι και οι εικόνες χρησιμεύουν ώστε η τιμή που αποδίδουμε σε αυτές να αναχθεί, μέσω αυτών, στο πρωτότυπο το οποίο αυτές εξεικονίζουν.

Ως προς τους ισχυρισμούς περί πολεμικής της έσω φιλοσοφίας εναντίον της αρχαίας γραπτής παραδόσεως, θα υπομνησθεί ότι αυτό δεν συνάγεται από το Συνοδικόν της Ορθοδοξίας εκ του λόγου ότι αναθεματίζονται σε αυτό όσοι «δεν χρησιμοποιοούν τις αρχαίες διδασκαλίες μόνο για μόρφωση, αλλά τις θεωρούν και αληθινές» – είναι προφανές ότι δεν απαγορεύεται η μελέτη ούτε η περαιτέρω φιλοσοφική προσέγγιση των πραγμάτων, απλώς υπενθυμίζεται ότι η χρήση των αρχαίων φιλοσοφημάτων δεν συντελεί στη σωτηρία του ανθρώπου. Επειδή όμως τα φιλοσοφήματα ερμηνεύουν, αλλά και παρέχουν αφορμή διανοημάτων για τον κόσμο, την ύλη κ.λπ., όχι μόνο δεν απαγορεύονται, αλλά από πολλούς έγκυρους διανοητές συνιστάται η ενασχόληση με αυτά. Αλλωστε, πλείστα όσα ερμηνεύματα, όταν δεν περιέχουν νοήματα αντίθετα προς τα δόγματα, συνδράμουν στην ορθή ερμηνεία των πραγμάτων του κόσμου, γεγονός που συντελεί στην απαλλαγή των σκοτεινών, άρα λανθασμένων πληροφοριών.

Οι αναβαθμοί

Ο άνθρωπος, ως έγχρονον, είναι κατά ανάγκην υποτεταγμένος στη διαδοχική προσέγγιση των πραγμάτων, εφ' όσον ο χρόνος αποτελείται από στιγμές του μέλλοντος, του παρόντος και του παρελθόντος. Ομοια και σε κάθε πορεία, σε κάθε ανάβαση ή κατάβαση, διακρίνονται τρία διαδοχικά στάδια, της αρχής, του μέσου και του τέλους. Για την έσω φιλοσοφία, ο άνθρωπος, επειδή στην παρούσα ζωή διάγει μια παρά φύσιν κατάσταση, οφείλει να επιστρέψει, να ξαναγυρίσει δηλαδή στην κατά φύσιν κατάσταση. Ανάμεσα σε άλλους, με ξεχωριστή όμως διαύγεια, οριοθετεί τον τρόπο επι-

στροφής ο Ιωάννης της Κλίμακος (570-654), ο συγγραφέας του περιφημου ασκητικού έργου *Κλίμαξ*, ο οποίος τιμάται την Τετάρτη Κυριακή των Νηστειών (30 Μαρτίου).

Ο Ιωάννης είναι ένας σοφός ερμηνευτής του ψυχικού κόσμου, ο οποίος στον δρόμο της ανόδου (ή της επιστροφής) διακρίνει τρία στάδια, ήτοι του εισαγομένου, του μεσαιού και του τελείου. Δεν είναι ίσως παράδοξο, το αντίθετο μάλιστα, ότι αυτή η κλίμακα έχει τριάντα βαθμίδες. Θα προστεθεί ότι οι βαθμίδες αυτές, πέραν της συμβολικότητας και πληρότητας του αριθμού των, δεν συνιστούν κάποια σχολαστική κλιμάκωση. Η προτροπή που διατυπώνεται στο τέλος του έργου, όπου ο Ιωάννης, εννοών την τρίβαθμη επαναγωγή, γράφει «*αναβαίνετε, αναβαίνετε αναβάσεις προθύμως*», δεν επιτρέπει τέτοιο συμπέρασμα, αντιθέτως υποδεικνύει την ποιότητα του ενεργούντος προσώπου στην ανοδική πορεία της τελειώσεως.

Συναφώς προς αυτά, έχουν ενταχθεί στον χρόνο της λειτουργικής προσεγγίσεως της θεότητας εννέα ωδές, τις οποίες κατά καιρούς έχουν αναπέμψει ονομαστά πρόσωπα, με τελευταία στη σειρά τη Θεοτόκο. Αντίστοιχα, ποιητές, ίσως από τον Ανδρέα Κρήτης (-740) και μετά, συνέθεσαν Κανόνες με αντίστοιχες εννέα ωδές. Ο εν λόγω ποιητής είναι και ο συνθέτης του λεγομένου Μεγάλου Κανόνος, στον οποίο, επειδή επιχειρείται μια επανεξέταση της στάσεως του ανθρώπου, με το να προτείνει την επιστροφή και την άνοδο, λειτουργεί ως οδηγός, χειραγωγεί δε τον άνθρωπο προς την θέωση μέσω της μετανοίας. Ας προστεθεί ότι μετά το τέλος των ωδών, ύστερα από την παρεμβολή των αιώνων, επακολουθεί στη λειτουργική πράξη η δοξολόγηση του «*δείξαι ντος το φως*». Αυτή η στάση είναι σύμφωνη με την φιλοσοφική παράδοση του ελληνικού πνεύματος, εφ' όσον, από την απώτατη αρχαιότητα μέχρι σήμερα, ο Θεός είναι το φως.

Και επειδή η πορεία προς τη θέωση είναι ουσιαστικά κίνηση προς το φως, η σκέψη συναντάται αβίαστα με τον Συμεών τον νέο Θεόλογο († 1028), έναν εξ εκείνων που τα συγγράμματά τους κατακλύζονται από φως. Ο Συμεών ο νέος Θεολόγος, που η μνήμη του τιμάται στις 12 Μαρτίου, αναφερόμενος σε πνευματικές αναβάσεις, γράφει πως ο άνθρωπος που φθάνει στην θέωση, «*ξεχνά τον κόσμο με το να βλέπει και να ενώνεται με το φως*».

Συνεπώς, διά της νήψεως, της αναβάσεως με εφόδιο τις ορθές προϋποθέσεις, διά των τριβάθμων προσεγγίσεων, οδηγείται, κατά την έσω φιλοσοφία, ο ενσυνείδητος άνθρωπος στην άρνηση του σκότους των αισθήσεων και στην προσδοκία του φωτός. ✠

▲ Μοναχός ανεβαίνει την οβρανοδρόμο κλίμακα, στη βάση της οποίας εικονίζεται η Οκνηρία. Εικονογράφηση χειρογράφου του 14ου αι. Αγίου Όρους, Μονή Σιαυρονικήγια (πηγή: «*Ζωγραφική βυζαντινών χειρογράφων*», Εκδοτική Αθηνών).

▲ Η Κλίμαξ των αρετών, αραβικός χαρτίως κώδικας, εικόνιση της «*Οβρανοδρόμου Κλίμακος*» του μοναχού Ιωάννη (6ος αι.), που, μεταφρασμένη στα αραβικά, στα λατινικά και στα παλαιοσλαβικά, επηρέασε βαθύτατα την εξέλιξη του ορθόδοξου μοναχισμού (πηγή: «*Σινά. Οι θησαυροί της Μονής*», Εκδοτική Αθηνών).

Στο αλώνι της Αγιαλένης

▲ Το μαρτύριο των αγίων Τεσσαράκοντα Μαρτύρων. Τοιχογραφία στο καθολικό της Ανω Μονής Παναγίας Χρσοπηγής (ιοτόρηση 1667). Λαμπεία (Δίβρη) Ηλείας (φωτ. Ελένης Ψυχογιού).

Της ΕΛΕΝΗΣ ΨΥΧΟΓΙΟΥ

Λαογράφου, Ερευνήτριας του Κέντρου
Ερεύνες της Ελληνικής Λαογραφίας
της Ακαδημίας Αθηνών

ΜΑΡΤΗΣ. Μέρες θρησκευτικής νηστείας, που οι τελετουργίες της σχετίζονται με την κρίσιμη καμπή του βιοτικού κύκλου του χρόνου, όταν ο ήλιος στην εαρινή ισημερία, μεστό παλικάρι, κοντοστέκεται αμφίρροπα στον αέναο αγώνα του με το σκοτάδι – αλλά και με τις γιορτές για τις οριακές φάσεις του κύκλου της βλάστησης και τη μαγική σημασία τους, τώρα που η φύση ανασταίνει τους βλαστούς της. Νιόφυτα, γεμάτα θρεπτικές και φαρμακευτικές ουσίες αλλά και μυστικές μαγικές δυνάμεις, τα κάθε είδους χόρτα, βότανα και λαχανικά προβάλλουν απ' τη μάνα γη αυτοφυή ή σπαρτά και γεμίζουν αγρούς και κήπους, προσφερόμενα σε αφθονία για τη νηστήσιμη των ημερών διατροφή: «Τι γυρεύεις θειάκο / μέσα στο Μαρτιάκο; / Λαχανάκια γιε μου / και βασιλικέ μου...».

Οι γυναίκες, ζωοδότρες και κατεξοχήν άλλοτε υπεύθυνες για τη συντήρηση της ζωής, επιφορτισμένες κυρίως με την εξασφάλιση των πρωτογενών διατροφικών αγαθών, έχουν μια ιδιαίτερη, ζωτική, μεταφυσική σχέση με τη γη και ό,τι βλασταίνει ή αναβλύζει απ' τα σπλάχνα της. Η «φυσιογνωστική» εκπαίδευση των κοριτσιών από τις μεγαλύτερες γυναίκες θεωρείται ύψιστης σημασίας για την επιβίωση της ομάδας. Από παιδιά μαθαίνουν ν' αναγνωρίζουν και να ονοματίζουν τα χόρτα, άγρια και ήμερα, να τα συλλέγουν ή και να τα καλλιεργούν εποχικά, να τα επεξεργάζονται, να γνωρίζουν τις διατροφικές τους ιδιότητες, να τα μαγειρεύουν. Αξιοποιώντας αυτή τη γνώση, θα μπορούν ν' ανταποκριθούν αργότερα στον ρόλο της τροφού, μέσα στο καθημερινό καθήκον της παρασκευής της τροφής για την οικογένεια.

Αυτή η δημιουργική επαφή με τα χόρτα και τη βλάστηση σε διαλεκτική σχέση με το μεταφυσικό, συνδέεται και με τα άλλα, εξίσου σημαντικά, τελετουργικά – θεραπευτικά – ιατρικά καθήκοντα που οι γυναίκες ασκούν ως μανάδες – γιάτρισσες – μάγισσες – ιέρειες, προσεγγίζοντας τις μυστικές ουσίες της ζωής αλλά και εξασφαλίζοντας και προστατεύοντας μαγικά τη γονιμική δύναμη του φύλου τους. Πράγμα που προϋποθέτει παιδιόθεν γνώση της επεξεργασίας και μαγειρικής ώστε ν' απομυζούν τις θεραπευτικές – φαρμακευτικές ουσίες των φυτών, αλλά και μύηση στο να τα μεταχειρίζονται συμβολικά στις τελετουργίες, προκειμένου ν' αναδεικνύουν και

να κινητοποιούν τις μαγικές μυστικές δυνάμεις τους.

Τούτες τις μαρτιάτικες μέρες, «τ' Αν Σαράντου», γιορτή στη μνήμη των αγίων Τεσσαράκοντα Μαρτύρων, στις 9 Μαρτίου (22 Μαρτίου με το παλιό ημερολόγιο, που συμπίπτει με την εαρινή ισημερία), οι γυναίκες τελούν, κατά τόπους, συμβολικές μαγικοθρησκευτικές πράξεις που αφορούν την αναγεννητική, γονιμική και θεραπευτική αξία των φυτών. Όπως και οι άλλες διαβατήριες τελετουργίες της εποχής, λειτουργούν και αυτές παιδευτικά – μυητικά, ενώ αναδεικνύουν, τιμούν, ευλογούν και επαναβεβαιώνουν αυτή την παλαιά, αρχέγονη σχέση των γυναικών με τη βλάστηση. Σ' αυτή τη γιορτή αξιοποιείται τελετουργικά από τις γυναίκες και η μαγική ενέργεια, αφθονίας σημαντική, που εμπεριέχει, μεταξύ άλλων, ο αριθμός των θυσιασμένων Μαρτύρων (με υπολανθάνουσα ίσως υπαινικτική αναφορά, μέσω της λέξης μάρτυρες, και στη δική τους, κατά κανόνα βεβαρημένη και πλήρη φροντίδων και βασάνων ζωή), δηλ. το Σαράντα: μαγειρεύουν ή φτιάχνουν πίτες με σαράντα διαφορετικά λάχανα, φυτεύουν ή μεταφυτεύουν σαράντα ειδών βρώσιμα χόρτα ή καλλωπιστικά και μυριστικά φυτά (οπωσδήποτε βασιλικό, για να γίνει σαραντάκλωνος) κ.ο.κ., και κυρίως, καιράμενες, συλλέγουν χόρτα, βγαινοντας στους ανοιξιότικους αγρούς προκειμένου να μαγευτούν τα κορμιά τους από τη ζωογόνα επαφή με αυτά.

Μια τέτοια λατρευτική, μυητική, παιδευτική και γονιμική τελετουργία τελούν (ο ενεστώτας ιστορικός) εθιμικά οι γυναίκες και στην ορεινή Ολυμπία, στα χωριά που γειτονεύουν με την αρχαία Αλίφειρα (κυρίως Φανάρι, Ρογκοζό, Μαχαλάς). Νέες και γριές, πραγματοποιούν ανήμερα τ' Αψαράντου μια πάνδημη έξοδο στις κυματιστές χτιστές πεζούλες με τα σταροχώρα που φιδοσέρνονται περιζώνοντας ανηφορικά την Ακρόπολη της Αρχαίας Αλίφειρας. Μαζεύουν το «σαραντάλαχανο» (σαράντα διαφορετικά είδη χόρτων που βλασταίνουν αυτοφυή κοντά στα στάρια αυτή την εποχή), και μάλιστα κωρώντας τα στην παλάμη του ενός χεριού (ίσως και ως άσκηση στο να αδράχνουν μεγάλες δέσμες σταχυών στο θέρο), πράγμα που εάν οι κοπέλες το πετύχουν, μαντεύονται για γάμο μες στο χρόνο. Ετσι, πέρα από τη γονιμική τους φόρτιση, οι νέες εκπαιδεύονται στην αναγνώριση και τη συλλογή των χόρτων αλλά και μυούνται στις μαγικές-μαντικές πρακτικές. Κατά το μεσημεράκι συμποσιάζονται όλες μαζί, επιτόπου, με λιτά φαγητά κατεξοχήν φυτικά –και νησιόσιμα– που τα συνοδεύουν με ευλογημένο ψωμί (λειτουργία).

Στήνουν μετά κυκλικό χορό, πατώντας σε τόπο σημαδιακό, μαγικό, διαχρονικά φορτισμένο με συμβολική βαρύτητα: σ' ένα αλώνι «σ τ η ν Α γ ι α λ έ ν η», κατά κορυφήν της προϊστορικής και κλασικής ακρόπολης της

Αρχαίας Αλίφειρας. Το θρησκευτικό αυτό τοπωνύμιο [Αγία Λένη], που σήμερα αποδίδεται από τις γυναίκες φαντασιακά σ' όλον το συγκεκριμένο αρχαιολογικό χώρο, ειδικότερα αφορά, κατά τη γραπτή και προφορική παράδοση, το ομώνυμο ξωκκλήσι που ήταν χτισμένο με τις αρχαίες πέτρες και στεκόταν παλιότερα πάνω στον πρόναο του ναού της Αθηνάς, πριν το γκρεμισί ο αείμνηστος ανασκαφέας του μνημείου Α.Κ. Ορλάνδος, το 1932. Πάνω στ' αγιασμένα καλάσματα, ανάβουν κεράκια στη χάρη της και χορεύοντας τραγουδούν ένα λατρευτικό-γονιμικό τραγούδι που αφορά θεϊκά-δαιμονικά πρόσωπα μιας επίσημα λησμονημένης, πλην επίμονης θρησκευτικής παράδοσης ενσωματωμένης σε υστερότερες λατρείες, δένοντας διαλεκτικά στους στίχους του, με την πυκνότητα του συμβολισμού, την

► *Ακρόπολη αρχαίας Αλίφειρας. Ερείπια του κατά κορυφήν ναού της Αγιαλένης - Αθηνάς, πάνω από τις πεζούλες των σιτηρών. Στην επόμενη αναβαθμίδα, στο βόρειο άκρο, φαίνεται το κεντρικό αλώνι όπου γινόταν ο χορός. Κάτω δεξιά, η κοιλάδα των Κελάδοντα (Φαναρίτικο) ποταμού. Σε μικρή απόσταση, στα ΒΔ, ρέει ο Αλφειός (φωτ. Ελένης Ψυχολογίου).*

ανθρώπινη όσο και τη φυτική αναπαραγωγή, προβάλλοντάς την στο μεταφυσικό: «Ο Γιάννης ο μαραθιανός» ασίχης και περήφανος / ν οπού φορεί τα τσάμικα τα κεντητά πουκάμισα / όλες οι νιες τον αγαπούν μα τρέπονται να του το ειπούν...».

Η αναγεννητική, ζωογόνα ουσία της αναστημένης, χυμώδους και ακμαίας μαρτιάτικης βλάστησης, συναρτώμενη με την αρσενική σεξουαλική/γονιμοποιό δύναμη, ιεροποιείται και προβάλλεται, προσωποποιούμενη εδώ στο όνομα και τις εξαιρετικές, πλανευτικές ιδιότητες των θαλερών νιάτων του Γιάννη του μαραθιανού, με μια ποιητική, ερωτική αλλά και θρησκευτική αλληγορία. Η θηλυκή φύση, με όλες τις μεταφυσικές/μαγικές, τελετουργικές, αναπαραγωγικές (και παραγωγικές) αλλά και μυθικές συνιστώσες που την ορίζουν πολιτισμικά, ευλαβείται στο θείο πρόσωπο της Αγιαλένης, που επιμένει να κατοικεί εδώ ποιος ξέρει πόσους αιώνες, στοιχειώνοντας με

το όνομά της το μαγικό και λατρευτικό τόπο του χορού.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Μαγική επωδή. Εδώ η λέξη βασιλικός με έννοια διαφορούμενη: γραμματικά είναι επίθετο του γιε αλλά σημασιολογικά μπορεί και να προσωποποιεί το ομώνυμο μυριστικό φυτό με τις μαγικές αλλά και φαρμακευτικές ιδιότητες.

2. Το έθιμο έλαβε τέλος ως συλλογική και συνολική τελετουργική δραστηριότητα τη δεκαετία του 1960 σταδιακά. Σ' αυτό συνέβαλε και η προοίονσα αποδόμηση του κοινωνικού ιστού εξαιτίας της μετανάστευσης.

3. Μαραθιανός: αυτός που έχει τις ιδιότητες ή είναι φτιαγμένος από μάραθο, φυτό μυριστικό και φαρμακευτικό.

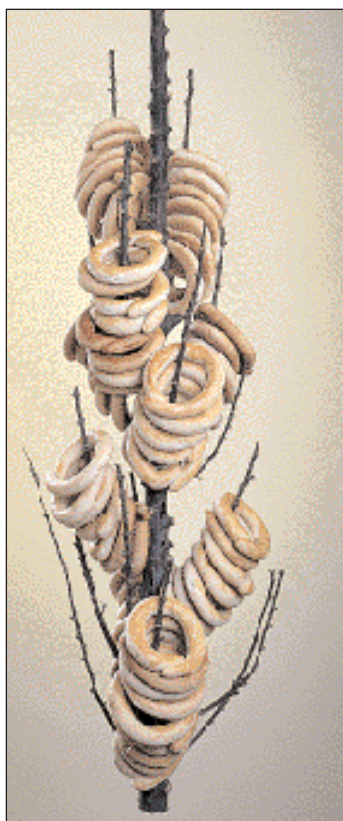
Μια μαρτιάτικη φυσιολατρική γυναικεία εορτή στην ορεινή Ολυμπία

◀ *«Χαιράμενες, συλλέγουν χόρτα στους ανοιξιότικους αγρούς, να μαγευτούν τα κορμιά τους στο άγγιγμά τους» (πηγή: Μυροί-νης Λαμπράκη, «Τα χόρτα», εκδ. «Τροχολία»).*

Γευσιτική Τριλογία

► «Γλυκοποιείν και γλυκοτροφεῖν και χράσθαι άπαντα αρκετά και μη εις κόρον» επιμένει για τον πρώτο ανοιξιάτικο μήνα εδώ και δεκαπέντε αιώνες ο Ιερόφιλος Σοφιστής. Εικονογραφημένο χειρόγραφο του Ποναί, στη Μονή του Σινά.

▲ Η «Καρναλή», ένα κνιπαρισόκλαδο που το κρεοῖν από το μεσοδόκι του σπιτιού στη Σύμη και στα παρακλάδια του περνοῖν Ἀπρίλη τα παοχαλινά κουλούρια βοντύρον (φωτ. Νίκος Κοκκαλιάς).

Της **ΕΥΗΣ ΒΟΥΤΣΙΝΑ**

Μαγειρικός - συγγραφέας

ΣΤΗΝ ΑΝΟΙΞΙΑΤΙΚΗ ΤΡΙΛΟΓΙΑ Μάρτιος-Απρίλιος-Μάιος, που την εισάγει, δριμύς και πολεμικός, ο μήνας του Ἀρν, το πρελούδιο στις γεύσεις και τα αρώματα κάνει, παράδοξα, το ταπεινό χαμομήλι, που πολλοί νομίζουν τη γεύση του άνευρη και ταπεινή, πράγμα που κι εγώ νόμιζα κάποτε. Ὁμως, αν το προσέξετε καλύτερα, θα διαπιστώσετε πως η γεύση του είναι μεν διακριτική στην πρώτη της συνάντηση με τον ουρανό, αλλά στη συνέχεια αποδεσμεύει μια επίμονη ένταση, που μοιάζει με τη νοσταλγία κι ίσως και με τον πόνο. Το χαμομήλι, είτε με τη φρέσκια του μυρωδιά στους αγρούς είτε με τη μυρωδιά και τη γεύση του αφεψήματός του, χαρακτηρίζει την ελληνική Ἀνοιξη.

Στον Μάρτιο

Στον Μάρτιο –που τον προϋπαντούν στο κατώφλι της Σαρακοστής καθαροδευτεριάτικοι καρταετοί με γεύση από ταραμοσαλάτες και σταφιδολιές που οι ασπρογάλαζοι αιθέρες του είναι ακνισμένοι από την πάχνη της φρέσκιας κλόνης που παρελαύνει εθνοκαπελευθερωτικός και στολισμένος με τους κρίνους της Παναγίας που αποπνέει αρώματα ψαρόσουπας κολιάδας – «αρμόζει γλυκοποιείν και γλυκοτροφεῖν και χράσθαι άπαντα εν τε τη τροφή και τω πότῳ αρκετά και μη εις κό-

ρον. Δριμυφαγίας δε πάσης απέχεσθαι χρῆ και έχθρας και μανίας και πικροφαγίας. Εκ δε των λαχάνων σεύτλον, μολόχην και χρυσολάχανον εσθίειν και πάντας τους ασπαράγους και αμανίας, άνευ της βρυωνίας και της χαμαιδάφνης, ότι πικρά εισιν (...) Εκ δε γλυκοποσίας, λαμβάνειν κονδύτον¹, έχοντα πέπερι, κινάμμον, καρύφυλλον και στάχος πλειστον»².

Ετσι συμβουλεύει, αναφερόμενος τον πρώτο μήνα της Ἀνοιξης, ο Ιερόφιλος Σοφιστής στο «Πώς οφείλει διατάσθαι άνθρωπος εφ' εκάστῳ μηνί», που το κείμενό του είναι χωρισμένο σε δώδεκα μέρη, όσα και οι μήνες. Θεωρώ σπουδαία τη συμβουλή του να μην τρώμε πικρά φαγητά, αλλά να απέχουμε και από «πικρά» αισθήματα όπως η έχθρα και η μανία (=οργή). Γιατί αυτά τα σκληρά αισθήματα φέρνουν, όπως καλά το ξέρετε, δυσπεψία και επιβαρύνουν τον οργανισμό. Η Ἀνοιξη έχει ανάγκη από φαγάκια ελαφρά, γλυκά, που αφήνουν το σώμα ανάλαφρο να χαιρέται το άνοιγμα του καιρού. Γι' αυτό και «μη εις κόρον».

Υπενθυμίζω ότι στην εποχή του Ιερόφιλου (4ος ή 6ος αι. μ.Χ.) δεν είχε θεσπιστεί ακόμα σύστημα των νηστειών όπως το ξέρουμε σήμερα. Αυτό διαμορφώθηκε στα τέλη του 10ου αιώνα και η νηστεία των επτά εβδομάδων συμπίπτει πάντα με τον Μάρτιο. Σύμφωνα με την παραδοσιακή πρακτική,

στα νηστήσιμα πιάτα χρησιμοποιούνται κατά κόρον γλυκόγευστα υλικά. Ετσι έχουμε πιλάφι με ρεβίθια περιχυμένο με ρετσέλι (φρούτα βρασμένα σε πετιμέζι), χορτόπιτες με σταφίδες αντί για τυρί, κ.λπ. Να πούμε εδώ πως η μεγάλη γκάμα των νηστήσιμων πιάτων διαμορφώθηκε πάνω σε συνήθειες αρχαιότερες από τη χριστιανική νηστεία, όπως το «γλυκοτροφεῖν και γλυκοποιείν» του Ιερόφιλου, που, με τη σειρά του, αντλεί τη γνώση από τους προγενέστερους,

και η πεποίθησή μου είναι πως η γραμμή αυτή χάνεται πολύ πίσω στο χρόνο.

Στον Ἀπρίλιο

Για τον Ἀπρίλιο παρατηρεί κανείς τα ανάλογα στο σχετικό με τον δεύτερο τούτο μήνα της Ἀνοιξης απόσπασμα από τον Ιερόφιλο: «Κρέη δε εσθίειν τρυφερά και εύσαρκα, οἶον άρνας νεμομένους και μη γαλακτάρια, ωσαύτως δε ερίφους γαλακτερούς και όσα κρέη πρόβεια των νέων και ευνούχων. Των δε χοιρείων κρεών απέχεσθαι χρῆ (...) Παντοίων δε οσπρίων ξηρών απέχεσθαι τα δε κλωρά εσθίειν μετά των προλεχθέντων κρεών (...) Των δε οπωρών των ξηρών απέχεσθαι παντελώς. Οἶνους δε τους ευωδιστατούς και ανισάτους και λευκοῦς πίνειν. Και μύρα οσφραίνεσθαι, οἶον ία, ρό-

Θέλει φαγιά γλυκόγευστα το σώμα, ανάλαφρο να χαιρέται το ξάνοιγμα του καιρού

της Ανοιξης

▲ Γεύση ανάλαφρη σαν τον Μάιο: χόρτα μαγειρευτά με κορόμηλα και τσάγαλα, ένα ποιητικό μαγιάτικο από τη Δυτική Μακεδονία.

δα, κρίνα, χαμαίμπλα και, απλώς ειπείν, πάντα τα εύοσμα άνθη, το ξηρόν μύρον, το μόσχον, τα ροδοστάγματα...».

Κάπως έτσι συμβαίνει μέχρι τις μέρες μας και ως προς τα κρέατα των αιγοπροβάτων, που καταναλώνονται αφειδώς στις μεγάλες γιορτές του Απριλίου, τη Λαμπρή, του αγίου Γεωργίου και το Ασπροβδόμαδο (της Διακαινησίμου). Τα σφάγια, είτε ψήνονται στη σούβλα (Στερεά Ελλάδα, Θεσσαλία), είτε μαγειρεύονται με φρέσκα χόρτα της εποχής (Μακεδονία, Θράκη), είτε παραγεμίζονται με τυριά και βότανα (Κυκλάδες), είναι αρνιά ή κατσίκια. Εννοείται ότι μιλάμε για την «προ μοσχარიών Ολλανδίας» εποχή, όταν τα αρνιά και τα κατσίκια δεν ήταν υποχρεωτικώς του γάλακτος. Κι εφ' όσον τα λαχανικά αρχίζουν να βγαίνουν αυτή την εποχή ολόφρεσκα, τα μπιζέλια, τα κουκκιά κ.λπ., ποιος θα τα προτιμήσει ξερά, δηλαδή ως όσπρια;

Στον Μάιο

As δούμε όμως τις οδηγίες του Ιερόφιλου και για τον τελευταίο μήνα της Ανοιξης, το Μάη, τον Καλομηνά, τον Τριαντάφυλλάρη με τα φουντωμένα τριαντάφυλλα και τις πορφύρες παπαρούνες, τον πιο ζωηρό κι ανθισμένο από όλους: «Χρη απέχεσθαι από παντός καρφαλέου, ήγουν καταξήρου, κακοχύμου και χολώδους, οίον ποδοκεφάλων, εντεροκοιλών, νευρικών, συκοτίων (προσέξτε πως ορθογραφείται στο πρωτότυπο η λέξη· δεν μοιάζει κάπως

σαν να παραπέμπει στο σκότος; στη σκοτεινή περίοδο του έτους, αυτήν της χειμερινής ισημερίας και των Χριστουγέννων, με τα χοιροσφάγια και τα συνακόλουθα λουκάνικα, αιματιές, πιπυτή, κ.λπ.) πνευμόνων, ιχθύων ταραχευτών, νεβρών θαλασσίων, βοείων κρεών και λαγείων, και πάντων των παχυύμων, διά τας προσφάτους κεφαλαλγίας. Εσθίειν δε πάντα τα προλεχθέντα κρέη, διάγειν τε και πολιτεύεσθαι εν τε τροφοίς και ποτοίς και λουτροίς κατά τον προειρημένον μήνα...».

Δεν θα ήθελα να παραλείψω ένα σχόλιο στη σοφή χρήση λέξεων «διάγειν τε και πολιτεύεσθαι» και να μην επισημάνω ότι, όντως, ο τρόπος που τρώει κανείς και πίνει συνιστά την «πολιτική» του απέναντι στη ζωή, την εξισορρόπηση της ηδονής και της υγείας, κι ότι αυτά, όπως προκύπτει από τη σημασία των συγκεκριμένων ρημάτων, είναι προϊόντα σχεδιασμού, σκέψης και τακτικών επιλογών και όχι αποκλειστικά παρορμητικών και άνευ σχεδίου κινήσεων, όπως είναι η διατροφή στις μέρες μας.

Αξίζει να σημειωθεί ότι στα φαγητά που ο Ιερόφιλος αναφέρει για κάθε μήνα, προστίθενται οι μυρωδιές, το κάθε πόσο κάνουν οι άνθρωποι λουτρό, αλλά και το ... αφροδισιάζουν. Για τούτο το τελευταίο, κατά Μάρτιο και Απρίλιο συνιστάται η ... μέτρια δραστηριότητα —«αφροδιάζειν μετρίως»— ενώ για το κατὰ Μάιον «αφροδισιάζειν» δεν γίνεται καθόλου λόγος. Προφανώς γιατί «τα ευκόλως εννοούμενα...». Βλέπετε, αυτός ο ζεστός μήνας, που μυρίζει μά-

ρανθο και αγγινάρες, που μαγεύει και μαγεύεται, που πατάει τα αναμμένα κάρβουνα στα Αναστενάρια χωρίς να καίγεται, καίει καρδιές αράδα μες στη μελένια μυρωδιά του χαμομπλιού. «Τον Μάη τον ξέρουμε κι εμείς πως είναι ερωτιάρης / πως σκανδαλίζει τ'ς όμορφες κι αυτές τις μαυρομμάτες...».

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Κονδύτον: κρασί, συνήθως ζεστό, αρωματισμένο με μπαχαρικά και αρτυμένο με μέλι. Το μεταγενέστερο vinum conditum των Ευρωπαίων.

2. Ιερόφιλος Σοφιστής (4ος ή 6ος αι. μ.Χ.), «Πώς οφείλει διατάσθαι άνθρωπος εφ' εκάστω μηνί». Το πλήρες κείμενο κατά μήνα, στο βιβλίο της υπογράφουσας «Όσες γεύσεις φέρνει ο χρόνος», εκδ. «ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ».

▲ Η Ανοιξη, από τις Τέσσερις Εποχές του Γιάννη Τσαρούχη, 1969. Αθήνα, Ιδιωτική συλλογή.

Ο Μάρτιος στην πεζογραφία

Τον ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΥ ΜΗΛΙΩΝΗ

Ο ΜΑΡΤΙΟΣ, με το να είναι ο πρώτος μήνας της άνοιξης, συχνά υποτροπιάζει και μάλιστα μερικές φορές βαρύτερα. Ωστόσο, με όλες του τις ιδιοτροπίες, δεν παύει να είναι ο πρώτος μήνας της άνοιξης, που ένα σωρό λαϊκά έθιμα είναι συνδεδεμένα με τον ερχομό της.

Ο μεταβατικός χαρακτήρας του απ' το χειμώνα στην άνοιξη, έχει ερεθίσει, όπως ήταν φυσικό, την ευαισθησία των ποιητών. Αρκεί να θυμηθούμε το «Ρόδου μοσκοβόλημα», το πασιγνώστο ποίημα του Κωστή Παλαμά από τη συλλογή του *Η πολιτεία και η μοναξιά* (1912):

*Εφέτος άγρια μ' έδειρεν η βαρυχειμωνιά,
που μ' έπιασε χωρίς φωτιά και μ' ήβρε χωρίς
νιάτα,
κι ώραν την ώρα πρόσμενα να σωριαστώ βα-
ριά
στη χιονισμένη στράτα.*

*Μα χτες, καθώς με θάρρεψε το γέλιο του Μαρ-
τιού
και τράβηξα να ξαναβρώ τ' αρχαία τα μονοπά-
τια,
στο πρώτο μοσκοβόλημα ενός ρόδου μακρινού
μου δάκρυσαν τα μάτια.*

Οι ξαφνικές καιρικές μεταβολές, που μοιάζουν με κλαυσιέγελο, υποβάλλουν αισθήματα αισιοδοξίας και την ιδέα πως οι λύπες είναι παροδικές, όπως στην «Ανοιξιάτικη μπόρα» του Μιλτιάδη Μαλακάση, με τις εσωτερικές ομοιοκαταληξίες και τη μουσική αλά Βερλαίν:

*Βαριές, πλατιές οι στάλες
πέφτουν οι μεγάλες της βροχής
κι αριές...
Κλάμα βουβό και πώς αχείς, πώς αντχείς
μες στις θλιμμένες τις καρδιές,
αντάμα με σπασμένες δοξαριές!*

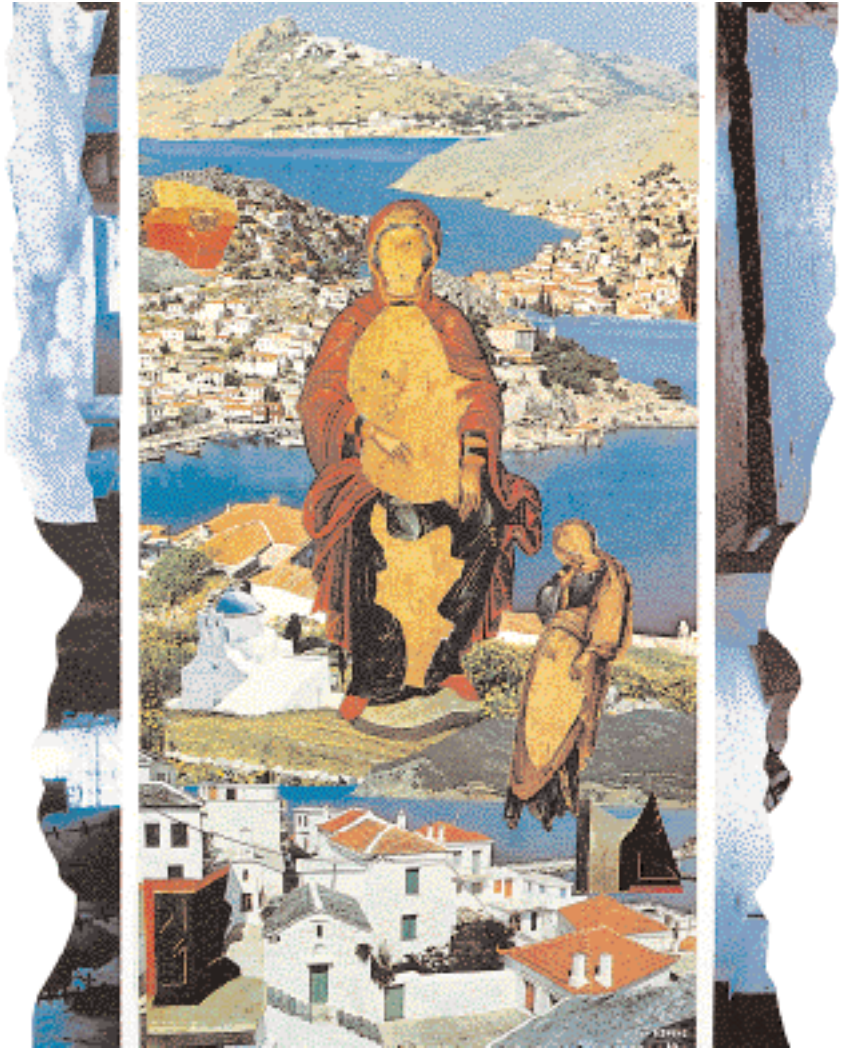
*Διες!
Ηλιος του Μαρτιού μαζί
με το χαλάζι το σκληρό
σαν τ' άστρα...
Ω ένοια ! Ζει
μες στ' άλλα
πόχει η μπόρα,
ζει κι η στάλα
ακόμα το νερό, αφού
στάζ' έτσι τώρα
μες στη φαρφου-
ρένια γλάστρα...*

Αλλά και από τους νεότερους ποιητές, ο Γιάννης Ρίτσος μ' αυτή τη μετάβαση αρχίζει την *Εαρινή Συμφωνία* του (1937-1938):

*Θ' αφήσω
τη λευκή χιονισμένη κορυφή
που ζέσταινε μ' ένα γυμνό χαμόγελο
την απέραντη μόνωσή μου.*

*Θα τινάξω απ' τους ώμους μου
τη χρυσή τέφρα των άστρων*

► «Χαίρε η τον πα-
ραδείσον των βυ-
θών η Αγρία/Χαίρε
της ερημίας των νη-
σιών η Αγία... Χαί-
ρε η Ονειροτόκος...
η Πελαγινή... η
Αγκυροφόρος... η
Πενταστειρνή...».
*Χαίρε, Η Παναγία
τα Πέλαγα, κολάζ
τον Οδοσοέα Ελύτη,
1977.*

*καθώς τα σπουργίτια
τινάζουν το χιόνι απ' τα φτερά τους.*

*Έτσι σεμνός, ανθρώπινος, ακέριος
έτσι πασίχαρος κι αθώος
θα περάσω κάτω από τις ανθισμένες ακακίες
των χαδιών σου
και θα ραμφίσω
το πάμφωτο τζάμι του έαρος...*

Ανάμεσά τους ο Άγγελος Σικελιανός συνδέει αυτό το μοτίβο με το θέμα των Χαιρετισμών. Γιατί ο Μάρτιος είναι κι ο μήνας της Μεγάλης Σαρακοστής, της προετοιμασίας των σαράντα ημερών για την υποδοχή της χαρμόσυνης ημέρας του Πάσχα. Κατά τη διάρκεια της ψάλλονται, κάθε Παρασκευή, οι Χαιρετισμοί της Θεοτόκου, σε εικοσιτέσσερις οίκους, με αλφαβητική ακροστιχίδα. Η εκκλησιαστική παράδοση τους συνδέει με τη λύτρωση της Βασιλεύουσας (την εποχή του αυτοκράτορα Ηράκλειου, τον 7ο αι.) από τον κίνδυνο των Αβάρων, γι' αυτό και η Παναγία ονομάζεται Υπέρμαχος Στρατηγός, η δε σύνθεση των Ύμνων –που συχνά φτάνουν σε εξαιρετικό ποιητικό αποτέλεσμα– αποδίδεται στον πατριάρχη Σέργιο ή στον ποιητή Γεώργιο Πισίδη. Φαίνεται όμως ότι οι Ύμνοι προϋπήρχαν, και

τότε συμπληρώθηκαν και οργανώθηκαν. Να υποθέσουμε ότι και αυτές οι τελετουργίες, καθώς και η εορτή του Ευαγγελισμού, έχουν επίσης σχέση με τη λατρεία της αιώνιας Μπτέρας; Το πάμε μακριά; Αλλά όλα αυτά είναι πολύ μακρινά από μόνα τους. Είμαστε όμως, τουλάχιστον, μέσα στο μυστικιστικό πνεύμα του Σικελιανού, που συνείρει τις αρχαίες λατρείες με τη χριστιανική:

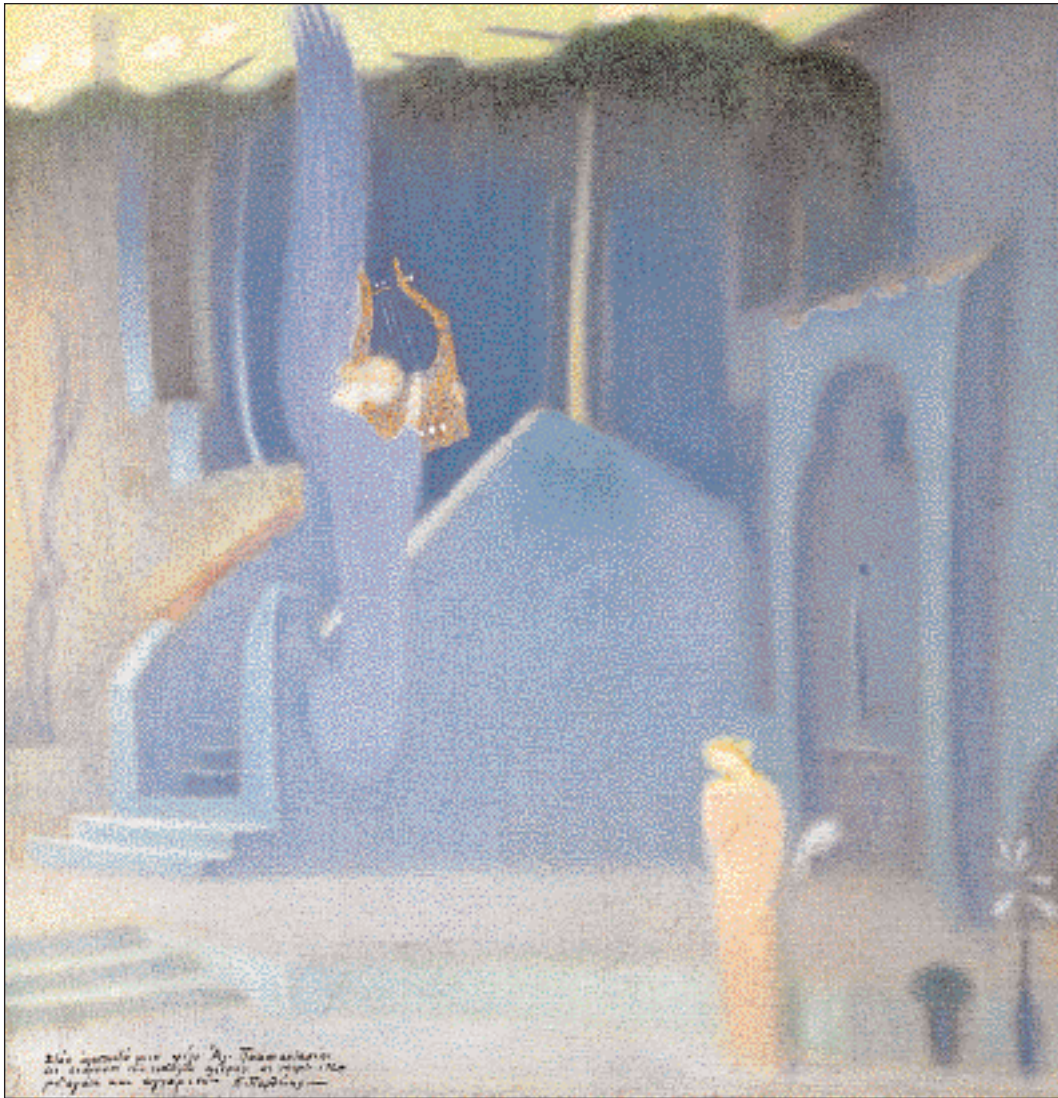
*.... Και κει που κάθομαι, ψηλά, γαλήνιος, κι
ωριμάζω
το νόημα, φέρνει ο άνεμος θαμπούς κυ-
ματισμούς
καμπάνας, μέσ' απ' τα χωριά, λογιάζω
κι απεικάζω,
που κράζει για της Χάρης της τους θεί-
ους χαιρετισμούς.*

*Τότε ως να μέτραα μυστικά κι ανατολή
και δύση,
τον ουρανό, την άβυσσο, σα να 'θελα
να βρω
σου ίδιου μου πάνω του κορμιού τη μεστωμέ-
νη ζήση,
το δειλινό σπκώνομαι και κάνω ένα σταυρό!*

*Γλυκά το δάκρυ μού αναβρά στα μάτια, δεν το
αγγίζω
μα ανοίγοντας τα βλέφαρα, το αφήνω να κυλά*

Ανθολογώντας από το εθνικό και το θρησκευτικό μνημολόγιο

ομορφία και την ποίηση

◀ **Ο Ευαγγελισμός, πίνακας του Κωστή Παρθένου χαρισμένος από τον ζωγράφο «Στον αγαπητό μου φίλο Αλ. Παπαναστασίου εις ανάμνηση της ενδόξου ημέρας 25 Μαρτ. 1924», οπότε η Εθνοσυνέλευση εκήρυξε έκπτωτη τη δυναστεία των Γλύζμπουργκ και εγκαθίδρυσε την Αβασίλευτη Δημοκρατία.**

και των ανθρώπων γαληνά αρχίζω να ιστορίζω
της Παναγιάς το στόρισμα το μέγα, σιωπλά...
(Από το «Πέμπτο Ευαγγέλιο». Πάσχα των Ελλήνων, 1919)

Να σημειώσουμε ακόμη ότι πάνω στο πρότυπο των βυζαντινών Χαιρετισμών ο Οδυσσεύς Ελύτης έχει συνθέσει αρκετές στροφές της ποιητικής του σύνθεσης *Αξιον Εστί* (στο κεφάλαιο «Το δοξαστικόν»):

Χαίρε η Καιομένη και χαίρε η Χλωρή
Χαίρε η Αμεταμέλητη με το πρωραίο σπαθί

Χαίρε η που πατείς και τα σημάδια σβήνονται
Χαίρε η που ξυπνάς και τα θαύματα γίνονται

Χαίρε του παραδείσου των βυθών η Αγρία
Χαίρε της ερημίας των νησιών η Αγία

Χαίρε η Ονειροτόκος χαίρε η Πελαγινή
Χαίρε η Αγκυροφόρος και η Πενταστέρηνη

Χαίρε με τα λυτά μαλλιά η χρυσίζοντας τον άνεμο
Χαίρε με την ωραία λαλιά η δαμάζοντας το δαίμονα
Χαίρε που καταρτίζεις τα Μηναία των Κήπων

Χαίρε που αρμόζεις τη ζώνη του Οφιούκου

Χαίρε η ακριβοσπάθιστη και η σεμνή
Χαίρε η προφητικά και η δαιδαλική

Αλλά βέβαια η μεγάλη μέρα του μηνός είναι η 25η Μαρτίου, η ημέρα του Ευαγγελισμού, που, ως μηνός του ξεχνάμε κι αυτό, σημαίνει *Καλό μήνυμα* και έχει καθιερωθεί και ως ημέρα της Εθνικής Παλιγγενεσίας. Εορτάζεται λοιπόν ως διπλή γιορτή, θρησκευτική και εθνική και θα μπορούσε να πει κανείς ότι συνοψίζει την ελληνορθόδοξη ενότητα.

Ο πρώτος εορτασμός, το 1839, ήταν αρκετά επεισοδιακός και τελικά η γιορτή «χάλασε».

Εκτοτε, οι πανομοιότυπα επαναλαμβανόμενοι εορτασμοί, με τις μαθητικές και στρατιωτικές παρελάσεις, τις απαγγελίες των σχολικών στιχουργημάτων και την κενολογία των ρητόρων, ενώ από το ένα μέρος δίνουν μια εικόνα συνέχειας του εθνικού βίου, από το άλλο έχουν φορτώσει τη γιορτή, όπως και τις άλλες εθνικές επετείους, με ικανή δόση ρουτίνας. Δε λείπουν, βέβαια, και οι τραυματικές εμπειρίες των μαθητών, σαν αυτή που διηγείται ο πρόωρα χαμένος και λησμονημένος Ομηρος Πέλλας στο διήγημά του «Οι καρφίτσες»:

«...Εκείνη τη χρονιά -γράφει- η εθνική γιορτή της 25ης Μαρτίου θα 'παιρνε εξαιρετική λαμπρότητα. Θα

γίνονταν τ' αποκαλυπτήρια του πρώου: μια κολώνα μ' ένα φρεσκοβαμμένο ανάγλυφο, καμωμένο δωρεάν από πατριώτη μας γλύπτη από το Παρίσι, ινδαλμά μας κείνο τον καιρό (...). Για μένα ιδιαίτερα η μέρα αυτή έπαιρνε τελειώς εξαιρετικό χαρακτήρα. Υστερα από διαγωνισμό ανάμεσα σ' όλους τους μαθητές του Γυμνασίου είχα προκριθεί να καταθέσω το στεφάνι του σχολείου, απαγγέλλοντας ένα δικό μου ποίημα. Το φθινόπωρο κείνης της χρονιάς είχα φορέσει το πρώτο μου κοστούμι με μακριά παντελόνια και για πρώτη φορά στα μέτρα μου - ένα μαύρο κοστούμι με θαμπές ρίγες. Ο άθλιος ο ράφτης -πέθανε ο καημένος από πείνα στην Κατοχή- το 'χε κάνει πολύ στενό το σακάκι για να με κάνει κομψό. Και ήταν - ήμουν πολύ κομψός μέχρι που άρχισε να ξηλώνει πρώτα στη μια, ύστερα και στις δυο μασχάλες και το ξήλωμα ανέβαινε με κίνδυνο να χωρίσουν τα μανίκια από τον κορμό. Το 'πιασα στην αρχή με μια, ύστερα, ανάλογα με το ξήλωμα, με πολλές καρφίτσες, που κάθε βράδυ ταχτοποιούνταν επιμελώς για την άλλη μέρα (...). Τέλειωσε η Δοξολογία και ξεκινήσαμε για το πρώο - εγώ ακόμη αφανής και ανώνυμος. Όταν η κεφαλή του Γυμνασίου είχε φτάσει στο πρώο και σταματήσαμε, εμείς η ουρά - πάντα βρισκόμουν με τους τελευταίους γιατί ήμουν κοντός - σταθήκαμε στη μέση της πλατείας (...). Εμείς κει πίσω κουβεντιάζαμε. Κάποια στιγμή μόνο άκουσα τ' όνομά μου να 'ρχεται από στόμα σε στόμα. Βρέθηκα μπροστά. Θυμούμαι μόνο το γυμναστή, έναν πελώριο άντρα με ισχυρή φωνή. «Κοιμισμένε», μου 'πε και μ' έσπρωξε μπροστά (...). Εσκυψα λίγο να πάρω το στεφάνι, άπλωσα το χέρι - κι ύστερα ένα ρίγος σαν κρύος ιδρώτας στην πλάτη. Εκεί δεξιά πίσω, ανάμεσα στη μασχάλη και στον ώμο, κάτι λάσκαρε απότομα κι όλο χαλάρωνε σιγά σιγά, αμειλικτα, ανελέητα. Οι καρφίτσες είχαν ξεκαρφωθεί (...). Μου 'ρχόταν να κλάψω (...). Κάποιος μ' έσπρωξε, άφησα το στεφάνι στη ρίζα του πρώου και γύρισα να φύγω, να φύγω. Τ' αυτί μου πήρε ένα «χαμένε» του γυμναστή. Ηθελα αέρα, αέρα πολύ. Κι ήθελα πολύ, πάρα πολύ να κλάψω...»

(Ομηρος Πέλλας, *Διηγήματα*, εκδ. Στιγμή, 1986, β' έκδοση)

Θα ήταν άσκοπο και πρακτικά ανέφικτο να ανθολογήσουμε ή και να απαριθμήσουμε τα λογοτεχνικά κείμενα που αναφέρονται στο μεγαλύτερο γεγονός της νεότερης ιστορίας μας, την επανάσταση του 1821. Η ρητορεία ελλοχεύει σε κάθε βήμα σ' αυτές τις περιπτώσεις. Επιπλέον μια τέτοια περιδιάβαση στο χώρο της λογοτεχνίας θα μας έβγαζε έξω από τα όρια του μηνός Μαρτίου.

Για να μη συμβάλουμε λοιπόν σ' αυτή τη ρητορεία, αλλά και να μην παρακάμψουμε τη λαμπρότε-

◀ Μεσολογγίτες πρόσφυγες μετά το τραγικό τέλος της εποποιίας της ηρωικής πόλης. Ελαιογραφία του Jean M. Mercier, γύρω στα 1830. Αθήνα, Μουσείο Μπενάκη.

ρη εθνική μας γιορτή, θα παραθέσουμε ένα απόσπασμα από τα Απομνημονεύματα του στρατηγού Μακρυγιάννη, που αναφέρεται στο ξεκίνημα της επανάστασης, αυτές τις τελευταίες μέρες του Μαρτίου, πριν από τους ηρωισμούς και πριν από το θάνατο, την ερήμωση, τον πόνο και τα δάκρυα με τα οποία το έθνος πλήρωσε το τίμημα της Λευτεριάς. Όταν ακόμα πολλοί ζούσαν στην ουτοπία και πίστευαν πως το βράδυ θα κοιμόντουσαν με τους Τούρκους και θα ξυπνούσαν το πρωί με το Ρωμαίικο. Οσο για την πιθανή απορία αν τα Απομνημονεύματα του Μακρυγιάννη ανήκουν στη λογοτεχνία, παραπέμπω στον αφορισμό του Σεφέρη, πως «ο Μακρυγιάννης είναι ο πιο σημαντικός πεζογράφος της νέας Ελληνικής Λογοτεχνίας, αν όχι ο πιο μεγάλος, γιατί έχουμε τον Παπαδιαμάντη». Αντιγράφω λοιπόν:

«Τον Μάρτιον μήνα, τα 1821, πήρα κάμποσα χρήματα και πέρασα εις την Πάτρα [δηλ. από την Αρτα, όπου ζούσε ως έμπορος]. Οι Τούρκοι υποψιασμένοι, να 'βλεπαν Ρουμελιώτη, κιντύνευε: άρχισαν να με ξετάζουν οι Ρωμαίγοι ανόγητα μέσα εις το κονσουλάτο το Ρούσικο, οπούταν κόνσολας ο Βλασσόπουλος. Ημουν κονεμένος στου Ταταράκη το χάνι ονομαζόμενον. Ηταν εκεί και Γιαννιώτες, οπού κάθονταν, και Αρτινοί. Πήγα εις το κονσουλάτο, τους είπα τα τρέχοντα της Ρούμελης και το κακό οπούπαθε ο Αλήπασας: είχαν βγει από το κάστρο αναντίον των βασιλικών εις την πολιτείαν των Γιαννίνων και του σκότωσαν πλήθος του Αλήπασα του χάνη όλο το άνθος οπούχε. Αυτήνοι δεν πίστευαν τίποτας απ' όσα τους έλεγα, αλλά τον ήθελαν νικητή να τους λευτερώσει, αυτός ο τύραγνος να φέρει το ρωμαίικον και τη λευτεριά της πατρίδας - και αν έβγαινε αυτός, δεν θ' άφηνε μήτε ρουθούνι, από μας. Σαν τους είπα πολλά και δεν πίστευαν, αναχώρησα και πήγα σ' έναν μεγάλον έμπορον πως ψωνίζω πράμα, να σπικών κάθε υποψίαν όσο να ξετάξω τα τρέχοντα εκεί, να μάθω. Αφού πήγα εις τ' αργαστήρι του, μου είπε ο έμπορος: "ψώνισε ό,τι θέλεις και ό,τι σε βαστάξει η ψυχή πλέρωσε". Αφού ψώνισα ό,τ' ήθελα, με πήρε να πάγω εις το σπίτι του να φάγω και να κοιμηθώ εκεί. Πήγα, με ρώτησε. Αρχισε να μου κάνει τα σημεία της Εταιρείας: τότε άρχισα

να τον ορκίζω και του είπα πως δεν τα 'μαθα από τον σακελλάριον. Τότε του είπα όσα εγώ ήξερα από την Ρούμελη και αυτός της Πελοπόννησος. Τον ρώτησα αν είναι άργητα ακόμη και αν έχουν ετοιμασίες. Μου είπε: "Οι Τούρκοι άρχισαν να υποπτεύονται και δεν είναι δέκα ημέρες οπού ζήτησαν ένα δάνειον και τους έδωσα εκατόν πενήντα χιλιάδες γρόσια ως δανεικά, να τους αποκοιμάμε. Ομως, μου λέγει, το πράμα δεν δέχεται άργητα". Του λέγω: "Σαν είναι αυτό, τι ετοιμασία έχετε;" Μου είπε: "Του Κολοκοτρώνη στείλαμε κάμποσα χρήματα εις την Ζάκυθο και ήρθε με καμίαν τριανταριά ανθρώπους και είναι εις την Μάνη. Και άλλη ετοιμασίαν δεν έχομε". Του λέγω: "Αυτά τα χρήματα, οπού βλέπω θεμωνιά τάλαρα (και γράφαν και πεντέξι γραμματικοί), δεν τα στέλνεις πουθενά να χρσιμιάψουν διά του λόγου σου και διά την πατρίδα;" Μου λέγει: "Τι στοχάζεσαι, αυτό το ρωμαίικο θα κάμει άργητα να γένει; Θα κοιμηθούμε με τους Τούρκους και θα ξυπνήσουμε με τους Ρωμαίιους". Είπα και εγώ: "Μεγάλοι άνθρωποι, ξέρετε

άλλο από τόσο βιον οπούχε - οπού θα ξυπναγε νάβρει Ρωμαίικον. Μεγάλοι άνθρωποι, μεγάλα λάθη' οι μικροί θα κάμουν μικρά. Τους πήρα και τους πήγα μέσα εις το καράβι και τους παρηγορούσα. Στάθηκα εκεί και την άλλη ημέρα και πέρασα εις Μεσολόγγι. Ψώνισα λαμπάδες άσπρες, οπού είχε έρθει ένα καράβι από Τριέστι, και ρούμες και λάδι και καπνόν να πάγω ωςπραματευτής εις την Αρτα, να ιδούνε οι Τούρκοι και να μην υποψιαστούν. Φόρτωσα το καϊκι, βήκα απ' όξω από το Βασιλάδι σ' ένα λιμάνι πλησίον εκεί, το λένε Βούκεντρο. Ξημερώνοντας των Βαγιών, την νύχτα (ότ' ήταν καιρός ανάντιος) βλέπομε απ' αγνάντια στην Πάτρα φωτιά πολλή και κανονισμός και ντουφεκίδι. Το γιόμα έρχεται εκεί εις το πόρτο ο Βλασσόπουλος και άλλα καϊκια με φαμιλιές. Ρώτησα, μου είπαν, μπήκε ο Ισούφ πασάς μέσα εις την Πάτρα και την ρήμαξε και αφάνισε τους κατοίκους».

(Μακρυγιάννη, Απομνημονεύματα, εκδ. Μέλισσα, σ. 24-28)

◀ Η Σχολική Γιορτή της 25ης Μαρτίου. Σχέδιο της Ελληνικής Σολομωνίδου-Μπαλάνου, δημοσιευμένο στην «Καθημερινή» της 25ης Μαρτίου του 2000.

Δάφνη αμάραντη

Του ΓΙΩΡΓΟΥ ΖΕΒΕΛΑΚΗ

Γεωπόνου

Σ'ΟΛΟΥΣ ΤΟΥΣ ΜΗΝΕΣ υπάρχουν μέρες δόξας, αλλά η 25η Μαρτίου δρέπει τις περισσότερες δάφνες, με τις προτομές των ηρώων του Εικοσιένα τη μέρα αυτή να περιμένουν για να στεφανωθούν. Η στέψη με κλάδο δάφνης είναι συνήθεια που συνεχίζεται χιλιάδες χρόνια.

Η αφετηρία είναι μυθολογική. Η Δάφνη όμορφη θυγατέρα της Γης και του Πηνειού πήθηκε παράφορα από τον Απόλλωνα, θεό νεσης και του μέτρου κατά τα άλλα, και γλυτώσει από το άγριο κυνηγητό του, η μητη δέχτηκε στα σπλάχνα της.

«Όμως την ώρα που σε δέχτηκεν η πλάσμα πανάγαθο, ιερό της Δάφνης πνεύμα, ο τόπος μοσχομύρισε, σα νάταν ερωτικός νυμφώνας, που τον έστρωσε με φύη άγρυπνη καλοσύνη της αυγής»

περιγράφει στο ποίημα του Δάφνη ο Θεόδης, στη «Νέα Εστία» του 1943

Έτσι η νύμφη μεταμορφώθηκε στην ευτο Δένδρο του Απόλλωνα, που μ' ένα κλαδί στέφθηκε ο ερωτευμένος θεός για να πάρη έτσι άρχισαν να στέφουν με δάφνη τους κομιστές των ευνοϊκών χρησμών απ' το μαντείο των Δελφών.

Όταν, αργότερα, ο Απόλλων σκότωσε τον φοβερό Πύθωνα, πήγε, κρατώντας κλάδο δάφνης, στους Δελφούς για να καθαρθεί. Σε ανάμνηση του γεγονότος καθιερώθηκε να γίνονται κάθε εννέα χρόνια οι Πύθιοι αγώνες, και οι νικητές τους έπαιρναν δάφνινο στεφάνι.

Ως σύμβολο της νίκης, της σοφίας και της δάφνη εδραιώθηκε στους ελληνιστικούς μαϊικούς χρόνους. Οι Βυζαντινοί της απέδωλες ιδιότητες. Πίστευαν ότι απομακρύνει το και αποτρέπει τις αρρώστιες, και πως η και μαντεία διευκόλυνε προφητείες.

Στη βοτανική η δάφνη (*laurus nobilis* L.) κατατάσσεται στην τάξη των δαφνωδών, στενόφυλλη ή πλατύφυλλη. Φυτό πολύκλαδο, πολυετές και αειθαλές, ανθίζει από το Μάρτιο έως τον Απρίλιο. Έχει ισχυρό και βαθύ ριζικό σύστημα, γι' αυτό και αντέχει στους ανέμους αλλά και στο κρύο. Τη συναντάμε και με τα λαϊκά ονόματα: βάγια, δαφνολνά, λαύρος, λάουρος και φυλλάδα (Β. Ελλάδα).

Με θαμνώδη ή δενδρώδη μορφή, δέχεται κλαδέματα που της δίνουν πολλά ωραία κυλινδρικά, πυραμιδοειδή κ.ά. σχήματα, και καλύπτει πολλές αισθητικές ανάγκες

Η ποθητή του Απόλλωνα, η δοξαστική των ηρώων και των ποιητών

▲ Κλαδί δάφνης. Εικονογράφηση, Ντόνα Πλατανιώτου.

κουδα, χρησιμοποιούνται στη μαγειρική, στους αποξηραμένους καρπούς (δαμάσκηνια, σύκα, σταφίδες), στην κτηνιατρική, τη φαρμακευτική, τη σαπωνοποιία και την αρωματοποιία. Η εμπορική ζήτηση της από το εξωτερικό άρχισε γύρω στο 1955 και τότε έγιναν οι πρώτες εξαγωγές, που ανεπίσημα στοιχειά τις ανέβαζαν σε εκατοντάδες τόννους. Σύμφωνα με στατιστικά δεδομένα του 1998, οι εξαγωγές σε δαφνόφυλλα και δαφνέλαιο υστερούν σε σχέση με τις αντίστοιχες εισαγωγές: εξαγωγές σε Ευρωπαϊκή Ένωση και τρίτες χώρες 42 τόννοι· εισαγωγές το ίδιο διάστημα 58 τόννοι.

Η δάφνη, με το σκούρο, χαλκοπράσινο φύλλωμα, το λαμπερό και απαστράπτον, που αντανακλά το φως του ήλιου όπως οι μεταλλικές επιφάνειες, δεν πέρασε απαρατήρητη από τον Όμηρο. Στο Ι΄ της Οδύσσειας γίνεται λόγος για την κατοικία του θεόρατου Κύκλωπα:

«...κι είδαμε σ' άκρην εκεί-δά σπύλιο ψηλό, ζωσμένο παραδίπλα στη θάλασσα με δάφνες σκεπασμένο»
(μτφρ. Γ. Ψυχουντάκη, Π. Ε. Κ. 1996)

Στη νεοελληνική ποίηση, που καλλιεργείται στην «πολυβότανο γη», φύσε πολλές φορές η δάφνη.

Κάλβος την κατάκτηση «της νικητη-ίφνης» τη θεωρεί ζήτημα τύχης, και στεφανώσει όσους πεθαίνουν για την ιαλέγει μυρτιά και κυπάρισσο. Ανάλο-) Σολωμός: στην Καταστροφή των Ψαρών, «η Δόξα μονάχη» φορεί στην κόμη στεφάνι καμωμένο «από λίγα χορτάρια που 'χαν μείνει στην έρημη γη».

Ο Δροσίνης στην Απόκριση στον Παλαμά παρακολουθεί το ανέβασμά του στις αλπικές χιονοκορφές της δόξας και τον συγκρίνει με τον εαυτό του:

τύ στις δάφνης τα ακροκλώναρα
τες
κι εγώ σε κάθε χόρτο και βοτάνι
στεφάνι έχεις φορέσει από δαφνό-
φυλλα
λίγο θυμάρι του βουνού με φτάνει».

Ο Σικελιανός ρίχνει «τη δάφνη μα-ζι με τ' αλάτι στη φωτιά» για να σκάσουν ίχοι και χρώματα πύρινης χαράς (Χωριάτικος γάμος). Κι ο Ελύτης, στο ελεγείο του για τον Γιώργο Σαρατάρη, «θ' ανάψει δάφνες να φλο-».

απομυθοποιεί με δυο σπαρακτικούς
ιο της νίκης, του θριάμβου και της σο-
φίας, με το γλυκό άρωμα:

«Ένα ξερό δαφνόφυλλο την ώρα αυτή θα πέ-
σει,
Το πρόσχημα του βίου σου, και θ' απογυμνω-
θείς».

Και κλείνει ο Νίκος Καρούζος, συνειρμικά :
«Θα σωθούμε από μια γλυκύτητα στεφανωμέ-
νη με αγκάθια».

ΣΗΜΕΙΩΣΗ

Στη βιβλιογράφηση βοήθησαν ο Δ. Δασκαλόπουλος, ο Σ. Κουσουζίδης και ο Γ. Σαφής.